



T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GAZÂLÎ AÇISINDAN ÇOCUK EĞİTİMİ

Hazırlayan

Melih CANLIER

Felsefe Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Danışman

Doç. Dr. Ziyaeddin KIRBOĞA

KARAMAN – 2024

ETİK BEYAN

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Ziyaeddin KIRBOĞA danışmanlığında hazırlamış olduğum ‘Gazâlî Açısından Çocuk Eğitimi’ başlıklı YÜKSEK LİSANS tezimin özgün bir çalışma olduğunu; tez çalışmamın tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; yararlandığım tüm eserleri kaynakçada belirtilenlerden ibaret olduğunu ve atıf kurallarına uygun şekilde faydalandığımı beyan eder, onurumla doğrularım.



ÖN SÖZ

Bu tez çalışmasında engin tecrübe ve tavsiyelerini biran olsun benden esirgemeyen, eğitim hayatımda yolumu aydınlatan kıymetli büyüğüm ve danışman hocam Doç. Dr. Ziyaeddin KIRBOĞA'ya minnetlerimi iletiyor, saygılarımı sunuyorum.

Çalışmam süresince bilgi ve birikimlerini benimle paylaşan, yardım elini hiçbir zaman eksik etmeyen çok kıymetli arkadaşım Ahsen BOZABA'ya teşekkürlerimi bir borç bilirim. Ayrıca bu süreçte yardım kapısı hep açık olan kıymetli hocam Arş. Gör. Ali Furkan ARICIOĞLU'na teşekkür eder, saygılarımı iletiyorum.

Eğitim hayatım boyunca her an yanımda olan, zorlukların karşısında beni destekleyip yalnız bırakmayan sevgili annem, babam ve ağabeyime teşekkür ediyor ve sevgilerimi yolluyorum.

Melih CANLIER

18/04/2024

ÖZET

İnsan, içerisinde yaşayacağı toplumun değer, tutum ve yargılarını taşıması gerekir. Bunun nedeni, toplumun kendine benzer insanları istemesidir. Eğitim, topluma benzer insanların yetiştirilmesinde büyük bir etkidir. Toplumsal değer, tutum ve yargıların eğitimin içeriğine eklenmesiyle, topluma benzer insanlar yetiştirilmesi olanaklıdır.

Bu tez, üç ana bölüm ve bir sonuç bölümünü içermektedir.

Birinci ana bölümde eğitim, öğretim ve felsefeyi inceledik. Ayrıca Antik Yunan ve Orta Çağ'ın eğitim görüşlerini sorguladık. Bunları eğitim ve felsefe bağlamında açıklamaya çalıştık. Eğitim ve felsefenin ilişkisini göz önüne çıkartmak gerekçesiyle belirtilen yönde ilerledik.

Gazâlî'nin eğitimde değişimler yaptığını öngördük. Dolayısıyla ikinci ana bölümde Gazâlî'nin eğitim görüşünü inceledik. Gazâlî'nin gözünden eğitimi engelleyen hususları ve öğretmen-öğrenci vazifelerini açıklamaya çalıştık.

Çocuğun, iyi eylemler gerçekleştirmesinde erken yaşta başlayan eğitimin büyük bir etken olduğunu fark ettik. Bu fikri temel alarak üçüncü ana bölümde Gazâlî'nin çocuk eğitimini inceledik. Gazâlî'nin çocuk eğitimini, çocuk eğitimi dahilinde ebeveyn ve çocuğun birbirine karşı sorumluluklarını açıklamaya çalıştık.

Sonuç bölümünde ise çalışmada incelenen konuları genel bir bakış açısıyla inceledik ve elde edilen sonuçları izah etmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Gazâlî, Eğitim, Öğretim, Çocuk Eğitimi, Eğitim ve Felsefe, Öğretmen.

ABSTRACT

An individual must carry the values, attitudes, and judgments of the society in which they will live. The reason for this is the society's desire for similar individuals. Education plays a significant role in cultivating individuals similar to the society. It becomes possible to cultivate individuals similar to the society by incorporating societal values, attitudes, and judgments into the content of education. This thesis consists of three main sections and a conclusion section. In the first main section, we examined education, teaching, and philosophy. We also questioned the educational views of Ancient Greece and the Middle Ages. We attempted to explain these within the contexts of education and philosophy, proceeding in the direction specified to highlight the relationship between education and philosophy. We examined changes in education by Ghazali. Therefore, in the second main section, we examined Ghazali's educational views. We attempted to explain the factors that hinder education and the responsibilities of teachers and students from Ghazali's perspective. We realized that early childhood education plays a significant role in a child's performance of good deeds. Building on this idea, in the third main section, we examined Ghazali's views on child education. We attempted to explain the responsibilities of parents and children towards each other within the context of child education. In the conclusion section, we examined the topics covered in the study from a general perspective and attempted to explain the results obtained.

Keywords: Ghazali, Education, Teaching, Education of child, Education and Philosophy, Teacher.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN.....	i
ÖNSÖZ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
GİRİŞ.....	1
I. Araştırmanın Konusu.....	1
II. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
III. Araştırmanın Yöntemi.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM: EĞİTİM VE FELSEFE.....	7
1.1. Eğitim.....	7
1.2. Öğretim.....	10
1.3. Eğitim ve Felsefe İlişkisi.....	11
1.4. Eğitimin Dayandığı Felsefi Akımlar.....	16
1.4.1. İdealizm ve Eğitim.....	17
1.4.2. Realizm ve Eğitim.....	23
1.4.3. Natüralizm ve Eğitim.....	29
1.4.4. Pragmatizm ve Eğitim.....	31

1.4.5. Varoluşçuluk ve Eğitim.....	37
1.5. Antik Yunan'ın Eğitim Anlayışı.....	41
1.6. Orta Çağ'ın Eğitim Anlayışı.....	54
1.6.1. Orta Çağ Avrupa'sında Eğitim.....	55
1.6.2. Orta Çağ Asya'sında Eğitim.....	57
1.6.2.1. Selçuklu Devleti'nde Eğitim.....	63
İKİNCİ BÖLÜM: GAZÂLÎ'DE EĞİTİM.....	67
2.1. Gazâlî'nin Eğitim Anlayışı.....	67
2.2. Eğitime Engel Olan Unsurlar.....	73
2.3. Eğitim'de Öğretmen ve Öğrencinin Vazifeleri.....	79
2.3.1. Öğretmenin Vazifeleri.....	79
2.3.2. Öğrencinin Vazifeleri.....	82
2.4. Ahlak Eğitimi.....	84
2.5. İnsan Eğitimi.....	92
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: GAZÂLÎ'DE ÇOCUK EĞİTİMİ.....	97
3.1. Çocuk Eğitimi.....	97
3.1.1. Ailede Eğitim.....	108
3.1.2. Ruhsal Eğitim.....	111
3.1.3 Çocuk Eğitiminde Anne-Babanın Vazifeleri.....	113

3.1.4. Çocukların Anne-Babaya Karşı Vazifeleri.....	119
3.2. Çocuk Eğitiminde Gelişim Dönemleri.....	122
3.3. Evliliğin Çocuk Yetiştirmede Olumlu ve Olumsuz Etkileri.....	127
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA.....	143



GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu

Eğitim, uzun yıllar boyunca birçok toplumun ve düşünürün üzerine kafa yorduğu bir konudur. Çünkü toplumun sağlığı ve devamlılığı, toplumdaki bireylerin uyumuna bağlıdır. Eğitim, bireylerin uyumu hususunda etkin rol oynar. İlk olarak eğitim, çocuğun küçük yaşlardan itibaren, temelinde topluma uyum sağlaması amacı içeren, toplumsal yargılar ve değerler üzerine yetiştirilme sürecidir. Bu sürecin toplumsal olması nedeniyle evrensel anlamda eğitim veya çocuk eğitimi mümkün değildir. Dolayısıyla, her toplum kendi yargı ve değerlerine sahip bireyleri yetiştirmek ister. Yetiştirilmenin başlangıç noktası ailedir. Dolayısıyla öncelikle aile üyelerinin çocuk ve çocuk eğitimine yönelik bilgi sahibi olmalıdır. Çocuğu, henüz gelişimin tamamlamamış, ruh, beden ve sosyal açıdan olgunlaşmamış kişi olarak tanımlayabiliriz. Çocuğun, gelişimini tamamlayabilmesi ve olgunlaşabilmesi için doğru bir eğitim sürecinden geçmesi gerekir. Gazâlî, eğitime yönelik birçok görüş ortaya koyan düşünürlerin birisidir. O, çocuğun olgunlaşabilmesi için beden, din, okul ve toplum gibi birçok konuda eğitilmesini gerekli görür. Aile üyeleri, çocuğun eğitimde başarılı olabilmesi için sürece dahil olmalıdır. Ailenin, eğitim sürecinde etken role sahip olması nedeniyle Gazâlî, çocuk eğitimini aile temelli bir sanat olarak yorumlamaktadır. Çünkü, çocuk aynı zamanda aileyi temsil eden birisidir. Genel itibariyle çocuk eğitimi ailede başlayan, ilerleyen zamanda okulunda dahil olduğu toplumun tutum ve yargılarına yönelik yetiştirilme sürecidir.

Gazâlî, araştırma konumuz olan çocuk eğitime dair görüşlerini, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, *Kimyâ-yı Sa'âdet*, *Mizânü'l-Amel*, *İslam Ahlakı* ve *Eyyûhe'l-Veled* gibi çalışmalarında işlemiştir. Bizde bu çalışmalar ışığında Gazâlî'nin çocuk eğitimine yönelik görüşlerini eğitim ve felsefi zeminde tartışıp açıklamaya çalıştık.

‘Gazâlî Açısından Çocuk Eğitimi’ başlıklı tez çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümü, ‘Eğitim ve Felsefe’ başlığı altında topladık ve inceledik. Bu başlık altında eğitim ve felsefenin ilişkisini ortaya koymak için eğitim, öğretim, eğitim ve felsefe ilişkisi, eğitim felsefesi, Antik Yunan ve Orta Çağ’ın eğitim anlayışı konularını ele aldık. İncelememiz sonucunda eğitimin, bireyin eksikliklerini gidermek ve topluma uyum sağlaması amacıyla toplumsal değer ve yargılar temelli yetiştirilme süreci olduğunu, öğretimin eğitime dahil olan bilimsel disiplinlerin bireyin ilgi ve yeteneklerinin baz alınarak sunulması olduğu sonucuna vardık. Eğitim ve felsefe ilişkisinde, eğitimin eski zamanlardan itibaren birçok filozofun üzerinde durduğu ve eğitimde temel alınması için felsefi akımlar ürettiğini tespit ettik. Eğitim felsefesinin ise genel olarak eğitimde ortaya çıkan problemlerin felsefi yönde değerlendirilmesi, incelenmesi ve eleştirilmesi olduğuna ulaştık. Antik Yunan ve Orta Çağ’ın eğitim anlayışında, eğitimin ve eğitimin içeriğinin toplumun görüşlerine ve zamana bağlı olarak değiştiğini tespit ettik. Antik Yunan’dan Gazâlî dönemine gelinceye kadar eğitimin felsefi yönden geçirdiği değişimleri göz önüne koymak için ‘Eğitim ve Felsefe’ başlığı altında adı geçen konuları ele aldık.

İkinci bölüm, ‘Gazâlî’de Eğitim’ adını taşımaktadır. Bu konuyu ele almaktaki gerekçemiz Gazâlî’nin eğitimde yapmış olduğu değişimleri tespit etmektir. Bu tespitleri yapabilmek için Gazâlî’nin eğitim anlayışını, eğitime engel olan unsurlar gibi başlıkları derledik. Gazâlî’nin eğitim anlayışında ona göre eğitimin yetenekleri ortaya çıkarmak olduğunu, Müslüman olması ve Müslüman bir toplumda yaşaması nedeniyle İslam ve İslami öğretiler merkezli bir eğitim benimsediği sonucuna vardık. Ayrıca etkili bir eğitim süreci için öğretmen ve öğrencinin uyması

gereken sorumluluklar olduğu kanısına vardık. İnsanın ideal insana ulaşabilmesi için ahlaki eğitimin önemli olduğunu tespit ettik. Ahlaki eğitimle bireyin, hikmet, şecaat, iffet ve adalet değerleri sayesinde ahlakını oluşturacağını ve insani güdülerini ideal seviyede tutacağını anladık. İnsan eğitimde, akıl sayesinde doğru yolu bulabilecek insanın mertebesini ve özelliklerini tespit ettik.

Erken yaşlarda eğitim sürecinin başlaması eğitimde başarılı olma ihtimalini artırır. Çünkü çocuğun, kötü düşünceleri öğrenmeden iyi düşüncelere yönlendirilmesi onun iyiliksever biri olma ihtimalini kuvvetlendirir. Eğitimin bu özelliğini temel alarak çalışmanın üçüncü bölümünü ‘Gazâlî’de Çocuk Eğitimi’ üzerine derledik. Ona göre çocuk yetiştirmenin dini bir amaç içerdiğini ve bu amacın başarıya ulaşabilmesi için çocuğa erdemli davranışlar ve yaşamın öğretilmesi gerektiği kanısına vardık. Eğitim sürecinde ailenin etkin rol aldığını gördük ve bu nedenle ailenin, çocuk eğitimine yönelik sorumluluklarını derledik. Eğitimin sadece erdemli davranış ve yaşam olmadığını, insanın özünü de keşfetmesi gerektiği düşüncesiyle ruhsal eğitime değindik. Gazâlî, insanın dünyaya gelişinde anne ve babanın aracılık yaptığını belirtir. Bu aracılık nedeniyle çocuğun anne ve babasına karşı sorumlulukları olduğunu anladık. Bizde bu noktada çocuğun ebeveynleri için yapması gerekenlerden bahsettik. Gazâlî, yaş ve gelişimin eğitim seyrinde etkili olduğunu ve bunların göz önünde bulundurularak eğitim verilmesi gerektiğini belirtir. Biz de Gazâlî’nin bu düşüncesini önemli bulduk ve onun çocuk eğitiminde gelişim dönemlerine dair fikirlerini inceledik.

Eğitim, toplumsal değer ve yargıların beraberinde bilimsel disiplinlerin öğretildiği bir süreçtir. Toplum ve çağın gerekliliklerine göre birçok düşünür tarafından eğitim modeli belirlenmiştir. Bizde bu düşünürler içerisinde Gazâlî’nin

fikirlerini önemli gördük ve tespit etmek istedik. Bu bağlamda onun eğitim düşüncelerini içeren eserlerini inceledik ve tasarladığımız tez bölümleri içerisinde belirttik.

II. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Cevizci'ye (2018:11) göre eğitim felsefesi eğitim içerisinde ortaya çıkan sorunlara çözüm arandığı ve öğretimi iyileştirmek amacıyla eğitim hedeflerinin ortaya çıktığı felsefenin bir koludur. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı genelde çocuk eğitimini, birçok ilim alanında yetkin olan Gazâlî'nin çalışmalarını ve özelde onun eğitim felsefesinin temel amacını referans alarak eğitim bağlamında açıklamaya çalışmaktır. Bu bağlamda araştırmada şu soruların cevabı aranmıştır: Gazâlî, eğitimi nasıl tanımlıyor? Eğitimde öğretmenin sahip olması gereken özellikler nelerdir? Ahlak eğitiminin eğitimdeki yeri nedir? Gazâlî'ye göre eğitim programı nedir? Gazâlî'ye göre kimler eğitime katılabilir?

Genel itibariyle bu tez çalışmasında eğitimin geçirdiği süreçler Gazâlî'ye kadar genel bir bakışla incelenmiştir. Bunun ardından Gazâlî'nin kendi döneminde İslam felsefesinde önemli değişimler yaptığı tespit edilmiştir. Gazâlî'nin İslam felsefesinde yenilikçi ve değişimci tavırlar sergilemesi, bizde eğitime dair neler değiştirdiği fikrini uyandırmıştır.

Bu bağlamda Gazâlî'nin eğitime yönelik yapılan akademik çalışmaları inceledik. Bu çalışmalar içerisinde bizim çalışmamızı ayıran nokta, biz Gazâlî'nin çocuk eğitimini incelerken kendinden önce ve kendi dönemindeki eğitimi genel bir bakış açısıyla derledik ve bu derlemeyi göz önünde bulundurarak Gazâlî'nin çocuk eğitimine dair görüşlerini tespit ettik.

III. Araştırmanın Yöntemi

Bu araştırmada dökümantasyon yöntemi kullanılarak çalışılmıştır. Araştırmamızı yaparken, Gazâlî'nin çocuk eğitimi ile ilgili görüşlerini değerlendirmek amacıyla gerekli olan verileri toplamak için ilk olarak Gazâlî'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, *Kimyâ-yı Sa'âdet*, *Mîzânü'l-Amel*, *İslam Ahlakı* ve *Eyyühe'l-Veled* gibi yapıtları başta olmak üzere bütün çalışmalarını ele alıp inceledik. Kaynak taramasının ardından internet sayfalarından da tez için gerekli bilgilere ulaşmaya çalıştık. Gazâlî'nin çocuk eğitimi ile ilgili Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'ndeki çalışmalardan da istifade ettik. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığında araştırmamız ile ilgili olan tezler şunlardır:

1. Çelikel, B. (2006). *Gazâlî'nin Eğitim Görüşü*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.
2. Yıldız, A. (2007). *İmam Gazâlî'ye Göre Nefis ve Nefis Eğitimi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.
3. Oruç, C. (2009). *İmam-ı Gazâlî'nin Eğitim Anlayışı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İlahiyat Ana Bilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı.
4. Geden, E. (2018). *Tasavvufî Eğitimde Çocuğun Ahlakî Gelişimi: Gazâlî ve Mevlânâ Örnekleri*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı.
5. Ünüvar, Ü. (2019). *Bilgi Anlayışlarının Din Eğitime Etkisi (Gazali Örneği)*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.

6. Taşçı, M. N. (2020). *Gazâlî Düşüncesinde Ahlâkın Tasavvufî Boyutu*. Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı.

Bahsi geçen tezlere yer verilmesindeki amaç, Gazâlî hakkında yapılmak istenen çalışmalara yardımcı olabilmek ve bu isme yönelik çalışmaları ortaya koyabilmektir. Yapılan araştırmalar genellikle Gazâlî'nin eğitim görüşü, eğitim anlayışı, nefis ve nefis eğitimi, tasavvufî eğitimde çocuğun ahlaki gelişimi, bilgi anlayışlarının din eğitimine etkisi gibi konular üzerinedir. Tezlere yönelik incelemeler sonucunda görülmüştür ki söz konusu bu konulardan bir veya birkaçı ele alınmış olup, hepsi tek bir başlık altında incelenmemiştir. Yaptığımız bu çalışma ile bahsi geçen konuların Gazâlî'nin çocuk eğitimi ile olan bağlantıları bir bütünlük içerisinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

EĞİTİM VE FELSEFE

Çalışmamızın ilk kısmını teşkil eden birinci bölümde, eğitim ve felsefenin ilişkisini açıklamaya çalıştık. Bu sebeple öncelikle eğitim ve öğretimin ne anlama geldiğini belirttik. Daha sonra, eğitimin felsefeyle olan bağlantılarını ifade ettik. Bu bölümde şu sorulara cevap verilmiştir. Eğitim ve öğretim nedir? Eğitim ve felsefe ilişkisi nedir? Eğitimin dayandığı felsefi akımlar nedir? Eğitim felsefesi nedir? Antik Yunan ve Orta Çağ'ın eğitim anlayışı nedir?

1. 1. Eğitim

Eğitim, dil inkılabının gerçekleşmesiyle birlikte Türk diline katılmış, Türkçe kökenli bir terimdir. Dil inkılabı öncesindeki kullanımı ise terbiyedir. Terbiye ise kökeni Arapçaya dayanmakta ve beslemek, büyütmek, yükseltmek gibi anlamlar içermektedir. Başka bir görüş ise beslemek, büyütmek, yükseltmek gibi anlamları içeren eğitim teriminin Uygurcadaki 'eygitmek' sözcüğünden ortaya çıktığını söyler (Arslanoğlu, 2019: 7).

XVII. Asırda dahi eğitim denildiğinde akla hayvan ve bitkiler gelmiş ve onların büyütülmesi ve bakımı manasında kullanılmıştır. Günümüze gelindiğinde ise bitki ve hayvanlar üzerine eğitim söz konusu olmayıp yetiştirmek ve bakım yapmak manaları esas alınmıştır. Eğitimin hayvan ve bitkilere yönelik ayrımından sonra bu terim, insana dair bir özellik olarak değer kazanmıştır. Eğitilmiş insan denildiğinde o kişinin belirli yönlerde yetiştirildiği anlamı ortaya çıkar. Aydın insan ifadesi de yine bu yönde benzerlik gösterir. Bu ifade ahlak, ruh ve karakter gibi birçok yönden o kişinin yetişmiş ve gelişmiş olduğunu ortaya koyar. Anlaşıldığı üzere eğitim, insana mahsus olmakla birlikte, o kişinin zihin, beden ve ruh yönünden mükemmelliğe yaklaşmak üzere gelişmesi anlamını içerir (Tozlu, 1997: 93). Bu cümlelerden de anlaşıldığı üzere eğitimin sadece insana mahsus olması uzun yıllar

sonra gerçekleşmiştir. Dolayısıyla eğitim denilince akla hayvan ve bitkinin büyütölmesi değil, sadece insanın ahlak, ruh ve karakter gibi birçok yönden geliştirilmesi gelecektir.

Endüstriyel gelişmenin ve değişimin hızlı olması, beraberinde yeni sahaların da ortaya çıkmasına sebep olur. Dahası, var olan sahaların ihtisas konusunda derinleşmesini de gerektirir. Derinleşme ise yeni bilgi ve beceriye sahip insanlar sayesinde olur. Derinleşmenin ve bu sahaların varlığına devam edebilmesi de özel öğretimi gerekli kılmaktadır. Bu durum eğitimin etimolojik anlamından ayırıp yeni anlamlar bulmasına neden olur. Hatta eğitim genel anlamı dışında, belirli bir ihtisas alanının öğretimi içinde, özel anlamda kullanılabilmektedir. Bunun yanında eğitim terimi, çocuklar üzerine de söylenebilmektedir. Onların geliştirilmesi ve yetiştirilmesi için eğitim terimi kullanılmaktadır. Okul öğretiminin de aslında beslendiği terim yine eğitim olmaktadır. Görüldüğü üzere eğitim, geçmişten farklı olarak, günümüzde birden fazla anlamı işaret etmektedir (Tozlu, 1997: 93). Eğitim denildiğinde eğitimin verildiği kurumlar da anımsanmaktadır. Bu kurumlardan başı çeken ise okullardır. Çünkü okullar, eğitimin yoğun olarak verilmesi sebebiyle önem arz eder. Ancak eğitim, sadece okul sınırları içerisinde gerçekleşen bir süreç değildir. Okullar haricinde, insanları meslek sahibi yapmak veya hayata hızlı uyum sağlayabilmelerini sağlamak amacıyla kısa sürede o kişileri eğitime tabi tutan kurumlar da vardır. Anlaşıldığı üzere eğitim sadece okulda değil, aile ve iş yeri gibi birçok insani alan içerisinde de yer almaktadır.

İnsanın topluma uyum sağlama sürecinde etkili olan eğitim iki ana başlık altında ele alınır. Bunlar formel (resmi olan) ve informal (resmi olmayan) eğitimidir. Her ne kadar bu iki eğitim türü birbirinden ayrı olarak görölse de toplum içerisinde iç içe geçmiş şekildedir (Fidan ve Erden, 2001: 13; Fidan, 1996: 7). Eğitimin iki ana başlığından biri olan formel eğitimi, genellikle okullar başta olmak üzere birçok farklı kurum içerisinde, uzman

kişiler tarafından tasarlanmış planlı etkinlikler vasıtasıyla yine uygulayıcıların uzman kişiler olduğu ve temelde bireyin davranışlarında kasıtlı değişikliklerinde istenildiği değişim süreci olarak ifade edebiliriz (Yılmaz, 2010: 3). Formel eğitim, kendi içerisinde örgün ve yaygın olmak üzere iki farklı şekle sahiptir (Helvacı ve Şahin, 2008: 11). Örgün eğitim, yasalar tarafından yetkiye sahip olan kurumların, uzmanlar tarafından belirlenmiş hedeflere ulaşılmasının amaçlandığı eğitim türüdür. Düzenli bir eğitim sistemi olması nedeniyle eğitim için yaş grupları belirlenmiştir. Bu yaş grupları içerisindeki kişiler, hedeflenen amaçlar doğrultusunda eğitime katılır. Örgün eğitimin verilmesi amacıyla birey için okulöncesi, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim gibi kurumlar mevcuttur (Akdeniz ve Küçük, 2016: 7). Yaygın eğitim, genel itibariyle örgün eğitime katılmış veya katılmamış herkesi kapsayan bir eğitim türüdür. Bu eğitimin amacı, bireyin örgün eğitim sürecine bakılmaksızın bilgi, beceri ve davranışın kazandırılması veya geliştirilmesidir (Yılmaz, 2010:4).

İnformel yani diğer adıyla resmi olmayan eğitim ise insanın sosyal yaşam içerisinde öğrendiği veya taklit ettiği eğitimidir. Bu eğitimde kararlaştırılmış bir plan veya rehber bulunmamaktadır. Bireyin bu eğitim sürecinde rehberi kendi kararlaştırdığı kişi veya kişiler olabilmektedir. Çünkü eğitim sürecinde resmi bir rehberin bulunmaması ve sosyal yaşam içerisinde gerçekleşen bir eğitim süreci olması nedeniyle birey, kendi rehberini tayin edebilir veya birçok kişiyi rehber edinebilir. Eğitimin sosyal hayat içerisinde olmasından dolayı birey, çevresinde gördüğü veya etkileşimde olduğu kişilerde var olan değer ve normları taklit edebilir, içselleştirebilir. Kısacası bu eğitim bireyin, toplum içerisinde öğrendiği ya da taklit ettiği norm ve davranışlar bütünüdür (Ada ve Keskin, 2006: 7).

Genel itibariyle eğitimi, bireyin mevcut halinin yetersiz görülmesi nedeniyle, temelinde topluma uyum sağlaması ve belirli amaçlar doğrultusunda gelişmesi için gerekli

uygun ortam, araç ve gereçler vasıtasıyla beceri ve davranışlarını istenilen yönde değiştirme ve kontrol etme süreci olarak tanımlayabiliriz (Guttek, 2014: 5; Sönmez, 1993: 42-43).

1. 2. Öğretim

Öğretim, eğitim sistemine dahil olan alt sistem elemanı veya sistem içerisindeki bir süreç olarak ele alınır. Öğretim, “eğitim programlarında yer alan bilimsel disiplinlerin, öğretim ortamında bireyin ilgi, yetenek, yeti ve anlıklarına göre, sistemli bilgi kategorileri biçiminde sunulmasıdır.” (Baytekin, 2004: 15). Aynı zamanda öğretim, bir amaç doğrultusunda bilgi verme ve öğrenmenin kolay olması için etkinlik, araç ve gereç kullanımı sağlama ve rehberlik yapma şeklinde de tanımlanabilmektedir (Püsküllüoğlu, 1999: 1191). Aslında öğretim, bireyin okul yaşamı süresince öğreneceği bilgilerin plan ve program içerisinde sürdürülebilir olmasıdır. Buna göre öğretim, kapsayıcı eğitimin alt başlıklarından biri olup, eğitim içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Bunun nedeni ise çoğu devletin, bireylerin psikolojik, sosyal ve ekonomik yönden iyi yetişebilmesi amacıyla ülke çapında öğretime büyük yatırımlar yapmasıdır. Öğretim, zaman ve mekân olarak kapsamlı ve çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Ancak sadece bunun yeterli olduğu düşüncesi yanlıştır. Çünkü bu süreç içerisinde öğretmen, veli ve öğrencinin de beklentilerinin önem arz ettiğini unutmamak gerekir (Varış, 1994: 12; Bilhan, 1991: I/115).

Ayrıca eğitim ve öğretim süreci, içerisinde bulunduğu toplumun sosyal, ekonomik ve politik durumlarının etkilerine de maruz kalabilmektedir. Genel itibariyle öğretim, bir öğretmen veya rehber eşliğinde öğrencinin bireysel farklılık ve ilgilerinin temel alındığı bilgi, beceri verme işidir. Öğrencinin olumlu yönde değişim göstermesi sürecin doğru şekilde planlandığı ve işlediği anlamına gelmektedir (Varış, 1994: 13-14; Bilhan, 1991: I/115). Genel bir tanımla öğretimin amacı, öğrencilerin bilgiyi elde edebilmesinin yollarını

göstermektir. Bütün öğretimler, bahsi geçen bu amaç doğrultusunda yol almalıdır. Ayrıca öğrencinin kendine yönelik ihtiyaç ve problemlerin farkına varması, yaşadığı toplumun talep ve isteklerine karşılık vermesi de öğretimin kapsamındadır. Birçok amaç içeren öğretim, eğitim alanlarındaki yetkin kişilerin tasarladığı, eğitim planı ve programıdır.

1. 3. Eğitim ve Felsefe İlişkisi

Felsefe, kökeni Yunancaya dayanan, peşinden gitmek, aramak anlamına denk düşen ‘phileo’ ve bilgi, bilgelik anlamındaki ‘sophia’ kelimesinden meydana gelmiş, entelektüel amaçlar içeren bir disiplindir. Yani felsefe denilince akla gelen anlam, bilgiyi sevmek, araştırmak ve peşinden gitmek demektir. Filozof ise bilgiyi elde ederek bilge olma yolunda uğraş içerisinde olan kişidir. O halde Yunanlılar için felsefenin manası ‘bilgelik sevgisi’ ya da ‘hikmet arayışı’ olacaktır. Felsefenin bilgiyi arama etkinliği olması dolayısıyla her çeşit bilimsel araştırma yapan kişilere ‘filozof’ unvanı yakıştırılmıştır (Çınar, 2022: 111). İnsanın bilgiyi sevmesi ve merak duyması onun peşinden gitmesiyle sonuçlanacaktır. Sonu olmayan bu uğraş içerisinde olan kişiler, gerçeğin araştırmasını yaparken aynı zamanda filozof unvanını da kazanırlar. Bu nedenle bilgi peşinde koşan kişiye filozof denilir.

Felsefenin etkinlik alanları bilgi, gerçek, adalet, akıl, varlık gibi geneli ve temeli kapsayan sorunlardır. Diğer anlamıyla düşünce sanatı da denilen felsefe içerisinde etkinlikler yapan kişilere filozof denilmiştir. Bu sözcük ise yine kökenini Yunanca’dan alan philos (sevgi) ve sophia (bilgelik) kelimelerinin bir araya gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Filozof, bilgeliği seven kişi anlamında tercüme edilir. Filozof, bilgiyi araştırırken aynı zamanda bilgi üreten kişilerdir. Üretilen bu bilgilerin konuları ise genellikle doğa üzerine olmakta ve doğa içerisindeki varoluş, süreç ve işleyişlere yönelik mantıksal sonuçlar ortaya konulmaktadır.

Ancak filozof, sadece doğa üzerine düşünmekle kalmayıp sosyal yaşam, matematik, toplum gibi birçok konu üzerine düşünür ve mantıksal fikirler ortaya koyar (Çınar, 2022: 112).

Bilgelik sevgisi anlamına gelen felsefe, insan düşüncesinden meydana gelmiş kıymetli bir üründür. İnsan eğitilmeye ihtiyaç duyan bir canlıdır. İnsanın bu ihtiyacından dolayı eğitim ve felsefenin daima bir arada bulunması gerekmektedir. Felsefe, ilk olarak varlık ve varlıkta gizli olan bilginin nedenini araştırmıştır. Sonrasında odak noktası eşya ve kendisi olmuştur. Düşüncenin zaman içerisinde sistemli hale gelmesi, felsefenin düşüncelerden hareketle kavramlara ulaşmasını sağlamıştır. Felsefenin kavramlara ulaşması, onun varlıkların etkileşimi dolayısıyla ortaya çıkan olaylar üzerine ilişkiler kurmasıyla sonuçlanmıştır. Felsefe, birbiri içerisine geçmiş bu ilişkileri açıklarken, eleştiri süzgecinden geçirip doğruya varmaya çalışmıştır (Küken, 1996: 18-19). Felsefenin doğruya yaklaşmasında, içerisinde bulunduğu süreç bir çeşit eğitimi de ortaya koyar. Dolayısıyla felsefenin sistemli olması, onun eğitim olduğunun kanıtıdır. Ancak felsefesinin bu özelliği onun tanımını değil, işleyiş şekline yönelik bilgi vermektedir. (Bilhan, 1991: I/12). Çünkü eğitim ve felsefenin içerisinde bulunduğu ilişkiye göre yetiştirilmenin amaçlandığı model insanın sınırlarını felsefe çizerken, bu amacın gerçekleşmesini sağlayacak olan eğitimidir (Küken, 1996: 19).

Felsefenin ilk ortaya çıkış zamanlarına baktığımızda, eğitim faaliyetlerin ilk filozoflarla ortaya çıktığını görürüz. Çevresine dair merak duyan insan, zamanla bu merakını kendisine de yöneltmiştir. Bunun beraberinde felsefenin alanı genişlemeye başlamış ve eğitimle bir araya gelmiştir. Felsefe ile eğitimin de söz konusu olması, profesyonel anlamda öğretmenlik terimini de gün yüzüne çıkartmıştır (Aytaç, 1992: 29).

Eğitim üzerine akıl yürütmeler, zamanla daha da derinleşmiş ve detaylı incelemeler gerekli görülmüştür. Bunun sonucunda, insanı ilgilendiren farklı alanlardan faydalanma gereği doğmuştur. Ancak uzmanlaşmanın bir gereği olarak bilimler, nesnelerini kendi içerisinde değerlendirmiş ve incelemeye tabi tutmuştur. Bilimlerin bu tutumu sergilemesi sonucunda, öncelikle incelenen konunun bütünlüğü zarar görmüş, sonrasında da üretilen bilgiler sadece uzmanlık alanlarının yararına olmuştur. Buna örnek olarak, fizik biliminin maddenin özelliklerine dair incelemesini gösterebiliriz. Fizik biliminin bu yaklaşımı, konuyu kendi alanı içerisinde mahsur bırakmış ve bilgi üretimi sınırlı kalmıştır. Halbuki bilimlerin sergilemesi gereken tavır, bütüncül organizasyonlar içerisinde geniş varlık sahalarında çalışmaktır. Dahası bilimler kendi içlerindeki gelişim ve yenilikleri direkt olarak insan üzerine uygulamaya koyamazlar. Uygulamaya koyabilmek için şüphesiz bir disipline gerek duyarlar. Bilimler, uygulama söz konusu olduğunda, yardımına ihtiyaç duydukları disiplin dalı, eğitim felsefesinden başkası değildir (Tozlu, 1997: 30-33).

Eğitim sayesinde insana birçok düşünceler benimsetilebilir. Bütün toplumların kendilerine göre tutum ve değer yargıları vardır. Bilhan (1991: I/35-36)'a göre toplumlar, söz konusu tutum ve değer yargılarına göre bireyleri toplumda var olabilmeleri amacıyla yetiştirir. Bu amaç, her toplumda ortak kabul gören normdur. Toplumlar, ideal insana sahip olmak için öğretileri eğitim aracılığıyla kişilere aktarır. Ancak zaman ve mekânın değişken bir yapıya sahip olması, ideal insanı oluşturmak için eğitimde neler olması gerektiği sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu soru birçok düşünce akım ve sistemleriyle karşılık bulur. Verilen bu yanıtlar, her toplumun kendi içerisinde sahip olduğu eğitim felsefesini de oluşturmaktadır. Eğitim felsefesi üzerinde etkili olan diğer şey ise toplumların kültürü ve sosyo-ekonomik halleridir. Devletlerin eğitim politikaları üzerinde karar kılması kültür ve sosyo-ekonomik durumlarına göre gerçekleşmektedir.

Eğitimin evrensel olmayıp, her toplumda farklı şekilde işlendiği gibi, eğitim felsefesinin sahip olduğu anlam da görecelidir. Eğitim felsefesi için bir tanıma değinmek gerekirse, temeline felsefi metotların yerleştirildiği, amacının ise ideal eğitim olduğu ve ideal eğitimin sağlanabilmesi için imkân ve amaçlar doğrultusunda ortaya çıkan problemleri çözümleme biçimidir. Bu haliyle felsefenin sahip olduğu dallardan birisi olarak kabul görür (Çınar, 2022: 112). Başka bir tanıma göre eğitim felsefesi, eğitimci rolündeki kişilerin mevcut sorulara yönelik yanıtlar ürettiği ve üretilen bu yanıtların sorgulandığı, öğrenme ve öğretme çözümleri yapılarak eğitimin amaçlarını belirleyen felsefenin dalıdır (Yıldırım, 2004: 66).

Sonuç olarak, felsefenin alt disiplini olarak kabul gören eğitim felsefesi, merkezine eğitimi koymuş ve bunun üzerine sorular yönelterek cevaplar aramaktadır. Eğitim felsefesi, eğitimin olanağı, hedefleri, problemleri ve yöntemleri üzerine yaptığı incelemeler sayesinde birçok diğer insani etkinliklerinde yol göstericidir. İlk olarak işe eğitimin olanaklı halini sorgulamakla başlayan eğitim felsefesi, sonrasında eğitimin içeriğini ve bu içeriğin kimler tarafından kimlere öğretileceğini irdeler. Haliyle eğitim felsefesinin sahip olduğu bu yapı, onun bilgi, bilim, varlık ve ahlak felsefesi gibi birçok sosyal bilimlerle bir araya gelmesine neden olur (Çınar, 2018: 5; Cevizci, 2018: 11; Bayraklı, 2002: 11-12).

Eğitim felsefesi, toplumda uygulanan eğitim pratiklerini temel alır. Bu nedenle eğitim, eğitim felsefesinin terimleri içerisinde bizzat yer alır. Aynı zamanda eğitimin ilişik olduğu olgu ve terimler de yine eğitim felsefesinin ilgi alanı içerisine giren unsurlardır. Bu unsurlara öğrenme, öğretme, okul, aile, öğretmen gibi unsurlar örnek olarak verilebilir. Eğitim felsefesi, örnek unsurları açıklamakla kalmayıp onlara yönelik değer yargılarında da bulunur. Bunun sonucunda eğitim felsefesinin ürettiği birçok eğitim modeli ortaya çıkar. Ortaya çıkan bu eğitim modellerinin amacı ise eğitimde kullanılmak içindir (Ergün, 1996:

15). Söz konusu eğitim pratikleri ve unsurları Gazâlî'nin de üzerinde durduğu noktalaradır. Bu nedenle Gazâlî'nin ele aldığı eğitim pratikleri ve okul, aile, öğretmen gibi unsurlar yeri geldikçe açıklanmaya çalışılacaktır.

Eğitim, eğitim felsefesinin temel konusudur. Çünkü eğitim felsefesi eğitimin genelini temel alarak, ilgili olan unsurlar üzerine sorular sormakta ve cevap aramaktadır. Eğitime kimlerin tabi olacağı, insana öğretilecek konular, ceza ve ödülün eğitimdeki yeri, bütün insanlar için genel eğitim gibi konular üzerine sorular eğitim felsefesi aracılığıyla üretilir ve cevap yine eğitim felsefesi içerisinde bulunmaktadır (Cevizci, 2018: 14-15).

Eğitim felsefesinin temel işlevi, eğitimin amaç ve araçlarını belirlemek veya ortaya çıkan sonuçları değerlendirmek değil, bunları eleştirel bir tavırla daha anlaşılır hale getirmek için irdelemektir. Örneğin, eğitimin hedeflerinin seçiminde, bahsi geçen bu hedeflerin toplum ve birey merkezli uygunluk derecesinin belirlenmesini ve belirlenecek hedefler arasındaki tutarlılığın kontrol edilmesini eğitim felsefesi gerçekleştirir. Aynı zamanda eğitim felsefesi, eğitimin amaçlarının belirlenmesinde, toplumun niteliklerinin, kişinin ihtiyaçlarının ve konu alanlarının hangi yönlerine ağırlık verileceğinin saptanmasında etkin rol oynar. Bundan dolayı eğitime özgü amaçlar önermek ve ona yönelik kural ve değer yargıları koymak doğrudan eğitim felsefesinin görevleri arasında değildir. Kültürel etkinliklerin eğitime yön veren bir rolü vardır. Eğitim felsefesi, bu kültürel etkinlikler gibi, toplumun ideolojisinde ve dünya görüşündeki anlaşılması zor değerleri ve varsayımları açığa çıkarma, değerlendirme ve yorumlamayla uğraşır. Eğitim felsefesinin sahip olduğu bir diğer fonksiyon ise uygulanmakta olan eğitimin temel aldığı teorikleri incelemek ve teoriklere yönelik eleştiride bulunmaktır. Eğitim felsefesinin eleştirel yapısı, eğitim kurumlarının kendilerini geliştirmesine olanak sağlar. Bilimsel bilgi ve uygulama sonuçlarından elde edilen bu fayda sayesinde, toplumun kültür ve sosyo-ekonomik yapısına

denk düşen kurumlar ortaya çıkar (Yıldırım, 2004: 66; Çüçen, 2011: 363-366). Görülüyor ki eğitim felsefesinin temel işlevi eğitimi, toplumsal ilke ve değerler dahilinde tutarlı hale getirmektir.

Sonuç olarak eğitim felsefesi, eğitim düşüncesi içerisinde gerçekleşen problemlerin, felsefi bir bakış açısıyla değerlendirilmesi, incelenmesi ve eleştirilmesidir. Eğitimi kültürün ayrılmaz parçası olarak değerlendiren eğitim felsefesi, eleştirici, planlı ve özenli yapılan işlerin bütünüdür diye isimlendirilir (Fidan ve Erden, 2001: 106, Cevizci, 2018: 11-15).

Eğitim felsefesinin etkin rolü sayesinde diğer bilimler, kendi içlerindeki gelişmeleri eğitim üzerinde uygulayabilmişlerdir. Bu uygulamaya yol gösterici olan disiplin, eğitim felsefesidir. Görüldüğü üzere eğitim ile felsefenin yolları iki farklı şekilde kesişmiştir. İlk olarak felsefe, başlı başına eğitim faaliyetidir. İkinci olarak, eğitimin kapsamı ve alanı üzerine felsefenin fikirler üretmiş olması, eğitimin pratiğe dönüşmesinde farklı yöntemler ortaya çıkarmıştır (Taşdelen, Yayla ve Karaca, 2011: 225). Bu nedenle bir sonraki adımımız eğitimde temel alınan felsefi akımları açıklamaktır.

1.4. Eğitimin Dayandığı Felsefi Akımlar

Bir ülkede uygulanan eğitimin niteliği, hedeflenen eğitim felsefeleriyle tutarlı olması gerekmektedir. Ülkenin eğitiminde rol oynayan eğitim felsefesi, o ülkedeki insanların iletişimsel ve kültürel etkileşimlerinden meydana gelir. Herhangi bir ülkenin eğitim uygulamalarına bakıldığında, eğitim felsefesinin o ülkede nasıl biçimlenmiş bir hal aldığını görebiliriz. Ayrıca bu uygulamaların bazı felsefi görüşleri de etkilemesi söz konusudur. Devletin veya siyasi partilerin eğitime bakış açıları, ülkedeki eğitim uygulamalarının üzerinde etkilidir. Bu noktada felsefeye ihtiyaç vardır. Çünkü eğitim ve eğitim programları

üzerinde birçok felsefi görüş var olup yön vermektedir (Demirel, 2005: 19). Bahsi geçen felsefi akımlar, idealizm, realizm, natüralizm, pragmatizm ve varoluşçuluktur. Bizde bu akımları eğitim açısından açıklamaya çalışacağız.

1.4.1. İdealizm ve Eğitim

İdealizmin en büyük savunucusu Platon'dur. İdealizme göre gerçeklik maddi olmayan, ruhsal olandır. İdealizm, gerçeğin var olduğu yerin düşünce olduğunu ve dünyada var olan her şeyin düşünceden ortaya çıktığını savunur. Bu gerçek, sonsuz, mutlak, sürekli ve düzenlidir. Bu sebeple gerçeğin düzeninin değiştirilmesi mümkün değildir. İdealizm, tarihi süreçte en etkili düşünce akımlarından biridir. İdealizmin kabul ettiği temel ilke, insan ve dünyanın evrensel ruhun bir parçası olduğudur. Ayrıca Doğu ve Batı arasında yaşanan kültürel etkileşimler sebebiyle idealist düşünceler Batı düşüncesi üzerinde de etkili olmuştur (Gutek, 2014: 15).

İdealizm, maddi olmayan ruh, zihin ve ideaları gerçek varlık olarak kabul eden, varlığa kaynaklık edenin idea benzeri bir hakikat olduğunu benimseyen bir felsefe anlayışıdır. İdealizmin birçok farklı türü vardır. Ancak bu türlerin hepsi, varlığı oluşturan şeyi şuurlu bir hakikat olarak kabul eder (Büyükkaragöz ve diğ., 1998: 67).

İdealist akım üzerine birçok filozof bilgi kuramı önermiştir. Platon'a göre, gerçek bilgiyi ancak akıl üretir. Bu sebeple gerçek, fiziki dünyada olmayıp, aklın ürettiği fikirlerdedir. Hegel'e göre, bilginin geçerli olabilmesi için sistem oluşturması gerekmektedir. Söz konusu sistemin kapsamı ve içerdiği fikirlerin tutarlılığı ne kadar yüksekse gerçeklik de o kadar artmaktadır. Bu düşünceye tutarlılık kuramı denilmektedir. Gerçeği bir bütün olarak kabul eden bu kuram, gerçeği temsil eden bilgisinde de bütünlük olmasını şart koşar (Alkan, 1983: 9).

İdealist metafizik, bireysel zihin anlayışına nazaran daha geniş kapsamlı ve bütünsel olan evrensel bir tinsel zihin anlayışını kabul etmektedir. İlişki ilkesi bu noktada karşımıza çıkar. Bu ilkeye göre, bireysel zihin var olan diğer zihinler ve evrensel zihinle bir ilişki içerisindedir. Başka bir deyişle birey, evrende gerçekleşen oluşumların kendi özünde veya içinde de oluşmakta olduğunun bilincine varır. Bu ise zihnin, başka zihinleri bilip anlayabileceğine işaret eder. Ancak bir zihnin bilip yorumlayabilmesi için anlaşılabilir varlıkların düzenini bilmesi gerekir. Bu eylemi gerçekleştirebilen bir zihin tüm varlığı kapsayan ve gerçekliğin tümü olan evrensel varlığı kabul etmiş demektir. Zihinler arası ilişkiler ilkesine açıklık getirecek iki kavram vardır: ‘Makrokozmos’ ve ‘Mikrokozmos’. İdealistler mutlak varlık, dünya akı, ilk neden gibi isimler türeterek evrensel/makrokozmos aklı farklı isimler vermişlerdir. Makrokozmos aklı mükemmeldir, tamdır, herhangi bir şeyden türememiş ve belirlenmemiştir. Dolayısıyla tüm sınırlı niteliklerin üstündedir. Aynı zamanda bu akıl, sınırlı düşünme imkânı olan tüm zihinleri kapsamaktadır. Bu soyut varlık devamlı düşünen ve algılayan aynı zamanda isteyen ve değer biçen bir yapıya sahiptir. Töz olduğu gibi aynı zamanda bir süreçtir. Mikrokozmos ise tümel varlıkla aynı tözden meydana gelmektedir. Her ne kadar bütünsel bir varlık olsa da evrenle ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda tümel varlığın bir parçası olduğu değişmez bir gerçektir (Gutek, 2014: 20-21). Anlaşıldığı üzere Makrokozmos aklı, sınırlı düşünmeye sahip tüm zihinlerin üstündedir. Bireysel akıl, kendinin haricindeki akılları bilmesi ve yorumlayabilmesi için o varlıkların düzenini bilmelidir.

İdealizme göre bilmek, akılda öncesinde var olan biçimlenmiş kavramların hatırlanmasıdır. İnsan hatırlama sayesinde aklını kullanır ve kendinden önce var olmuş makrokozmos düşüncelere erişebilir. İnsan, kendi aklının mutlak aklın bir yansıması olduğunu ise sezgi ve kavrayışla algılayabilir. Sonuç itibarıyla bilmek, zihinde var olan

düşüncelerin hatırlanma yoluyla yeniden düşünülme sürecidir. İnsan bir şeyi biliyorsa aslında bildiği şey zaten zihninde vardır (Gutek, 2014: 22).

İdealistler, insanı ruhsal bir nesne olarak görmektedir. Ancak onu meydana getiren mutlak ruhsal gerçeklikle olan bağı konusunda birçok farklı görüş mevcuttur. İnsanın kendi doğasını ifade etmesi yaşamındaki en büyük amaçlardandır. Eğitim ise insanın bu amacını gerçekleştirmesinde yardımcı olmayı amaç edinir. Çocuğu bilgiyi toplayıp, depolayan bir beyin olarak görmek yanlış ve onu küçümseyici bir anlayıştır. Çünkü onun ruhsal bir kaderi vardır ve o, bu kaderi yerine getirecektir. Dolayısıyla çocuğu ruhsal bir kaderi olan ve gerçekleştiren kişi olarak görmek yerinde bir davranış olacaktır (Alkan, 1983: 8).

İdealizmin eğitim görüşü, kişinin Tanrı'ya ulaşmak için gösterdiği gayretlerdir. Hedefin Tanrı'ya ulaşmak olması nedeniyle akıl amaç dışında aynı zamanda O'na ulaştıran bir araçtır. İnsanın zihninde yer alan doğrular ve gerçekler mutlakdır. Mutlak doğrulara ve gerçeklere ulaşmak şüphesiz akıl sayesinde olacaktır. İdealizm için değişen moda ve fiziki dünyanın sahte çekiciliği boş uğraştır. Bu nedenle öğrenciye bunların peşini bırakıp, yerini daha sağlam olacak başka bir dünyayı aramasını öğütler. İdealist görüş, eğitimin geçici yönlerine ilgi duymamaktadır. Bunun nedeni idealizmin insan zihnini *universal* zihnin parçası olarak görmesidir. Böylece idealist eğitim, ideal insanı temel alarak onun ruhi yapısını ve değerlerini geliştirmeyi amaç edinir. Fakat idealist, bu görüşe ulaşırken zihni eğitimin temel mesele oluşundan hareket eder (Tozlu, 1997: 44-45).

İdealizm, öğrenci için kendi davranışını belirleyecek bilince sahip olduğunu ifade eder. Kişilik, büyük ve mutlak bir değere sahiptir. Benliğin üstünde başka bir değerli şey yoktur. Öğrencinin doğru biçimde eğitilmesi, onu sonsuz bir kişi olması yönünde

büyütecektir. Eğitim sayesinde kişi, doğasını özgürleştirecek, gerçek orijini olarak Tanrı'ya varacak ve ölümsüzleşecektir (Alkan, 1983: 24). İnsanın iyiye, doğruya ve güzele yönelmesi, İdealist eğitiminin amacını teşkil eder. İnsan, çabalarının sonucunda iyi, doğru ve güzele ulaşabilir. Bu temel idealist eğitimin hareket noktasıdır. Böylece değerler dünyasına ulaşmak ve anlamak yaşamın ve öğrenmenin hedefi olmuştur. Aynı zamanda idealizm, eğitim sayesinde öğrencide kişilik geliştirmeyi ve yüksek değerler oluşturmayı amaç edinir. Öğrenci, kararlarında özgür bırakılarak aklını kullanmaya teşvik edilmeli ve yaratıcı yönünü geliştirmelidir. Öğretmenin üzerine düşen sorumluluk, öğrencinin bu eylemleri gerçekleştirmesi için okul dahilinde imkanları oluşturmaktır.

Okulun görevi, bireyin öz geçmişi ve yetenekleri göz önünde bulundurarak insanın yaratıcı olasılıkları ve felaketleri açısından tutum geliştirmesi için yardımcı olmaktır. Okul vasıtasıyla profesyonel bir tutum öğrencide gerçekleştirilecektir. Bu tutum, yaratıcı iş ve insanlığa hizmet etmenin en yüksek seviyede tatmin olduğu bir durumdur. Bu yaklaşımla iyi yaşam ve yaşamamanın birbirinden ayrı olmasından ziyade kuvvetli şekilde bütünleşmesini varsayar. Söz konusu bu bütünleşme her iki tarafın kendi içerisinde herkes için önem taşıdığı bir haldir (Alkan, 1983: 25).

İdealizm, okul müfredatının merkezine kavramsal ve düşünsel disiplin doğrularını yerleştirmiştir. Felsefe ve teoloji gibi en genel disiplinlerin kabul edildiği bu program sayesinde insan, Tanrı ve Evrenle olan ilişki bağını çözümleyip açıklığa kavuşturacaktır (Gutek, 2014: 27).

İdealist eğitim, öğrencinin duyuşsal alanını genişletmek amacıyla felsefe, teoloji ve matematiğin haricinde edebiyat, tarih, eleştiri, kültürel değerler ve otobiyografi gibi dersleri de müfredat programına yerleştirir. Aynı zamanda eğitimin her kademesinde

özellikle ilkokul döneminde dil eğitimi en önemli derslerin başında gelir. İdealizm, insanın bedenine de güzellik atfetmiştir. Bu nedenle bedensel güzelliğe ulaşmak için beden eğitimi dersine de önem atfeder. Çünkü beden güzelliğine sahip beden, ruhen de güzelleşecektir. Bilgi, idealizm için aprioridir. Tüm doğrular ve hakikatler insanın aklında önceden bulunmaktadır. Aklın sayesinde insanın doğru bilgiye ulaşması mümkündür. İnsanın bunu gerçekleştirebilmesi için öncelikle kendi içine yönelmeli ve tümdengelim kurallarını uygulamalıdır. Çünkü insan aklının içerisinde evrensel akıl da vardır. İdealizme göre öğretmen, kültürel değerlerin öğrenciye aktarılması hususunda sorumluluğa sahiptir. Aynı zamanda öğrencilerine iyi örnek olmak için gayret etmelidir. Çünkü öğrencinin öğretmeni taklit etmesi, öğrenmenin yollarından birisidir (Sönmez, 1993: 67-68).

Öğretmen-öğrenci ilişkisinde en büyük sorumluluk öğretmendedir. Tecrübeli idealist öğretmenin kültürel bir bakışı açısı ve uyum sağlanmış birçok değer rolleri bulunmalıdır. Ancak, öğrencinin kültürel bakış açısında tecrübeye sahip olmaması, öğretmenin öğrenci kişiliğinin manipüle edileceği anlamına gelmez. Öğrencinin amacı kişiliğinin dışına çıkmadan tecrübe barındıran bir bakışa ve bakış açısına sahip olmaktır. Tüm insanlara benzer olarak öğrencinin de tinsel doğası ve kişiliği son derece kıymetlidir. Burada öğretmene düşen görev, öğrencisinde mevcut olan kişiliği ve bunun kapsamını ona keşfettirmektir. Bu sebeple öğretmenin eğitim içerisinde yapacağı seçim büyük bir öneme sahiptir (Gutek, 2014: 31). Kültürel temsilci modeli olan öğretmen, öğrencisine iyiyi, doğruyu ve güzeli gösterirken aynı zamanda davranışlarıyla rol model olmalıdır. Bu rol model, öğrencisine yaklaşırken onda arkadaş, dost hissini uyandırmalıdır. Öğretmen mesleğini ve öğrencilerini sevmeli, bilgi, kültür ve dürüstlük yönünde örnek kişi olarak gösterilmelidir.

İdealist görüş, problemin iş birliği içerisinde çözümünü demokrasi olarak yorumlar ve gerekli görür. Bu görüşe göre eğitimde kullanılan tüm yöntemler öğrenenin kişiliğinde kültürlenme amacı barındırır. Gerçek eğitsel etkinlikler, akıllı öğretmenin ürünü değildir. Bu etkinlikler, öğrencinin özel yaşamı içerisinde bulunur ve onun bireysel etkinlikleridir. Öğrencinin eğitim sürecinde vereceği cevaplar kişisel ve seçilmiş olması gerekmektedir (Alkan, 1983: 24). Sokratik tartışma idealist eğitim içerisinde önemli tekniklerden biridir. İroni (alaysı) ve mauetik (doğurtmaca) Sokratik tartışma tekniğinin aşamalarıdır. İroni aşamasında öğrenciye sorular yönelterek mevcut bilgilerinin doğru olmadığı öğrenciye fark ettirilir. Daha sonra mauetik aşamasında sorular ve ipuçları sayesinde öğrenci aklını kullanmaya ve doğru bilgiye ulaşmaya yönlendirilir (Sönmez, 1993: 68).

Öğretmen, sınıf içerisinde Sokratik diyalogu kullanırken konuşmaya dahil olmak isteyen öğrencilerin ortak ilgi duyması için grup yöntemini kullanmalıdır. Öğretmenin sorgulama yetisine sahip olması, Sokratik yöntemin gerekliliğidir. Bu yöntemle düzenli bir diyalogun ilk adımı atılacaktır. Çünkü söz konusu bu yöntem, zihinde öncesinde var olan olguların hatırlanmasından ibaret değildir. İdealist bir öğretmen, öğrencinin kendisini tanımlayabilmesi için onun içgüdü ve iç gözlem yetisini uyuracak şekilde birçok etkili yöntem kullanmalıdır. Çünkü içten dışa doğru olan bu gelişme sürecine etki eden tek başına başarılı olmuş bir yöntem yoktur (Gutek, 2014: 29-31).

İdealizme göre eğitimin merkezinde aktarıcı rolündeki öğretmen haricinde konular, dersler ve evrensel doğrular bulunmaktadır. Dolayısıyla idealist eğitim, konu merkezli desenlerin kullanıldığı sistemlere dahildir. Konu alanı, Geniş Alanı, Disiplin Alanı ve Korelasyon Desenler konu merkezli eğitim sistemlerinin içeriğidir. Konu alanı içerisinde eğitimde evrensel doğruları içeren konular düzenlenir. Geniş alan yaklaşımıyla öğrenci için

hedeflenen bilgi, beceri ve duygu kazanımlarının birleştirilmesi amaçlanır. Çünkü geniş alan yaklaşımında bu kazanımlar bir bütün olarak görülmektedir. Korelasyon desen yaklaşımında konular ve dersler birbiri içerisinde. Öğretmenin ders anlatım sürecinde konuları birbiriyle ilişkilendirerek anlatması gerekir. Kısacası bir matematik öğretmeni, diğer derslerde işlenecek konularla kendi işleyeceği konular arasında bağ kurmalıdır (Sönmez, 1993: 68-69). Disiplin alan yaklaşımı idealist eğitimden daha çok realist eğitimde etkili olmuştur. Bu sebeple bu yaklaşımı realizm içerisinde ele almak daha doğru olacaktır.

1.4.2. Realizm ve Eğitim

Realizm, gerçeği nesnel ve somut bir düzen içerisinde kabul eder ve gerçek ruhsal ve algısal değildir. İnsanlar, bu gerçeğe ulaşmak için çaba gösterir. Realizmin kurucu ismi olarak Aristoteles gösterilir. Ona göre, idealar aslında nesnelerin dışında olmayıp içerisinde. Nesnelerin nesne olmasına sebebiyet veren idealar. Buna da form (şekil) adı verilmiştir. Form ile kast edilen bir nesnenin dış biçimi değildir. Form, her nesnenin özünde mevcuttur ve maddeye biçim ve canlılık özelliği sağlar. Aristoteles, bu düşünceye canlılık ilkesi demiştir. Bu noktada Aristoteles'in amacı idealar ve nesneler alemini bir araya getirmektir. İmajlar ve modellerin gerçekleştiği yer, nesnenin içidir ve nesnenin amacına göre gelişmesini sağlar (Aristoteles, 2010: 87f ; Sönmez, 1993: 20).

Aristoteles, gerçekliğin tanımını yaparken gerçeği, dört neden ile temellendirir. Nesnenin ortaya çıkmasında bu dört neden etkili olur. Maddi neden, varlığı meydana getiren nedendir. Burada varlığın özünü oluşturacak olan madde belirsizdir ancak nesne olabilme potansiyeli taşır. Biçimsel neden ile madde bir biçime sahip olur. Nesnenin biçimini çizen, ona yapı kazandıran neden, biçimsel nedendir. Maddenin biçim kazanmasıyla zihinsel bilginin nesnesi haline gelir ve madde bilinme imkanına sahip olur. Varlığın özünü biçim

oluşturur. Bir nesnenin nesne olabilmek için gerekli olan özellikleri özünde mevcuttur. Nesne değişime uğrasa dahi bu nitelikler değişime tabi değildir. Aristoteles, madde ve biçimin bir arada olmasıyla bütünsel bir nesne (substance)'nin oluştuğunu ifade eder. Nesnelerin biçiminde değişmez özellikler bulunur. Eksiklik, sınırlılık ve bireysel özellikler ise nesnenin maddesinde bulunmaktadır (Aristoteles, 2010: 87f). Dört nedenden üçüncüsü hareket ettiren nedendir. Bu neden ile maddenin üretilme olasılığı eyleme dönüşür. Aristoteles'e göre maddenin sahip olduğu mükemmel güç, tüm doğal güçler sayesinde harekete geçer ve ortaya çıkmaya hazır hale gelir. Amaç neden ise, nesne ile nesnenin barındırdığı amaç, işleve dair olan nedendir (Aristoteles, 2010: 372f; Gutek, 2014: 37)

Realizm, maddenin algıdan bağımsız olarak var olduğunu söyler ve insanlar doğrudan madde ile temas halindedir. İnsanın duyu verileriyle maddeye dair elde ettiği şeyler, izlenim olmayıp maddeye dair özelliklerdir. Dolayısıyla zihin, bilgisini dünyadan elde etmektedir. Realizme göre bir fikir, izah ettiği dünyanın niteliklerine denk düştüğü ölçüde doğrudur. Dünyaya dair bir kuramın doğru olabilmesi için mevcut kuramlara değil, dünyaya uygun bir kuram olmalıdır (Alkan, 1983: 10)

Realizm, bilimsel düşünceyi varlık bilimi ve bilgi kuramıyla birlikte inceler. Bu noktada Realizm, idealizmin karşıtıdır. Realizm, idealizmin zihnin kendi dünyasını yaratma fikrine karşıt olarak zihnin içinde bulunduğu çevreyle bilgi alışverişi içerisinde olduğunu öngörür. Realizm, idealizmin görüşlerine karşıt olan bir görüştür. İdealizmin varlığa yönelik düşüncesi ruhsal bir gerçeklik veya algı ürünüyken, realizm varlığı algıdan bağımsız olarak somut bir gerçeklik olarak kabul eder (Varış, 1994: 76).

Daha önceki ifadelerimizde Realizme göre hakikatin nesnel bir düzene sahip olduğunu ve insanların sahip olduğu yetiler sayesinde bu hakikatin bilgisine ulaşabileceğini

ifade etmiştik. Realizm eğitim aracılığıyla yeni nesle kültür aktarımı yaparak onların toplumsallaşmasını amaçlar. Aynı zamanda eğitim, bireyi yaşamını sürdüreceği topluma hazırlar. Değişmez ve doğru kabul edilen değerler yine eğitim vasıtasıyla bireye aktarılır. Bilimsel yöntem ve duyular sayesinde bilgi elde edilir.

Realist eğitim anlayışı, öğrencinin bu gerçekliği kavrayıp onun içerisinde hareket etmesini ister. Öğrencinin bu görüş etrafında yetiştirilmesinde öğretmenin etkin bir rolü vardır. Öğretmen dış dünyayı daha iyi tanıdığı için öğrencisini onu öğrenmesi için hazırlamalıdır. Ancak ğretmenin dış gerçekliği öğretmek esas amacı olduğu için öğrenciyi bu yönde hazırlaması gerekmektedir (Büyükkaragöz ve diğ., 1998: 68). Eğitimin temel görevi bireye aklını kullanmayı öğretmektir. İşte o zaman birey mutlak doğrulara erişebilir. Eğitim aynı zamanda bireyin yeteneklerini geliştirmesi için bir fırsat tanınalıdır. Bu sayede birey zgr ve mutlu bir yaşam sürdürebilir. Aynı zamanda eğitim bireyi araştırma yapmaya sevk etmelidir.

Eğitim sürecinin verimli olması için birçok gereklilik bulunmaktadır. Öğretmenin dehası, öğrencinin entelektüel hali ve aile gibi yakın çevresinde olan kişilerin ona sağladığı fırsatlar eğitim süreci üzerinde etkili olmaktadır. Realizm, toplumun cehalet tarafından cezalandırılmaması için gerçeklerin zorunlu ve anlamlı bir eğitim sayesinde insanlara öğretilmesini ve bilgi temelli ahlaki egzersizlerle onu olgunlaştırmayı hedefler. Bilginin nesnesinin varlığı, bilinmekten veya öğrencinin öğrenmesinden bağımsız şekilde vardır. Öğrenciye düşen sorumluluk, ‘ne yapmalı?’dan çok ‘nedir?’ sorusuna kafa yormalıdır. Realizm, bilgi içeriğine büyük sayđı duymaktadır. Realist programın içerisinde sosyal ve bireysel açıdan tam otoriter orijinal değerler mevcuttur (Alkan: 1983: 21-22).

Realist eğitimin hedefleri, yeni nesle kültürel değerleri aktarmak, onu toplumsal yaşama hazırlamak ve onu mutlu ve erdemli kılmaktır. Bu hedefler dahilinde istenilen davranışların ölçütü doğaya ve topluma uyum ve doğayla mücadele etmek için yeterli bilgi ve beceriye sahip olma olabilir (Sönmez, 1993: 34). Realizm, öğrenciye bu hedefleri kazandırmak için toplum bilimleri, matematik, felsefe, mantık, edebiyat, doğa bilimleri, yabancı dil derslerine ağırlık verilmesini öngörür. Eski Yunan ve Latin klasikleri kültürel mirası yansıtan en önemli eserlerdendir. Bu nedenle öğrenciye klasik eserlerin okutulması kültürel değerleri öğrenmesi açısından gereklidir. Eğitimde bu derslere ve yapıtlara ağırlık vermek öğrenciyi zihin ve irade yönünden geliştirir. Derslerin bilgi içerikleri mutlak doğru olmalıdır. Realizm, doğruluğu kanıtlanmamış konuların ders içeriğinde olmaması gerektiğini, bunun yerine doğruluğu görüş birliğiyle kanıtlanmış, akli bilgilere yer verilmesini uygun görür. Ayrıca, okuma-yazma eğitimi Realizmin önem verdiği derslerdendir (Sönmez, 2003: 78). Realist eğitim, kültüre büyük önem vermiştir. İnsanın kültürel değerleri öğrenmesi, mutlu ve erdemli bir yaşam sürmesine katkı sağlar. Eski Yunan ve Latin klasikleri, kültürel değerleri anlatan eserlerdir. Bu eserlerin okunması insanı, mutlu ve erdemli bir yaşama yönlendirebilir.

Realizme göre eğitim, insanın toplumda yer edinme ve var olma sürecidir. Hakikate ulaşmak için en faydalı akıl yürütme etkinliği tümevarımdır. Realist eğitim, akıl temelli bir süreçtir. Hakikat, sınıflara ayrılmış her bir disiplinin içerisinde organize haldedir. Realist yaklaşım bu disiplinlere önem atfeder. Bu yaklaşıma dair iki özellik bulunmaktadır. İlk olarak matematik, fizik, kimya gibi disiplinlerin işleyeceği bilgiler, gerçeği yansıtmalı ve üniteler şeklinde organize edilmelidir. İkincisi ise disiplinlere yönelik organize edilen içerikler, öğrencinin gelişimi, hazır bulunuşu ve öğretme-öğrenme ilkeleri göz önünde tutularak düzenlenmelidir (Sönmez, 1993: 79).

Eğitimin içeriği bütün görünümü ve gerçekleriyle aynı zamanda bir yaşamı yansıtmaktadır. Bu nedenle iletişim süreci, kuramsal ve uygulamalı yönüyle işe başlar. Ancak kuramsal yönün önceliği vardır. Kuramsal sezgi ve özümleme önem sırasının en tepesindedir. Dahası okul, çağdaş yaşamda ortaya çıkan pratik problemlerle de ilgilidir (Alkan, 1983: 22).

Realist müfredat programı iki unsurdan meydana gelir. İlk unsur, biyoloji, kimya, coğrafya gibi gerçekliğe yönelik düşünceleri ve kavramları düzenleyen disiplinde öğrenmeye değer bilgilerdir. İkinci unsur, uzmanlıktır. Bu uzmanlığın görevi öğrenciye kolay bir şekilde öğrenebilmesi için bilgileri pedagojik yönden en iyi şekilde düzenlemelidir (Gutek, 2014: 51).

Realist eğitim, öğretmen, öğrenci ve öğretilecek bilgi ve beceri olmak üzere üç öge üzerinde yoğunlaşmıştır. Öğretmen, anlatacağı konunun uzmanı olmalı, evrensel doğrulara yönelik bilgisi eksiksiz ve tam olmalıdır. Öğretmen derse başlamadan önce işleyeceği konuları belirlemeli, öğrencinin kolay şekilde kavrayabilmesi için öğrenim-öğretim tekniklerini kullanmalıdır. Öğretilecek bilgi ve beceri ögesi matematik, tarih, biyoloji, fizik gibi disiplinlerle ilgilidir. Söz konusu bu disiplinlerden öğrenciye aktarılacak evrensel bilgi ve beceriler seçilmeli ve düzen içerisinde sıralanmalıdır. Öğrenci, üçüncü ögedir. Bilgi ve beceri kazandırılmak istenen kişi öğrencidir. Aklının boş olması onu kötü işler yapmaya yönltebilir. Öğrenme, sıkı ve zorlu bir süreçtir. Öğrenci bu süreçte disiplinli olmalı, çaba göstermelidir. Bu sebeple öğrenci, öğretmen ve okulun isteklerini hiçbir gerekçe sunmadan uymalıdır. Öğrenme işi, öğrencinin sorumluluğudur. Dolayısıyla öğretmen, öğrencisinin konuları öğrendikçe, öğrenmeye yönelik azmi ve merakının artmasını bekler (Sönmez, 1993: 80).

Realistlere göre, toplumda bulunan her kurumun kendine has rol ve işlevi bulunmaktadır. Devlet, kilise ve ailenin sergileyeceği belirli rolleri vardır. Resmi bir kurum olarak okulun temel misyonu, insan aklını geliştirmektir. Böylece özel niteliğe sahip bu kurumların ders ve beceriyi öğretecek öğretmenlerin istihdamında, alanında uzman kişilerden seçmesi gerekmektedir. Okulun fonksiyonları, öğrenciye bilgi aktarmanın yanında ona araştırmacılığı da öğretmektedir. Aynı zamanda öğrencinin zihinsel gelişimini sağlamak yine bu fonksiyonlar dahilindedir. Okulun birincil işlevi, zihinsel yetileri mükemmelleştirmektir. Dolayısıyla bazı zamanlarda gerçekleşen eğitim faaliyetleri her ne kadar kamusal ve sosyal işlev olsa da okulun birincil işlevinden önce gelmemelidir. Realistler, okulun temel misyonunu korumak amacıyla politikalar belirlemişlerdir. Onlara göre okul, diğer kurumlar reddedip üstlenmediği hizmetlerin gerçekleşeceği alan değildir. Okul dahilinde verilen sağlık ve eğlence hizmetleri okulun temel işlevi için gerekli para, zaman ve enerji açısından kayıp demektir. Okul, sosyal hizmet alanı değildir. Böyle bir bakış açısı okulun etkisini zayıflatır ve maliyetinde artışa sebep olabilir (Gutek, 2014: 49-50).

Okul, bütün eğitim sistemleri için gerçek bir eğitim ünitesidir. Ayrıca her okul, özel koşullar dahilinde alınma hakkına sahiptir. Okulda pratik disiplinler olduğu gibi temel kuramlarda mevcuttur. Okulun ikincil amacı, bireyde sınırlı haldeki gerçeği görme yetisini genişletmektir. Okul, uygarlıkları ileri taşıyan ve onu ilkel toplumlardan ayıran dinamizmin kaynağıdır. Kendini adama ve sabır duygusunu ortaya çıkartan kuramsal ve uygulamalı ilkelerin öğretilmesi okulun görevi dahilindedir (Alkan, 1983: 23). Öğrenciye öğretilmek istenen konuların seçimini öğretmen kararlaştırmalıdır. Çünkü öğretmenin sahip olduğu bilgi, öğrenciye göre daha fazladır. Öğretmen, öğrencilerine bilgi aktarırken aynı zamanda bu bilgilerin yaşam içerisinde kullanımını da öğretmesi gerekmektedir. Öğretmen, tartışma, deney ve gözlem gibi birçok öğretme metotlarını eğitimde kullanmalıdır. Ayrıca öğrencinin

sahip olduğu bilgi birikimi, zekâ ve anlama kapasitesini göz önünde bulundurarak uygun eğitim yöntemini de belirleyebilir. Alan bilgisinde uzman biri olması gereken öğretmenin öğrenci ile olan ilişkisinde otorite öğretmendir. Öğrenci bu ilişki içerisinde ikinci plandadır.

Disiplin Alanı yaklaşımının temel düşüncesi gerçeğin sınıflanmış bilgisidir. Gerçek olarak biyoloji, kimya, jeoloji, fizik ve edebiyat gibi disiplinler belirlenmiştir. Bahsedilen disiplinlerin kendi içlerinde ayrılmış alt disiplinleri de bulunmaktadır. Bu yaklaşım da öğrenci etken haldedir. Konu Alanı yaklaşımında öğrenci, edilgendir. Disiplin alanı yaklaşımında amaç bilginin aktarılmasıdır. Böylece öğrenci karşılaştığı yeni ve benzer durumlar karşısında öğrendiği ilke ve yöntemleri kullanmalıdır. Bu amaç doğrultusunda eğitim ortamı da düzenlenmelidir. Benzer olarak bu yaklaşımda temeline disiplinleri ve öğretmenleri koymuş olup öğrenciyi ikinci planda görmektedir (Sönmez, 1993: 80-81).

1.4.3. Natüralizm ve Eğitim

Natüralizm, tüm gerçekliğin doğanın kendisi olduğunu varsayar. Doğa içerdiği insan ve varlıklara yönelik açıklama üreten bir sistemdir. Devinim haldeki madde natüralizme göre yalın bir düzen içerisindeydir. Eski Yunan’da gerçekliğin doğaüstü düzen fikrine birçok natüralist karşı çıkmıştır. Natüralizm düşüncesinin önde gelen fikir insanları J.J. Rousseau ve H. Pestalozzi’dir (Gutek, 2014: 73).

Gerçek, doğadır. İnsan da doğa içerisinde olan doğal bir varlıktır. Yaratan, insanı iyi olarak yaratır ve insanın iyi olması doğuştan gelen bir özelliğidir. Ancak toplum iyi olan insanı kötü eylemler göstermesine sebebiyet verir. Natüralizme göre bilgi aposterioridir. İnsan dünyaya geldiğinde güç, akıl gibi birçok şeyden yoksun olarak doğar. İnsanın bu eksikliklerini tamamlayacak olan ise eğitimidir. Söz konusu bu eğitimin doğa, insan veya eşya sayesinde gerçekleşir (Sönmez, 1993: 97).

Natüralizmin eğitime bakışı, bireyin doğal olmasını sağlamaktır. Natüralizm ölçüt olarak doğa ve insanı temel alır. İnsanı eğitenin doğa olması nedeniyle hedefler doğaya uyumlu olmalıdır. Öğrencinin öğrenebilmesi için doğada olması gerekir. Bilimsel yöntemlerin sağladığı bilgi değişmez ve mutlakdır. Tümevarım yöntemi natüralist eğitimde baskındır.

Öğrencinin öğrenme sürecinde eyleyen kişi kendi olmalı ve deneyimlemelidir. Doğal ortam içerisinde karşılaşılan problemleri çözecek kişi öğrenci olmalıdır. Duygularını geliştirecek ve çevresiyle uğraş içerisine girerek hayatını düzene sokacak kişi yine öğrencidir. Çünkü doğanın gösterdiği yol, insan için iyi bir kılavuzdur. Doğa, insanlar arasında ayrımcılık yapmaz. Doğa içerisinde olan insanın her işi kendi emeğine bağlıdır. Kendi başına bir işi yapamayan insan, yaşamını devam ettiremez ve bu onun cezasıdır. Ancak başarılı olması durumunda ödül kazanır. Dolayısıyla ödül ve cezanın doğa içerisinde mevcut olduğunu anlamaktayız. Bu sebeple insana iş ve yaşamına yönelik öğüt verilmemesi gerekmektedir (Sönmez, 1993: 97). Birey öğreneceklerini seçerken ilgi ve yeteneklerini göz önünde bulundurur. Bu nedenle birey için düzenlenecek olan etkinliklerde onun ilgi ve yeteneklerinin temel alınması faydalı olacaktır. Öğretmen, öğrenciye bilgi aktarmayıp onun bilgiyi elde etmesi için doğa içerisinde fırsat yaratmalıdır. Öğrencinin öğrenebilmesi için hazır olması gerekir. Öğretmen, hazır bilgiyi öğrenciye aktarmak yerine onu bilgiyi keşfetmesi ve araştırması için cesaretlendirmelidir. Natüralist eğitim, ezberciliğe karşı çıkar. Eğitim, öğrenciyi merkeze almalı ve demokratik olmalıdır. Öğretmen, öğrencisine deney, gözlem ve araştırmaya dayalı sorular yöneltmekle bilgiyi öğrenip öğrenmediğini tespit etmelidir.

Söz konusu insanın eğitimi ise bu eğitim başka bir varlığa değil insana uygun olmalıdır. Gerçeklerin çocuğa anlatımında herhangi bir gizlilik olmadan olduğu gibi

anlatılmalıdır. Çünkü çocuk, gerçekler içerisinde gizlenen noktaları kaldırmaya zahmet etmez. Aynı zamanda öğrencinin yaşamında ona fayda sağlayacak bilgi ve beceriler kazandırılmalıdır. Çünkü doğadaki insanın sahip olduğu bilgi ve beceriler onu mutlu ettiği gibi aynı zamanda yaşamının da devam etmesini sağlar. Aksi halde faydasız kazanımlar onun mutsuz olmasına veya ölmesine neden olacaktır. Öğretmen, öğrenciyi iyi bir insan olması için yetiştirmelidir. Öğretmenin rol model olması bu amacın gerçekleşmesini kolaylaştırır. Öğrenci, aklının kesmediği toplumsal olay ve değerlere karşı korunmalıdır. Çünkü öğrenme olayın mantıklı ve anlaşılır olduğu zamanda gerçekleşir. Natüralistlerin amacı öğrenciye belli başlı konuları öğretmekten ziyade doğru ve aydın fikirleri ona aşılarmaktır. Öğrenci yetişkin olana dek herhangi bir ahlaki değer yargısı ve dini inanç öğretisi verilmemelidir. Çünkü Natüralistlere göre, birey kendi inanç ve değer sistemini mantığı sayesinde oluşturabilir (Sönmez, 1993: 98).

1.4.4. Pragmatizm ve Eğitim

Amerikan felsefesi olan Pragmatizm, Darwin ve Lamark'ın biyoloji kuramında temel alan, işlevsellik kuramıdır. Pragmatizm, hakikati keşfetme veya icat olarak görmektedir. Bilgi kuramı yönünden doğrunun sağladığı yarar ölçütü olarak kabul edilir. Pragmatist felsefede yarar sağlayan şey, doğrudur ve gerçektir. Dolayısıyla insana fayda sağlayan doğru ve gerçekler, insanın başarılı olmasında ilk etkindir (Küçükahmet ve diğ., 2003: 109).

Pragmatizme göre aklın temel fonksiyonu eşyanın bilgisini vermek değildir. Ancak akıl sayesinde eşyaya yönelik pratik etki imkânı sağlanır. Hareket ve iş, hayatın temel esaslarındandır (Tutkun ve diğ., 1999: 45). Pragmatizmin özünü oluşturan şey kuramın bir eylem planı olmasıdır. Doğruluğunu da bu düşüncenin ulaştığı başarıyla temellendirir. Ön

yargı bu görüş etrafında reddedilmektedir. James'e göre pragmatizm, az sorunlu ve daha köklü bir yöntem olmakla ampirizmden daha olanaklıdır. Daha akılcı ve eleştirel yönetime sahip olmasıyla deneyim felsefesinin önde gelen uygulamasıdır. Fikirlerin eyleme dökülmesiyle ortaya çıkan sonuçların değerlendirilip gerçeğe ulaşıldığı yöntemdir (Varış, 1994: 89).

Pragmatist felsefe, gerçeğin özünü yarar oluşturmaktadır. Yarar sağlayan aynı zaman da iyidir. Dolayısıyla bu felsefe en üstün iyiyi yarar olarak görmektedir. Bir şeyin iyi veya kötü olduğunun ayrımını yapabilmek yarar sayesinde mümkün olur. İnsana yarar sağlayan şey aynı zamanda iyi olarak değerlendirilecektir. Her insanın kendine göre yararlı düşüncesi farklı olabilir. Ancak kişisel yarar, genel yarara uyacak şekilde yaklaştırılmalı ve düzenlenmelidir. Eğitim, insana bu konuda yardımcı olabilecek başlıca kurumdur. Onun sayesinde insanın kişisel mutluluğu, genel mutluluğa yaklaştırılır, uyumlu bir yaşam sürmesi sağlanır (Celep: 2004: 160).

Pragmatizm, pratiğin teoriden üstün olma düşüncesinden beslenmektedir. Teoriyi oluşturan, meydana getiren *praxis* 'dir. Gerçekliğin değeri pratik anında ortaya çıkan fayda ile doğru orantılıdır. Pratik yarar, gerçeklik için gerekli olan kanıtı da ortaya çıkarmaktadır. Pragmatizmin bu anlayışı ilkçağdan bugüne dek hüküm sürmüş bütün bilgi ölçütlerini sarsıntıya uğratmıştır. İnsan aletinin kullanılmasıyla ortaya çıkan pratik sonuçlar, tabiat kanunları ve mantığın ilkelerini oluşturmuştur. Bunun sonucunda klasik felsefenin karşıt konumunda olan pragmatizm aracılığıyla felsefede aletçilik(instrumentalisme) ve insancılık (humanisme) biçim kazanmıştır (Ülken, 2001: 30).

Pragmatist çevrede insan ruhsal bir varlık olarak ele alınmaz. Aynı zamanda insanın karmaşık bir varlık olması mekanizma olarak kabul edilmesinde engel teşkil eder.

Pragmatist için insan sosyal ve biyolojik ortamda yaşamını sürdüren doğal organizmadır. Eğitim ise insanın bütün yaşamını kapsayarak gerekliliktir. Kanıtların sonucunda ortaya çıkan gerçek, değişkenliğe sahiptir ve göreceli yapısı vardır (Alkan, 1983: 12). Dünya devamlı olarak değişim halindedir. Bu nedenle Pragmatizm, sabit bir gerçekliği kabul etmez. Dünyanın değişken yapısı sebebiyle pragmatist, gerçeğin özünde değişim olduğunu varsayar.

Pragmatist anlayış, maddi dünyanın varlığını bir sebebe bağlamaz ve insan zihninin ürünü olduğu fikrini de reddeder. Bu noktada realist düşünceyle benzer görüştedir. Ancak dünyanın devamlı var olması ve insandan bağımsız görüşünü reddederler. Değişim, gerçeğin özünü oluşturan şeydir. Dolayısıyla bir şeyin sonsuza kadar aynı şekilde kalacağı iddiası gerçekliği yansıtmamaktadır. Doğal organizma insanın, çevreyle etkileşime girmesi sonucunda gerçek ortaya çıkar. Yaşantının tamamı aslında gerçeğin kendisidir. İnsan ve çevrenin birbiriyle olan bu etkileşimi nedeniyle hakikatin sorumluluğu ikisine de aittir (Tozlu, 1997: 55-60).

Pragmatist anlayışın insancıl bir doğası vardır. Bu görüş, insanı her şeyin ölçütü olarak kabul eder. James'e göre insan, kendi realitesini yaratma imkanına sahiptir. Fakat Dewey ve Pierce, hakikatin belirlenmesinde bilim insanlarını esas alır. Hakikatin özünü değişimin oluşturmaları nedeniyle, işlerde kullanılan yöntemler her an yenilenmeye ve değişmeye uğrayacak şekilde hazırlanmalıdır. Dolayısıyla eğitimi ele aldığımızda amaç ve araçlar bu değişime uyum sağlayacak şekilde açık ve esnek yapıda olmalıdır. Hakikat, insanın çevreyle girdiği etkileşimin bir sonucudur. Bu düşünceden hareketle insan, dünyayı incelerken ona etki edici durumunu göz önünde bulundurarak incelemelidir. Eğitim ise bu noktada insanı yaşama hazırlayan bir etkinlik olmayıp yaşamın kendisi konumundadır.

Okulun görevi eğitimde formel akademik disiplinler haricinde gerçek yaşam koşullarının da öğretildiği bir sistem belirlemektir (Tozlu, 1997: 55-60).

Pragmatizme göre gerçeğin özünü değişim oluşturmaktadır. Gerçeğin devamlı değişmesi nedeniyle sabit bir gerçek yoktur. Bu sebeple eğitimin değişimi sağlayacak nitelikle olması gereklidir. Dolayısıyla pragmatist eğitimin amacı için bireyin sürekli değişen dünyaya uyum sağlaması diyebiliriz.

Pragmatizm, gerçeğin pratik faydasını tarif ederken eski tecrübecilikten yola çıkar. Bu görüşe göre homo sapiens'i (bilici insan) meydana getiren homo faber (yapıcı insan) dır. Klasik akılcı görüşün tam aksine pratik nazariyeyi belirlemektedir. Bir şeyin doğru olması insana sağladığı pratik faydaya ve tatmin etmesine bağlıdır. Bu sebeple, çocuğun eğitim süreci ilgi merkezine göre belirlenmeli, yaşamında ona en çok pratik fayda içeren şeyler öğretilmeli ve bu eğitim, çocuğun çevre ile bulunduğu faaliyetler içerisinde verilmelidir. Pragmatizmin bu eğitim görüşü onu aksiyon eğitimi veya iş eğitimi görüşleriyle bir araya getirir. Ancak pragmatist eğitim, derslik ile atölyeye birleştirmekle kalmayıp, el becerisi ve akıllı çalıştıran tüm pratik ilgileri öne taşır. Çocuğun ilgi duyduğu şeyler aslında bütün bilimsel kazançların kaynağıdır. Dahası James'in pragmatik eğitim anlayışına göre değerler dünyasını meydana getiren insan, toplum ve onun içinde bulunan çocuğu birlikte ele alması nedeniyle ahlaki ve dini eğitimi ortaya çıkmıştır. Dini gerçek, insanı tatmin etmesi nedeniyle doğrudur. Aynı zamanda tabiata ait gerçeği de tamamlamalıdır. Bu açıdan pragmatizme göre tabiat ve toplum bilgisi, din ve ahlak eğitimiyle birbirini tamamlayacaktır (Ülken, 2001: 241-242).

Eğitim sürecinin kendisi dışında sonu yoktur. Bu süreç devamlı kendini yıkan ve yeniden inşa eden bir dönüşümdür. Öğrenci, toplum içerisinde yapmak istediği eylemin

sorumluluğunu ve sonuçlarını göz önünde bulundurarak yapıyorsa eğitimde başarılı olmuş demektir. Dolayısıyla öğretme etkinliği aklın nasıl işlemesi ve mantıki sonuçlara nasıl ulaşılmasını öğretmektir (Alkan, 1983: 19-20).

Eğitimde kullanılan araçlar ve sonuçlar her zaman esnek yapıda ve düzeltilmeye hazır olmalıdır. Aynı zamanda ilmi açıdan temellendirilmeli, olaylar ve değerler etrafında incelenmelidir. Çünkü araçlar ve sonuçlar arasında yakinen bir ilişki bulunmaktadır. Araçlar kendi sonuçlarına göre esas olması nedeniyle, söz konusu sonuçlar araçlardan çıkartılmalıdır (Tozlu, 1997: 57)

Pragmatist eğitim amacı, sürekli değişime açık, mutlak bilgiyi reddeden, bilimsel yöntemleri benimseyen, yaratıcı ve yetenekli, demokratik bilinçli insanlar yetiştirmektir.

J. Dewey, bu hedefi eğitime dahil etmiş ve problem çözen eğitim anlayışını geliştirmiştir. Bu anlayış, eğitimde öğrencilerin gerçek hayata uyumunu güçlendirmek maksadıyla gerçek yaşamdan örneklerin verilmesini ister (Tutkun ve diğ., 1999: 45). Faydacılığın temeli insanın deneyimine dayanması nedeniyle eğitimin amaç ve yöntemleri deneme, yanılma ve düzeltme esnekliğine sahiptir. Bu nedenle eğitimin çıkış noktasında konu yerine çocuk bulunmaktadır. Yaşamın bir bütün olması, eğitimi yaşama hazırlamaktan çok yaşamın kendisi yapmaktadır. Böyle bir eğitim anlayışında, bireysel özellikler ve çocuğun eğitime etkin katılımı önem arz eder (Varış, 1994: 89).

Pragmatist eğitim için yöntem, içeriğin uygulamasında etkinliğini arttırmak maksatlı düzenlemedir. Yöntem ve içerik gereci birbirinden ayrı şeyler değildir. Yöntem sayesinde içerik gereçleri etkin biçimde işleme tabi tutulur. Normalde içerikle meşgul olmanın sonucunda öğrenme gerçekleşir. İçerik, belirli amaca sahip bir durumun geliştirme

sürecinde bulunan gerçekler, hatırlamalar ve önerilen fikirlerdir. Öğretmenin sorumluluğu, öğrencinin etkinliğini yönleltecek ve cevaplarını teşvik edecek uygun çevreyi hazırlamaktır. Çevre içerik ve sosyal ortam bu öğrenmenin iki temel unsurudur (Alkan, 1983: 20).

Bilginin meydana gelmesi insanın çevreyle olan etkileşiminden ortaya çıkar. Bu nedenle eğitimin konuları yaşamın tüm konularını içine dahil etmelidir. Öğrenci aklındaki her konuyu sınıfa taşıma rahatlığına sahip olmalıdır. Tüm insanların düzeyine göre dersler olmalıdır. Çünkü insanlar zekâ, yetenek ve ilgi açısından birbirinden farklıdır. Derste işlenecek konular yaşamın içerisinden seçilmelidir. Teori ve uygulama bir arada verilmeli ancak uygulamaya daha çok önem verilmelidir. Öğrenci karşılaştığı sorunlar karşısında deney, gözlem, araştırma gibi bilimsel yöntemleri uygulayarak sorunları çözmelidir. Öğretme süreci, öğrenciye iş yaptırarak ilerlemelidir. Bu süreçte öğretmenin görevi öğrenciye yol göstermek ve rehberliktir. Öğretmen, öğrencinin yeteneklerinin geliştirmek için onun zekâ, ilgi ve hazır bulunuşluk düzeyini göz önünde bulundurarak yöntem düzenlemelidir. Burada öğrencinin ön planda olduğu bir eğitim vardır. Aynı zamanda eğitim ortamında demokrasi hâkim olmalı ve öğrenciye ceza vermekten kaçınılmalıdır. Öğrenciyi sınamak için kullanılacak yöntem ezbere dayalı olmamalıdır. Öğrencinin sorunlar karşısında bilimsel yöntemleri kullanıp, kullanmadığına ve çevreye uyumuna bakılması öğrenciyi sınama yöntemi olmalıdır.

Bu bağlamda pragmatist eğitim programlarının yaklaşımı, öğrenci merkezli, etkinliğe dayalı, sosyal süreç ve yaşantılar temelli, çekirdek, fonksiyonel ve teknolojik şeklinde değerlendirilebilir. Etkinlik temelli bir program, merkezine öğrenciyi koyar. Bu noktada öğretmen, öğrencinin danışmanı ve yol göstericidir. Öğrencinin ilgi ve yetenekleri temel alınarak bir program düzenlenmelidir. Sosyal süreç ve yaşantıların temel alındığı programda, zorunlu, ortak, toplumsal ve doğal gereksinimler merkeze konulmalıdır.

Teknolojik yaklaşım, öğrenciyi merkeze alır. Ancak sosyal süreç ve yaşantılara benzer olarak toplumsal ve doğal gereksinimler ön planda olmalıdır. Çekirdek yaklaşım, sorunlar etrafında program düzenler. Bu noktada dört öge dikkate alınarak program düzenlenir. İlki bütünleştirmeyi gerçekleştirir. İkincisi öğrencinin gereksinimlerini karşılamadır. Üçüncüsü öğrencinin etkin katılımını sağlamak ve öğrenmeyi geliştirme. Dördüncüsü yaşantı ve öğrenme arasındaki bağı inşa etmektir. Böyle bir programın temel ilkesi, bireyi toplumsal sorunlar karşısında bilgi ve beceri yönünde donanımlı yetiştirmektir. Fonksiyonel yaklaşımda ise tüm öğrenciler için ayrı ayrı hedefler, içerik, eğitim ve sınav yöntemleri belirlenir. Bunlar, sürekli olarak uygulanır ve uygulama sonuçlarına bakılarak yeniden düzenlenir (Sönmez, 1993: 87-88).

Öğretmenin hedefi, öğrencilerinin bağımsız düşünürler olması konumuna getirmek olmalıdır. Bu nedenle öğretmen hedefine ulaşmak için güvenli çalışma yöntemleri ve sonuç belirlemelidir. Öğretmen, içeriği seçerken öğrencisinin sahip olduğu gereksinimleri, kapasiteyi ve etkileşimi göz önünde bulundurmalıdır. Öğretmen, en iyi yaşam kalitesini geliştirmeli ve öğrencisini bu yola teşkil etmelidir. Öğretmen verdiği eğitimle, öğrencisine kendi kendini yöneltme kişiliği kazandırmalıdır. Öğrenci, yaşantılarından ve kendilerinden yola çıkan cevaplardan öğrenirken, grup kültürünü yetkin bir benliğe ve kişiliğe erişmek maksadıyla öğrenirler (Alkan, 1983: 20).

1.4.5. Varoluşçuluk ve Eğitim

Varoluşçu felsefe, Birinci ve İkinci Dünya savaşlarının ardından oluşan bunalım dönemlerinin felsefesi olarak anımsanan bir düşünce akımıdır. Bu felsefe insanın varoluşu ve kendini gerçekleştirme düşüncesini temel almıştır. Varoluşçu felsefenin kısa süre içerisinde dünyanın her tarafında duyulmasına tüm değerleri yok sayması ve topluma

başkaldırıcı yapıda olması neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sırası ve sonrası varoluşçu felsefenin ününde zirve yaptığı dönemdir. Bu felsefenin başlıca temsilcileri olarak Sören Kierkegaard (1813-1855), Karl Jaspers (1883-1969), Gabriel Marcel (1889-1973), Martin Heidegger (1889-1976) ve Jean Paul Sartre (1905-1980) gösterilir (Gutek, 2014: 124).

Varoluşçuluk, bütünsel bir düşünce sisteminden ziyade daha çok felsefi bir eğilimdir. Sistematik ve soyut zihinsel sistemler inşa etmeye çalışması geleneksel felsefeyle arasında çatışmaya neden olmuştur. Varoluşçuluk, yapısı gereği biçimsel-değişebilen bir felsefi düşüncedir. Onlara göre insanın tekliği ve özgürlüğü, toplum karşısında daha ön planda olması gerekir. Bu ifade varoluşçuları yansıtan temel düşüncedir. Bu nedenle var olmak ve kendini tanımak tüm insanların başlıca sorumluluğudur (Bilhan, 1991: I/139). Varoluşçuluğun ontoloji görüşü, bilinç yoksunu olanların kendinde varlığı ile bilince sahip insanın kendisi için varlığı arasındaki ayrım ile temellenir. Bu düşünceye göre, dış dünyada var olan insan dışındaki tüm nesneler, kendinde varlıklar olarak ifade edilir. Kendinde varlığın özelliği ise olduğu varlık haricinde herhangi bir başka varlık olmayandır. Kendisi için varlık tanımıyla insan işaret edilmektedir. İnsan, tanımlanmış ve değişmez bir öze sahip değildir. Bu nedenle insanın varoluşu, özden önce gelmektedir. Özcülük fikrine karşı olan varoluşçuluk, insanın varlığından önce belirli bir özünün olmadığını ve bu nedenle insanın olduğundan başka şeyde olabileceğini iddia eder. Dünyaya bırakılmış bir varlık olarak insan, özünü kendi isteği doğrultusunda özgürce oluşturmalı ve ne olmak istiyorsa öyle olmalıdır (Gutek, 2014: 133). Varoluşçuluğa göre varlık, tamamıyla olumsal olmakta ve evreni meydana getiren evrensel bir akıl olmadığı düşüncesindedir. Dünyanın önsel bir belirlenimi yoktur. Bu bakımdan anlaşılmazdır. Varoluşçuluk, varlığın saçma ve akıldışı olduğunu belirtir. Bunun nedeni ise varlığın olumsal olması ve özden önce varoluşun gelmesidir.

Varoluşçulara göre insanın görevi anlamsız dünyaya başkaldırarak ona anlam yüklemektir (Bayraklı, 2002: 99).

Varoluşçuluğa göre insan hem akıl varlığı hem de akıldışı bir varlıktır. İnsanın akli boyutunu tamamıyla reddetmeyen varoluşçuluk insanın aklının yanına duyguyu da yerleştirmiştir ve insanın bilecek şeylere daha fazla ağırlık vermesini ister. Varoluşçular, nesnel hakikatin varlığını reddetmezler. Çünkü dış dünyayı yönlendiren ve denetleyen nesnel bilgidir. Ancak nesnel bilginin insan yaşamı konusunda katkısının olmadığını ve öznel varoluşa duyarsız kaldığını belirtirler. Bilgiyi tanımlarken insanla olan ilgisi üzerinden ele alan varoluşçuluk, insanın bilmesi gereken hakikatlerin öznel hakikatler olduğunu belirtir. Bu yönüyle insanın aklını kendine yönelterek dünyadaki varlığını keşfetmeye, ölüm, acı, aşk ve özgürlük gibi durumları bilmeye yönlendirir. Varoluşçu epistemoloji, insanı bilgisinden sorumlu tutar. İnsanın bireysel bilinci ve eylemlerinin sonucunda oluşan duygular bilgiyi oluşturur ve olguların oluşması da yine bunlara bağlıdır (Guttek, 2014: 140-141).

Varoluşçulara göre bilgiyi oluşturan insanın yaşantısı ve benimsediği tasarıların sonucudur. Bilgi, sezgiseldir ve kesin, değişmez bir olgu değildir. Bireyin kabul ettiği değerler, bilginin geçerli olmasında büyük etkindir. Okul, öğretmen ve gelenek gibi otorite tarafından bireye doğru olarak sunulan bilgiler, bireyin kişisel değer ve sezgilerine göre kabul veya reddedilebilir. Bireyin kendisini belirlerken seçimlerinde ve eylemlerinde özgür bırakan varoluşçuluk, insanın seçimlerinin sadece kendisini değil, başkalarını da etkilediğini belirtir ve bu nedenle özgür insanı herkesten sorumlu tutar. Dolayısıyla insan kurallar ve değerlerden yoksun olan dünyada, ahlaki değerleri oluştururken sadece kendisini düşünmemeli, kendisi dışındaki insanların sorumluluklarını göz önünde bulundurmalıdır (Bayraklı, 2002: 101-119).

Eğitim konusu varoluşçu felsefede özel bir yere sahip değildir. Bu nedenle geliştirilmiş ayrıntılı bir eğitim felsefesi yoktur. Ancak varoluşçu görüşün varlık, bilgi ve değer anlayışlardan yola çıkarak kısmen eğitim anlayışından bahsedilebilir. Varoluşçuluğun eğitim felsefesi hümanist bir yapıya sahip olmakla birlikte öğretmen, öğrenci ve müfredattan meydana gelmektedir. Bu anlayışta tüm ağırlık öğrenciye verilmektedir. Varoluşçu eğitimin temel amacı, öğrencinin kendisine dönmesine yardımcı olmaktır. Yani eğitim sayesinde birey, kendine dönerek kimlik bilinci kazanacak ve varoluşunun yükünü ve sorumluluğuna sahip çıkacaktır. Varoluşçu eğitime göre mevcut eğitim anlayışı toplumun ve teknik kurumların ihtiyacını gidermek amacıyla öğrenciler yetiştiren ve öğrencileri yetiştirirken başkalarının takdirini kazanmaya yönelik zeki, başarılı gibi motivasyon sağlayan bir görüştür. Varoluşçulara göre gerçek eğitim olabilmesi eğitimin bu isteklerinden vazgeçtiği zaman gerçekleşecektir (Gutek, 2014: 144).

Varoluşçu eğitim, öngördüğü eğitsel amaçlara erişebilmenin sadece birey temelli bir müfredat sayesinde mümkün olduğunu belirtir. Onlara göre eğitimin içerikleri bireyin kendini tanıyıp anlamlandırmasında ve özünü oluşturmada yardımcı olacak içeriklere sahip olmalı ve sadece o bireye hitap etmelidir. Dolayısıyla her bir öğrenciyi farklı görmeyen eğitim programı, varoluşçuların öne sürdüğü eğitimin amacına hizmet edemeyecektir. Bu bakımdan varoluşçuluk, her bir öğrenciyi farklı birey olarak kabul eden ve temelinde bireyin ilgi ve yeteneklerin olduğu bir müfredatı gerekli görür. Kendi özünü oluşturmaya hedefleyen bu müfredat bireyin bilişsel gelişiminin yanında fiziksel gelişime de önem vermektedir. Şiir, müzik, roman, tarih ve felsefe disiplinleri varoluşçu müfredatın ilk kısmını oluştururken matematik ve doğa bilimleri diğer kısımda olan disiplinlerdir (Bayraklı, 2002: 153-156).

1.5. Antik Yunan'ın Eğitim Anlayışı

Günümüzün kültür ve uygarlığında önemli bir yeri olan Antik Yunan, birçok ulusa benzer olarak kendinden önce var olmuş ulusların kültür ve uygarlıklarından beslenmiştir. Ticari ilişkiler bu aktarıma özellikle sebep olmuştur. Yunanlıların Mısır ve Sümer uygarlıklarıyla ticari ilişkilerde bulunması onların inşa edeceği kültür ve uygarlıklarında büyük etkiye sahiptir (Binbaşoğlu, 1982: 16). Antik Yunan'daki eğitime geçmeden önce onların kültür ve uygarlıklarına etki eden Mısır ve Sümer uygarlıklarının eğitimlerini belirtmekte fayda vardır.

Bu sebeple ilk olarak Mısır'daki eğitimi ele aldığımızda aile kurumu eğitimin başladığı ilk yer olarak görmekteyiz. Mısırlıların aile yaşamına büyük önem vermesi sebebiyle çocuklarında iyi yetiştirilmesi amaç edinilmişti. Dönemin aile yapısına baktığımızda mutluluk temelli bir yapı olduğunu söyleyebiliriz. Aile içerisinde anne ve baba birbirlerine karşı sadakatli, saygılı ve sıcak kanlı bir yaşam sürmekteydi. Evlilikte kadının rolü önemliydi. Öncelikle Mısır kadını özgürlüğe sahipti. İyi bir ev kadını olabilmek için çabalar ve sorumluluklar alırdı. Evin ihtiyaçlarının giderilmesi için pazara gider ve alışveriş yapardı. Özel günlerde ve eğlenceli ortamlara katılabilirdi. Ev işlerinin haricinde çocuğun giyiminden yine annesi sorumluydu. 'akıllı küçük' denilen dört yaşına kadar olan dönemde annesi çocuğuna basit kıyafetler giydirdi, tahta ve fildişinden yapılan oyuncaklarla çocuğunu oynatırdı. Çocuğun evdeki eğitiminden babası sorumlu olup hayata dair ihtiyaç duyacağı şeyler öğretilirdi. Mısır'da çocuğun beş yaşına erişmesi çocukluk devrinin başladığı anlamına gelmektedir. Bu yaşı itibarıyla artık eğitim alacağı ortama okulda eklenmektedir. Mısır'da tarihi eski zamanlara dayanan okul teşkilatı mevcuttu. Okullar, tapınakların himayesi altındaydı. Yatılı ve yatısız olmak üzere iki şekilde eğitim söz konusuydu. Bu okullarda öğrenciler toplamda 12 yıl süren ilk, orta ve yüksek öğrenimden geçmekteydiler.

Bu süreci başarıyla tamamlayan öğrenciler genellikle devlet dairelerinde kâtip olarak görev alırlardı. Memur olmak istemeyen öğrenciler, bilimsel araştırma yapmak maksadıyla okullarda görev alabilirlerdi. Mısır'daki eğitimin amacına yönelik herhangi bir belge mevcut değildir. Ancak okulların memur yetiştirmek amacıyla öğrenim vermesi Mısır'daki eğitime yönelik bir amaç teşkil etmektedir. Ayrıca eğitimin ihtimalli bu amacı doğrultusunda Mısır'da memurluk kıymet görmüş ve zanaatkarlık aşağılanmıştır. Bunun sonucunda ise herkesin meslek sahibi olması için tembellikle mücadele konusunda yasa çıkarılmıştır. Sonuç itibarıyla Mısır'da eğitim yazı, matematik ve aritmetik öğrenmiş devlet memurlarının yetiştirilmesidir (Kanad, 1948: 2-7).

Sümerliler, tanrı kral tarafından yönetilen ve toprağı işlemeye dayalı bir ekonomik sisteme sahiptir. Bu ekonomik sistem farklı toplumsal sınıfları da meydana getirmiştir. Sümerlilerden bugüne kalan metinler incelendiğinde dönemin toplumu baba erkil bir aile yapısına sahiptir. Aile kurumu damat ve kızın babası arasında karar kılınmış bir meblağ ve yazılı anlaşma ile inşa edilirdi. Yazılı anlaşma aracılığıyla babanın kızı üzerinde tüm hakları erkeğe devredilmiş olurdu. Dolayısıyla bu noktada Sümer kadınının özgür ve bağımsız olduğunu söylemek mümkün değildir. Sümerlilerin aile yapısını incelediğimizde anne ve baba otoritesinin hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Bu yapı içerisinde yetişen çocuk genellikle itaatkâr bir mizaca sahip olur. Her ne kadar otoriter ebeveynler ve mirastan mahrum bırakılma endişesi çocuğı itaatkâr yapsa da Sümer ailesi eğitici, eğlenceli ve sevecen ilişkiler barındırıyordu. Sümerlilerde çocuğun ilk eğitimi aileden başlayarak devamında bu eğitime okul ve tapınaklarda dahil oluyordu. Saygı, bu toplumda önde gelen değerlerden birisiydi. Çünkü Sümer toplumunda iş bölümü, toplumsal sınıflaşma ve aile kurumu kıymetliydi. Dolayısıyla adı geçen değerlerin zedelenmemesi için sosyal ahenk, saygı üzerine kurulmuştu (Özgül, 2011: 405-406). Sümerlilerde eğitim ilk olarak aile

içerisinde başlayıp devamında tapınaklarda daha sonra özel okullarda varlığını sürdürmüştür. Eğitimin ilk amacı, çocuklara okuma- yazma öğretmek ve başarılı öğrencileri devlet işlerinde göreve atamaktır. Ancak Sümerlilerde her çocuğun okula gitmesi mecburi değildi ve okul maddi açıdan külfetli bir işti. Ancak çoğu aile çocuğunun toplumsal statüsünün artması ve ekonomik getirisinden dolayı çocuğunu okula göndermek isterdi. Bu nedenle genellikle okula giden çocuklar ekonomik durumu iyi olan aristokrat ve soylu sınıfının çocuklarıydı. Ayrıca Sümerlilerde okula giden çocuklar genellikle erkek olup kız çocukları ev işleriyle uğraşır veya özel öğretmenler vasıtasıyla evlerinde eğitim görürlerdi. Okullarda okuma-yazma ve Sümercenin öğretilmesinin haricinde edebiyat, matematik, tıp, tarım, madencilik ve müzik önde gelen derslerdi. Bu bilimler öğrenciye öğretilirken, öğretmen tarafından hazırlanan eski bir nüsha öğrencilerin kopyalaması için sunuluyordu. Öğrenciler ise bu nüshaya bakıp kopyalayarak hem öğretilmek istenen bilimi öğrenir hem de metni kopyaladığı için metnin yeni kalması sağlanırdı (Tansuğ ve İnanlı, 1949: 551-582).

MÖ 1100'den itibaren kültür ve medeniyet anlamında yüksek bir düzeye çıkan Antik Yunan'da dönemin en zengin bilim, kültür ve sanat etkinlikleri gerçekleşmiştir. Aynı zamanda felsefe, kültür, sanat, siyaset ve birçok bilim alanında etkisi uzun yıllar sürecek birçok kişi yine bu topraklarda yetişmiştir. Yönetimin krallık sayesinde olduğu Antik Yunan'da hürler ve köleler olmak üzere toplum iki sınıfa ayrılıyordu. Köleler sınıfı, sosyal ve kültürel yönden herhangi bir hakka sahip değildi. Dolayısıyla Antik Yunan için söylenen ifadeler yalnızca hür insanları kapsamaktadır. Örneğin Yunan Devletleri herkesin eğitim alması gerektiği fikrini benimsemiş olsa da herkes ile kastedilen aslında hür insanlardır. Sokrates'te yine bu düşünceye benzer olarak sadece erkeklerin ders alması gerektiğini, Aristoteles ise sadece hür insanların eğitimden geçmesi gerektiğini savunmuştur (Gündüz, 2019: 15-16). Antik Yunan'da eğitimin amacı *kalokagathie* olarak dönem içerisinde ifade

edilen beden ve ruhun bir arada güzel ve uyumlu şekilde geliştirilmesidir. Antik Yunan’da toplumun iyiliği ve devamlılığını sağlamak maksadıyla yeni nesiller için amaçlar belirlenmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda yeni neslin, güzel vücut, gelişmiş bir zihin, temiz ve güzel ruh ve ahlaka ulaşması hedeflenmiştir. Eğitimin temelini oluşturan bu hedefler sayesinde öğrenci bedensel olarak disiplin altına girdiği gibi ruhunu da neşeli ve cesur şekilde eğiterek çevik bir savaşçı olacaktır. Öğrenciyi bu hedefler doğrultusunda yetiştirecek olan eğitim jimnastik ve müzik eğitimi olarak iki şekilde karşımıza çıkar. Antik Yunan’da aileler çocuklarının eğitime önem verirdi. Bu sebeple zengin aileler çocuklarının davranış ve zihinsel yönden gelişmesi için ‘eğitici, bakıcı’ anlamına gelen pedagog tutarlardı. Pedagog sayesinde çocuk, güzel havalarda şehri gezer, kırlarda eğlenir, kötü ahlaki eylemlerden korunur ve iyi alışkanlıklar öğretilirdi. Ancak çocuk, esir olarak satın alınan bu pedagoglara kötü davranabilirdi. Anne ve baba çocuğun kötü davranışına aldırış etmeden onun bu davranışını haklı görürdü. Okul çağına gelen çocuğun pedagog gözetimindeki eğitimi biter ve okulda eğitimine devam eder (Kanad, 1948: 113-115).

Çocuk, aile ve ev ortamı içerisindeki eğitimini yedi yaşı itibariyle tamamlar ve bu onun ilk okulunu oluşturmaktadır. Eğitimine okulda devam eden çocuğun sekiz yaşından başlayarak on sekiz yaşına gelene kadar ki eğitim süreci onun ikinci okul dönemini oluşturur. Üçüncü dönem ise on dokuz yaşından itibaren yirmi yaşın sonuna kadar sürer ve bu çocuğun yüksek okul dönemidir. Dördüncü eğitim dönemi ise çocuğun geriye kalan tüm hayatını kapsar ve bu eğitim devlet sayesinde gerçekleşir. Ancak çocuğun bu eğitimden yararlanabilmesi ve sınava girebilmesi için üçüncü dönemi bitirmiş olması gerekmektedir. Sınavda başarılı olanlara ‘yurttaş adayı’ derecesi verilmektedir. Çocuğun yurttaş derecesini alabilmesi için dördüncü dönemin başında tekrar sınava girmesi gerekiyordu. Bu sınavda başarılı olan yurttaş derecesine sahip olabilirdi (Davidson, 2008: 48-49). Antik Yunan’da iyi

bir yurttaş olmanın gereği olarak herkesin okuma-yazma bilmesine önem verilmiştir. Ancak her ne kadar okuma ve yazmaya önem verilse de kız çocukları genellikle okul hayatından mahrum bırakılmıştır. Çünkü kız çocuklarına görev olarak ev idaresini öğrenmesi gerektiği uygun görülmüştür. Kız çocuğuna eğitim açısından en fazla fayda sağlayacak kişi annesidir. Ancak eğitim alması isteniyorsa özel öğretmen sayesinde ev ortamında eğitim alabilirdi. Antik Yunan’da eğitim sürecinde okuma-yazma, jimnastik ve müzik eğitimi haricinde matematik, felsefe ve tabiat bilimleri de önem arz eden derslerdendir (Kanad, 1948: 120).

Konumuz dahilinde Antik Yunan’ın eğitimini incelediğimizde genel itibarıyla beden ve ruha yönelik yetkinlik kazandırmak ve onların bütünlük içerisinde uyumunu gerçekleştirmek olarak özetleyebiliriz. Bu dönemde çocukların eğitimi büyük öneme sahiptir. Eğitim yasalaştırılarak, çocukların güneşin doğumuyla birlikte okulda olmaları ve güneşin batmasıyla eve dönmeleri kararlaştırılmıştır. Toplumdaki zengin kişiler, çocuklarının eğitimi için zamanın önde gelen filozof ve eğitimcilerinden çocuklarına ders aldırılmıştır (Binbaşıoğlu, 1982: 16). Antik Yunan’da eğitim ile hedeflenen insanın kendisini keşfederek nefsine hükmetmesi ve erdemli bir yaşam sürmesidir. Ancak bu dönemde yaşayan Sparta ve Atina devletlerinin eğitimlerinde küçük ayrılıklar ortaya çıkar. Dahası bu ayrılıklar zaman içerisinde zıtlıklara dönüşmektedir (Aytaç, 1992: 18-20).

Sparta kent devletinde eğitim aslında devletin kendi eliyle bünyesine kişi yetiştirmesidir. Devlet, ordusunu sağlamlaştırmak için eğitim aracılığıyla güçlü ve becerikli askerler yetiştirmek istemiştir. Dolayısıyla eğitim aslında gelecekte yaşanacak olan savaşa ön hazırlıktır. Sparta’nın bu eğitim anlayışı beraberinde birçok çocuk ölümüne sebep olmuştur. Çünkü onlara göre bu eğitim, doğumdan itibaren başlayan bir süreçti ve sadece kuvvetli olanlar bu eğitime ve yaşamaya hak kazanmıştı. Zayıf çocuklar ise ihtiyar heyetinin kararı doğrultusunda öldürüyor veya uzak yerlere terk ediliyordu (Aytaç, 1992: 22). Kuvvetli

şekilde dünyaya gelmiş çocuklar yedi yaşında annelerinden alınarak devlet kurumlarında sıkı disiplin ve askeri beceriklilik üzerine eğitime tabi oluyorlardı. Sparta devleti, eğitimde kız-erkek ayrımı yapmamıştır. Kızlarda, erkeklerin beden eğitimi dahil bütün aldığı derslere katılım gösteriyorlardı (Avşar, 1997: 90-91). Sparta devleti, amaç edindiği ilkeleri eğitim aracılığıyla insanlara öğretmek istermiştir. Savaşçı bir nesle sahip olabilmek için kuvvetli beden eğitimi, ahlaki eğitim, kanun ve yetişkinlere karşı saygı, devlet otoritesine itaat etme, benlik hakimiyeti, acıya sabır göstermek, cesaretli ve kararlı olmak Sparta'nın ilkeleridir. Sparta'da eğitim devlet teşkilatı kontrolündedir ve sıkı bir şekilde bağlanmıştır. Öyle ki okulun güneşin doğuşuyla birlikte başlaması ve batışına kadar sürmesi dahi kanunlaştırılmıştır (Kanad, 1948: 113-120).

Sparta eğitimi ve hukuku askeri temelli bir yapıya sahiptir. Bu nedenle çocukların sıcak ve soğuğa karşı dayanıklılık kazanmaları için çok ince kıyafetler giydirilir ve resmi bayramlarda acıya dayanmalarına yönelik alıştırmaya eğitimleri verilirdi. Müzik eğitimi de temelde askeri disiplin sağlaması ve çocukların sert erkek ahlaki kazanmaları için kullanılırdı (Aytaç, 1992: 22-23). Okuma-yazma bu eğitim içerisinde zorunlu değildi. Matematik, aritmetik ve tabiat bilimleri derslerde pek yer almazdı. Bu nedenle Sparta'da ilim ve felsefe gelişmeye uygun ortam bulamamıştır (Küken, 2003: 230).

Antik Yunan'da Sparta Devleti askeri amaçlar doğrultusunda bir eğitim sistemi belirlemiştir. Savaşlarda galip gelmek için belirlenen bu amaçlar beraberinde savaşmadan dahi ölüm getirmiştir. Kız çocuklarının da eğitime katılabiliyor olması Sparta Devleti'nin doğru eylemlerinden birisidir. Ancak askeri ilkeler bu devletin matematik ve tabiat bilimleri gibi konularda gelişmesini engellemiştir. Atina Devleti ise Sparta'nın karşıtı şeklindedir.

Eğitimin Sparta eğitiminden farklı olmasında Atina'da yetişen büyük filozofların payı vardır. Atina halkı demokrasiyi benimsemiş ve kişisel özgürlük taraftarıdır. Dolayısıyla kanunla belirlenmiş bir eğitim söz konusu değildir. Çünkü her insan liderlik vasfını öğrenme yoluyla elde edebilir. Ancak söz konusu bu demokrasi köleler sınıfını kapsayamayıp sadece aristokratlara ait bir demokrasidir. Atina'da eğitim, özel kişilerin işi olarak görüldüğünden devlet bu konuda insanları özgür bırakmıştı. Felsefe, aritmetik ve geometri gibi dersler yüksek öğretimin dahilinde olan konulardı (Aytaç, 1992: 25-27). Atinalı ebeveynler, çocuklarının okuma-yazma bilmesini önemsiyorlardı. Aileler, çocuklarının eğitim almasını istediğinde başvuracağı kişiler pedagoglardı. Özgür erkek çocukları yedi yaşından itibaren evde veya özel okulda pedagoglar aracılığıyla dersler alıyorlardı. İlk olarak gramer ve edebiyat dersleri alan çocuklar 12 yaşına geldiklerinde spor ve müzik eğitimine dahil oluyorlardı. Söz konusu spor eğitimi Spartalılar kadar olmasa da Atinalıların da önem verdiği derslerdendi. Atinalılara göre müzik eğitimi, beden eğitiminin tamamlayıcısıdır ve ahlaki, estetik duyguyu ortaya çıkartarak ruhsal eğitim verir. Bu nedenle müzik eğitimi içerisinde dil ve edebiyat dersleri de işlenmiştir. Ayrıca tüm erdemler ve güzellikler içerisinde müzik mevcuttur. Dolayısıyla Atinalılar için felsefe ve müzik hep birliktedir. Atinalılara göre musiki, milli benlik uyandırmaktadır. Müzikte yaşanan her bir değişim, devletin içerisinde de birtakım şeylerin değişebileceği algısını uyandırır. Sonuç olarak Atina kentinde eğitimle kast edilen bedensel ve zihinsel gelişimin beraberinde ruhun ve ahlakın temizlenmesi olarak yorumlanmıştır (Binbaşoğlu, 1982: 16-18).

İfadelerden de anlaşıldığı üzere Antik Yunan'da var olan iki kent devleti arasında eğitimin amacı birbirinden farklıdır. Spartalılar, askeri yönden sağlam olabilmek ve devletin varlığını sürdürmek amacıyla askeri eğitim içerisinde beden eğitimi, devlet otoritelerine karşı ahlak ve saygı eğitimi gibi unsurlar etrafında eğitim vermiştir. Spartalılar

için devletin var olması şüphesiz en büyük amaçlarındandır. Bu kanaate varmamızdaki neden ise birçok uygarlıkta kız çocukları eğitimden ve okul yaşamından uzak tutulurken, Sparta’da ayırım gözetmeksizin erkeklerde aynı eğitime tabi tutulmuşlardır. Spartalıların eğitim anlayışına zıt olan Atinalılarda ise eğitim amacı ruh ve bedene ahenk getirmektir. Bu amaç uğrunda Atinalılar beden ve ruhun zenginleşmesi, gelişmesi ve birbirine uyum sağlaması için edebiyat, gramer, felsefe, beden ve müzik eğitimi gibi dersleri işlemişler. Onlara göre bu dersler sayesinde ruh ve bedenin uyumu sağlanarak erdemler ve güzellik meydana gelecektir. Antik Yunan’da eğitim içeriği anlatılanlar gibidir. Bu noktadan sonra Sokrates, Platon ve Aristoteles eğitimi etkilemiş ve amacına yönelik fikirler üretmiştir. Bizde bu filozoflara dair eğitim düşüncelerini önemli gördük ve ele aldık.

Sokrates’in kaleme aldığı yazılı bir kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle onun eğitime yönelik düşüncelerine Platon’un eserlerinden ulaşılmaktadır. Eğitimlik yapan Sokrates, adalet, doğruluk ve yaşama yönelik insanların sahip olduğu bilgiler üzerine çağrışımlarda bulunacak sorular yönelterek bir yöntem geliştirmiştir. Sokratik eğitim içerisinde öğretmen-öğrenci arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki dahilinde öğretmen, öğrencisine gerçeği keşfettirerek hayatına dahil etmesini ve yaşamında değişimler yapmaya yönlendirerek ahlaki değerlerden faydalandıracak yetenekler kazandırır. Bu noktadaki ahlaki gelişim, o dönemde karakter oluşturma olarak yorumlanmaktaydı. Günümüz çağdaş eğitimcilerin bu noktadaki yorumu ise öğrenciye örnek olacak model şeklinde ifade etmektedir. Bu noktada öğretmen, öğrencisinin model olarak seçeceği ideal karakter ve yetilere sahip olan kişidir (Gutek, 2014: 18). Sokrates’i kendi döneminden ve sonrasında gelen filozoflardan ayıran en büyük özelliği, kendini bilmek için gösterdiği gayretidir. Ancak bu gayretten dolayı, Sokrates’in her şeyi bildiği anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü o, bilge kişiliğini bir kenara bırakarak hiçbir şey bilmediğini ifade eder. Onun asıl

gayesi kendi çabasıyla kendisini öğrenip, geliştirmektir. O, doğruya ulaşmak için ele aldığı konuyu, etrafındaki kişilerin yetersiz yanıtlarından yola çıkarak bulmaya çalışır. Sokrates'e göre eğitim, gelişmekte olan ve gelişmesi gereken bir süreçtir. O, insanın öğrenebilmesi için sürekli çaba göstermesi gerektiğini belirtir. Sokrates, dönemi içerisinde insan düşüncesine yönelik yeni bir değer ve ahlaki düşünce geliştirmiştir. Ona göre insan, kendini bilmesiyle ahlaka ulaşır. Bu nedenle evrendeki en yüksek iyiyi ahlak oluşturur (Platon, 2015a: 21d; Platon, 2015b: 165a; Küken, 2003: 428).

Sokrates'e göre iyi eylemlerde bulunmak, iyiye denk düşen eylemlerle mümkündür. Akılda iyi olarak bilinen eylemler, pratik yaşamda uygulandığı taktirde insan erdemli bir hal alır. Aynı zamanda erdemli davranışları gerçekleştiren insan, ahlaklı bir insan olacaktır. Sokrates, iyiyi ve doğruyu bilen insanın aynı zamanda ahlaklı olmasını, iyi ve doğrunun ahlaki bilginin özünü oluşturmasıyla ilişkilendirir. Ona göre, ahlaki bilgiyi oluşturan iyi ve doğru olgusudur (Platon, 2015c: 452b- 480; Birand, 1987: 38). Sokrates, insanın erdemli olabilmesi için erdemin öğretilebilme imkanını araştırır. Bu noktada ise erdemin bilgi olduğu sonucuna varır. Ona göre erdemin bilgi olması, erdemin öğretilme imkanını da sağlar. Onun bu gayreti, eğitimde erdemin öğretilebilir olması içindir. Çünkü Sokrates, erdemi eğitimin en önemli ögesi olarak görmektedir. Ayrıca erdemsiz yaşam süren insanların erdemli davranışlar yapmaya yönlendirilmesi onun için önem arz eder. Çünkü erdemli yaşam ve erdemin çocuklara öğretilmesi insan soyunun yüceltilmesindeki en kıymetli hazinedir. Bu noktada Sokrates, anne-baba ve öğretmenlere erdemin çocuklara öğretilmesi hususunda büyük vazife düştüğünü belirtir. Bu kişiler, çocuğun iyi, doğru ve ahlaki yaşam sürebilmesi için erdemli davranışları öğrenmesinde rehberlik yapmalıdır. Çocuğa rehberlik yapılarak, doğru yaşamın öğretilmesi onun ideal insan olabilmesine imkân sağlayacaktır (Platon, 2015d: 185a-190d; Küken, 2003: 390-432).

Platon'a göre eğitimin temel amacı insanların erdemli olmasını sağlamaktır. Platon, erdemin öğretilabilir bir yapısı olduğunu ve çaba gösterilmesiyle öğrenilebilecek bir şey olduğundan bahseder. Bu nedenle Platon, çocuklara küçük yaşlardan itibaren erdemin öğretilmeye başlanmasını gerekli görür. İnsanın meraklı bir canlı olarak yaratılması, onda eğitim ihtiyacı doğurur. Bu ihtiyaç, en çok çocukluk ve gençlik dönemlerinde kendini gösterir. Çocuğun karakter oluşturabilmesi için eğitimden geçmesi gerekmektedir. Bu sebeple, çocuğun keşfetme merakına karşı çıkılmamalı hatta destek verilmelidir. Çünkü erdemin öğrenilmesi, sonsuz şekilde devam eder. Platon, erdemli yaşamın öğrenilmesinin ilk basamağını ruh temizliği olarak görür. Bu temizlik sayesinde, insan erdemli davranışları öğrenmeye hazır hale gelir. Dolayısıyla ruh temizliği, erdemin öğrenilmesine fayda sağlar. Ayrıca Platon'a göre iyi ve kötü başlangıçlar devamında da aynı şekilde ilerler. Yani iyi başlangıç daha iyiye, kötü başlangıç daha kötüye gidecektir (Platon, 1975:425a-c).

Platon'a göre her işin başlangıç noktası önem arz etmektedir. Eğitimin konu olduğu durumlarda başlangıç noktasının önemi daha da artmaktadır. Çocuk eğitimine çok önem vererek, kanun gerekmeden insanlara geleneksel davranışlar hatırlatılarak insan formu kazandırılabilir (Platon, 1975: 377a-c). Platon, erdemin öğrenilebilir bir şey olduğundan yola çıkarak çocuk eğitiminin başarılı sonuçlanabilmesi için öncelikle çocuğa karakter kazandırılmasının gerekliliğinden bahseder. Bu noktada öncelikle çocuğa erdemli yaşam öğretilmelidir. Çocuk, bu eğitim sayesinde karakter kazanacaktır. Platon, bu sürecin başarıya ulaşması sonucunda çocuğun yeteneklerine bakılmasını ve ona göre yönlendirilmesini uygun görür. Ayrıca Platon'a göre, çocuklar kendinden büyük kişileri model olarak kabul ederler. O, bu durumun göz önünde bulundurulması gerektiğini belirtir. Platon, *Yasalar* adlı çalışmasında şu ifadelerde bulunur: “İnsan evcil bir yaratıktır; gene de doğru bir eğitim alırsa ve yaradılışı da buna uygun olursa, genellikle tanrıya en yakın ve uygar bir yaratık olur; ama

yaradılışı buna elvermez, üstelik iyi de yetiştirilmezse, yeryüzündeki en vahşi hayvan olur.” (Platon, 2007: 232). Platon, çocuğa erdemi öğretecek kişinin en erdemli insanlardan olması gerektiğini söyler. Ayrıca eğitici kişinin çocuğa sahip olması da gereklidir. Çünkü çocuk sahibi olan biri, çocuğun eğitilmesinden daha iyi anlar ve tahammül noktası daha yüksektir. Hatta çocuk psikolojisi konusunda bekar birine göre daha bilgilidir (Platon, 2007:82).

Platon, ideal devlet anlayışında birey ve aileyi, devlete feda etmiştir. Platon’un bu devlet anlayışına göre bütün çocukların üç yaşında itibaren resmî görevli öğretmenler tarafından eğitimden geçmelidir. Çocuklar üç yaşından itibaren günümüzün çocuk kreşine benzeyen eğitim kurumlarına verilmeli ve bütün çocuklar bir arada büyütülmelidir. Aynı zamanda bu dönemdeki öğretmenler, kadınlar olmalı ve çocuğu 6 yaşına dek oyun oynamaya teşvik etmelidir. Çocuklar, nazlı büyütülmemeli ve kurallara karşı davranışlar sergilediklerinde ceza verilmelidir. Ancak çok sert olunmamalıdır. Çünkü öğretmenin çok sert bir mizaca sahip olmalı, öğrenciyi ürkek ve korkak biri haline getirebilir. 6 yaşından itibaren çocukların eğitimi ayrılmalı, kızlar ve erkekler hemcinsleriyle eğitime devam etmelidir. Ancak kız çocukları da erkeklere benzer olarak koşu, atlama gibi kas ve beden geliştiren beden eğitimi dersine devam etmelidir. Platon’un kız çocuklarına beden eğitimi dersini gerekli görmesi Spartalıların eğitim görüşlerine benzemektedir. Platon’a göre beden eğitim dersleri kadar müzik dersleri de eğitimde olmalıdır. Çünkü sadece müzik eğitiminin verilmesi çocuğu ürkek ve yumuşak ve sadece beden eğitimi dersinin verilmesi çocuğu cesur ve sert yapar. Ancak bu durum onu duygusuzlaştırır. Platon’un aritmetik ve geometri derslerine yönelik özel bir ilgisi vardır. Çünkü Platon’a göre felsefe eğitimin verilebilmesi için öncelikle aritmetik ve geometri bilinmesi şarttır. Ancak Platon, fizik ve tabiat konulu derslerden söz etmez. Bunun sebebi Platon, eşyanın dış görüntüsünün aldatıcı olduğunu söyler ve bunlarla uğraşmak zaman kaybıdır (Platon, 1975: 376e; Aytaç, 1992: 41; Arslan,

2006: 411). Spartalılar, devletin güvenliğini ve devamlılığını sağlamak amacıyla kız çocuklarının da beden eğitimini almasını gerekli görmüştür. Platon da Sparta kanunlarına benzer şekilde kız çocuklarının da erkekler gibi beden eğitimi almasını ister. Ancak Platon'un bu fikri askeri bir amaç taşımaz. Atinalılara göre beden ve müzik eğitimi birbirini tamamlar ve ruhsal eğitime dönüşür. Platon'un kız çocuklarına yönelik beden eğitimi fikrinin bu amaca yönelik olduğunu söyleyebiliriz.

Aristoteles'e göre insan, eksik bir varlıktır. Bu eksikliklerin giderilmesi için insanın eğitime ihtiyacı vardır. Bu nedenle eğitim, insanın her zaman ihtiyaç duyduğu şeydir. İnsanın söz konusu eksiklikleri giderebilmesi için öncelikle akıl ışığında bir yaşam sürmesi gerektiğini bilmelidir. Bu sayede akli yetenekler insanda gelişmeye başlar. Sonrasında etik ve siyasal konularda en mükemmel bir yaşama erişecektir (Aristoteles, 1993: 231). Aristoteles, insanın sahip olduğu aklın karakter ve düşünce erdemi olarak iki farklı şekilde ortaya çıktığını belirtir. Karakter erdemi etik (ahlaki), düşünce erdemi ise dianoetik erdemler olarak ifade edilir. Etik erdemlerin içerisinde cömertlik, adalet, ölçülülük gibi davranışlar bulunmaktadır. Bu davranışlar tekrar edilerek alışkanlık haline getirilir. Karakter erdeminde, haz ve acı mevcuttur. Kişiler, haz duymalarından dolayı kötü eylemler gerçekleştirip acıdan dolayı güzel şeylere mesafelidirler. İnsanın bu gibi davranışlardan uzak durabilmesi, çocuk yaşlarda eğitim görmesiyle mümkün olacaktır. Çocuk, eğitim sayesinde yapması ve yapmaması gereken davranışlar üzerine eğitilmelidir. Özellikle karakter erdemleri konusunda hoşlanması ve nefret etmesi gereken eylemler kendisine öğretilmelidir (Aristoteles, 1997: 15). Düşünce erdeminin oluşumu ve gelişimi eğitim aracılığıyla ortaya çıkar. Bu erdemin insanda gerçekleşebilmesi deneyim ve zaman ihtiyacı doğurur. Düşünce erdemi sayesinde insan, kendini filozof olarak gerçekleştirmeyi amaçlar. Karakter erdeminde ise insan, kendini geliştirmesi gereken sorumlu bir varlık olarak görür. Ancak

karakter erdeminin bilgisi kesin olmayıp olasıdır. Buna istinaden düşünce erdemi, matematiğe benzer olarak kesin bilgiye sahiptir. Fakat erdemli yaşam, onun ne olduğunu bilmenin ötesinde bir şeydir. İlk olarak kişi, isteklerini düzenlemeli ve eylemleri akli bir zemin üzerinde temellendirmelidir. Ayrıca insan, hayvanla ortak sahip olduğu arzu gibi duygularını da düzenlemesiyle kendini hayvan olmaktan alıkoyup insanlaşacaktır. İnsanın mutluluğu, manevi ve akli iyiliğe denk düşen eylemlerde saklıdır. Aristoteles'e göre insana mutluluğu öğretecek araçlardan birisi de eğitimidir Aristoteles'e göre liberal sanat ve bilimlerde insan için mutluluk vardır. Eğitim sayesinde aklını mükemmelleştiren insan, bu mutluluğa ulaşabilir (Aristoteles, 1997: 23).

Aristoteles, çocukların sağlıklı beden ve zihin gelişimi için doğum öncesi dönem içinde uyarılarda bulunur. Ona göre söz konusu bu gelişimi sağlamak sadece doğum sonrasında önem arz etmemektedir. Doğum öncesinde alınan tedbirlerle bu durum sağlanabilir. Evlilik yapacak kişiler çok genç ve yaşlı olması dünyaya gelecek çocuklarının gelişimine olumsuz yönde etki eder. Bu sebeple Aristoteles, evlenecek kişilerin çocuk sahibi olma konusunda en sağlıklı dönemlerinde evlenmelerini uygun görür. Ayrıca ebeveynle çocuğun arasındaki yaş farkı az veya çok olmamalıdır. Evli çiftlerin, çocuk yapma konusunda hekim ve bilge kişilerden tavsiyeler alması yine onların faydasıdır (Aristoteles, 1997: 227). Aristoteles, hamile kadınların bu süre zarfında tembellikten kaçınıp egzersiz yapmalarını, beslenmelerine dikkat ederek bedensel iyiliklerini koruması tavsiyesinde bulunur. Bu sayede anne, kendisini koruduğu gibi taşıdığı çocuğu da muhafaza etmiş olacaktır (Aristoteles, 1997: 228).

Aristoteles, çocukların oyun ve bedensel hareketlere yatkın olduğu fikrindedir. Bu nedenle çocuklara uygun konular seçilmeli ve öğretilmelidir. Ona göre ergenlik öncesi verilecek eğitimin konusu uygun değerlerin ve moral alışkanlıklarının geliştirilmesi üzerine

olmalıdır. Kas ve bedensel alıştırılarda önem verilmesi gereken derslerdendir. Ayrıca çocukların ilerleyen zamanlarda çalışmalarında gerekli olan okuma-yazma ve hesap yapmanın temel esasları öğretilmelidir. Aristoteles'e göre on dört- yirmi bir yaşları arasındaki gençlerin ders programında, aritmetik, geometri, retorik, etik, astronomi, müzik, politika, edebiyat, dil bilgisi ve şiir dersleri olmalıdır. Aristoteles, bu ders programı ile on dört- yirmi yaşındaki gençlerin zihinsel gelişimlerini hedefleyen konuları seçmiştir. Yirmi bir yaşından sonra eğitimin konusu mantık, metafizik, fizik, biyoloji, kozmoloji ve psikoloji gibi karmaşık zihinsel disiplinleri içermelidir (Gutek, 2014: 42-43).

Görüldüğü üzere insan eğitme ve yetiştirme, çok eski zamanlardan günümüze kadar önemli bir yer tutmuştur. Bu yüzden birçok düşünür ve eğitimci, insanı en iyi şekilde eğitmek ve yetiştirebilmek amacıyla birbirinden farklı yollar arayışına girmişlerdir (Tozlu, 1997: 31). Yukarıdaki paragraflarda adı geçen filozoflara değinmemizdeki amaç, Gazâlî'nin eğitim ve çocuk eğitimi konusunda ortak noktalarını bulup, ilişkilendirmektir. Anlatılanları sınırlı tutmamızdaki amaç, konumuz dışına çıkmama niyeti barındırır.

1.6. Orta Çağ'ın Eğitim Anlayışı

MS 476 yılında Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla başlayan ve Rönesans'ın başlangıcına kadar 1500'lü yıllara kadar süren döneme Orta Çağ olarak kabul edilmektedir. Bu çağ içerisinde iki din gelişmiş ve dünyaya hâkim olmuştur. Bu dinler doğuda Müslümanlık, batıda ise Hristiyanlıktır. Dinlerin dünyaya egemen olması nedeniyle bin yılı aşkın bu süre zarfında eğitim ve düşünce hareketleri üzerinde dinin tesiri olmuştur (Akdeniz ve Küçük, 2016: 183). Dinlerin eğitim ve düşünce üzerinde etkili olması nedeniyle bizde Orta Çağ'ın Avrupa ve Asya'sındaki eğitimi ele alacağız.

1.6.1 Orta Çağ Avrupa'sında Eğitim

Avrupa'nın mevcut antik kültürü, Hristiyanlık süzgecinden geçirilmiş, yeniden yorumlanmış ve bunun sonunca ise 'skolastik düşünce' oluşmuştur. Bu dönemde Platon ve Aristo'nun fikirleri, Hristiyanlık süzgecinden geçirilmiş ve resmî ideolojiye dönüşmüştür. Ancak bu fikirler resmî ideolojiye dönüşürken aynı zamanda yasaklanmıştır. (Aytaç, 1992: 81). Skolastik düşüncenin özelliği, dini öğretilerin açıklanması ve temellendirilmesinde felsefeye başvurulmuş ve Aristoteles'in kıyas mantığı kullanılmıştır. Ayrıca 'gerçek' olarak benimsenen dini öğretiler, öğrencilere akıl yoluyla benimsetilmeye çalışılmıştır. Orta Çağ Hristiyanlığında sıkça kullanılan skolastik yani 'scholasticus' terimi, okul anlamına gelen 'schola' kelimesinden doğmuş ve okulca anlamına gelmektedir. Bu sıfat Orta Çağ'ın bütün düşünce etkinliklerini nitelemektedir. Çünkü bu düşünce etkinliklerinin yapıldığı ve geliştirildiği yer ruhbanların açtığı manastır ve katedral okullarıdır (Akdeniz ve Küçük, 2016: 184).

Çağın en gözde okulları, kiliseye bağlı manastır okullarıdır. Bu okullarda yüksek teoloji öğreniminden geçmek için Latince bilmek gereklidir. Ayrıca antik dönemin 'yedi serbest sanat' bilgilerini de öğrenmiş olmak gerekir. Antik döneme ait yedi serbest sanat ise, gramer (trivium), diyalektik, retorik, geometri, aritmetik (quadrium), astronomi ve müziktir. Bu dönemde bahsedilen bilim ve sanat dalları özgür insan için gerekli görülür. Çünkü el zanaatlarının özgür insan için uygun olmadığı düşüncesi hakimdir ve bu zanaatların yerine yedi serbest sanat konulmuştur (Gökberk, 1996: 138-158).

Orta Çağ'ın ilk zamanlarından itibaren *klerikal* eğitim döneme hâkim olmuştur. Ancak on bir ve on ikinci yüzyıllarda *klerikal* eğitimle beraber şövalye eğitimi de verilmiştir. Şövalye eğitiminin de eğitime dahil olmasıyla ilk defa dünyevi bir eğitim modeli

benimsenmeye başlanmıştır. Aslında şövalyeler kendilerini, Hristiyanlığın korunması için Tanrı'nın yetkilendirdiği kişiler olarak görmüşlerdir. Fakat bu kişiler, antik dönemin yedi serbest sanatına denk gelen şövalyelerin yedi sanatını kabul etmişlerdir. Bunlar ata binme, ot atma, kılıç kullanma, satranç, yüzme ve şiir yazmaktır. Şövalye eğitiminin temeline tanrıya, efendiye ve kadına hizmet ilkeleriyle açıklanan birçok erdemler konulmuş ve bu erdemlere sahip cesur insanlar yetiştirmek amaç edinilmiştir (Aytaç, 1992: 81-82). Görüldüğü üzere bu dönem insanın sanat algısı, entelektüel amaçlar barındırmayan, daha çok dini temelli askeri uğraşlardır.

Orta Çağ'da eğitim, şehir okulları, üniversiteler ve meslek dernekleri gibi yerlerde yapılmaktaydı. Orta Çağ'ın ikinci yarısında ortaya çıkan üniversiteler, günümüze benzer olarak o döneminde önemli eğitim kurumlarıydı. Birçok üniversite önceden kilise okullarıydı. Zamanla belirli bilim dalları etrafında yoğunlaşarak ayrı ayrı fakülteler şeklinde kurulmuştu. Günümüzün üniversite kelimesine karşılık gelen 'Universitas' terimi, o dönem özellikle başka milletten olan yabancı uyruklu öğrencileri belirtmek amacıyla kullanılan bir terimdi. Dönemin üniversitelerin bugün ki anlamıyla 'bilimlerin birliği' anlayışı mevcut olmayıp, daha çok 'öğretmen-öğrenci birliği' anlaşılmaktadır. Üniversitelerin faaliyet göstermesi ve resmi açıdan tanınması için papa ve kralın resmi onayı gerekiyordu. Üniversiteler, gün geçtikçe prestij kazanmıştır ve kendilerine özel yasa ve mahkemelere sahip olmuşlardır (Aytaç, 1992: 83).

Orta Çağ'da ilk kurulan üniversiteler, Bologna (1119), Paris (1200), Cambridge, Oxford (1249), Prag (1348), Viyana (1365), Heidelberg (1386)'tir. Üniversiteler, ilk kurulduğu zamanlarda tek bir fakülte olarak eğitim vermişlerdir. Örneğin Bologna Üniversitesi hukuk, Salerno Üniversitesi tıp eğitimi veriyordu. Orta Çağ'da teoloji eğitimi veren fakülteler, en önemli fakülte olarak kabul ediliyordu. Sekiz yıl içerisinde yedi serbest

sanatı öğrenmiş kişi, teoloji öğrenimine geçer ve bu öğrenim sonunda ‘Bachelor’ doçent olurdu. Dört yıl boyunca doçentlik görevi sürdüren kişi daha sonra ‘Magister’ profesör olurdu (Demirkıran, 2019: 43).

Takrir ve tartışma, dönemin en çok kullanılan eğitim yöntemi idi. Magister yani profesör, öğrencilerine dini metin kitabından bir bölüm okur ve üzerine standart yorumlarda bulunurdu. Söz konusu bu dini metin kitabı İncil veya Aristoteles’in fikirlerini içeren bir metindi. Öğretmenler, ayda iki sefer öğrencileriyle bir araya gelir ve ortaklaşa tartışmalar düzenlerdi. Bu etkinlik, aynı zamanda öğretmenler ve öğrencilerin ilişkisine olumlu yönde katkı sağlıyordu. Fakat dini öğretileri kanıtlamak amacıyla skolastik düşünce etrafında gerçekleştirilen tartışmalar her zaman olumlu sonuç doğurmuyordu. Çünkü bazı konulara yönelik tartışmalar, uzun zaman boyunca sürüyor ve anlamsız hale geliyordu (Akdeniz ve Küçük, 2016: 185).

1.6.2. Orta Çağ Asya’sında Eğitim

Orta Çağ’da İslam dünyasının önde gelen eğitimci ve düşünürleri antik çağ filozoflarının eserlerini Arapçaya çevirmiş, yorumlamış ve benzer eserler kaleme almışlardır. Bu eğitimci ve düşünürlere örnek olarak Fârâbî, Biruni, İbni Sina, İbn Rüşd, İbn Haldun, Gazâlî gösterilebilir. Bu düşünürlerin eğitim görüşleri, İslam dininin öğretileriyle temellenmiş ve antik dönem filozoflarının düşünceleriyle harmanlanmıştır. Dönemin eğitim biçimine baktığımızda dinsel amaçların etkili olduğunu görürüz. Dolayısıyla bu düşünürlerin eğitim görüşlerinde Batı’ya benzer olarak tam bir skolastik düşünceden bahsedilemez. Çünkü İslami eğitim veren kurumlarda dini öğretileri akıl yoluyla kanıtlama girişimi bulunmamaktadır. (Binbaşoğlu, 1982: 44).

İslam dininin ortaya çıkması, başta Arap toplumları olmak üzere bölgenin diğer toplumları içerisinde de hızlı bir uyanışa neden olmuştur. Bunun nedeni, İslam dininin bilime bakış açısının pozitif olması ve eğitim veren kurumların hızlı şekilde yaygınlaşmasıdır. İslam dini kısa sürede Arap Yarımadasında, Asya içlerinde ve Afrika kıtasından Avrupa'nın İspanya topraklarına dek yayılmıştır. Bunun sonucunda bu topraklarda yeni bir kültür ve medeniyet filizlenecektir. İslam dünyası bu dönemde birçok coğrafyaya yayılıp, aydınlık bir dönem sürdürürken Hristiyan (Batı) dünyasında karanlık bir dönem hakimdir (Kanad, 1948: 232-240).

İslam dünyasında eğitimin gerçekleştirildiği yerler camiler ve bunlara bağlı okullardır. İlk, orta ve yüksek derecede eğitim veren medreselerde bulunmaktaydı. Medreseler, başlangıçta oldukça sistemli ve kaliteli eğitim veren kurumlardır. Matematik, mimarlık, tıp, kimya, felsefe, tanrı bilim, hukuk, astronomi gibi başlıca dersler medrese müfredatındaki bilimlerdir. Bunların haricindeki dersler çoğunlukla Kur'an'ı yorumlama ve din dersleriydi. İslam coğrafyasında eğitim faaliyetleri, medreselerin öncesinde de devam ediyordu. Ancak bu faaliyetlerin gerçekleştiği yerler genellikle mescit, kitapçılar ve bilginlerin evleri gibi farklı yerlerdir. Dolayısıyla İslam dünyasındaki eğitim faaliyetleri iki aşamaya ayrılır. Bunlar, medrese öncesi ve medrese dönemidir (Akkutay, 1984: 15-23).

Aristotelesçi olarak bilinen Fârâbî (870-950), yüzden fazla eser kaleme almıştır. Fârâbî için muallim-i sâni yani Aristoteles'ten sonra gelen ikinci öğretmen denilmiştir. Fârâbî'ye göre eğitimin amacı bireyi mutluluğa ulaştırmak ve topluma faydalı hale getirmektir. O, toplumdaki üç kişiyi eğitimden sorumlu kişi tayin eder. Aile reisi, öğretmen ve devlet başkanı, toplumun eğitiminden sorumlu kişilerdir. Aile reisi, aile üyelerinin eğitiminden sorumludur. Çocuklar ve gençlerin eğitimi, öğretmenin, milletin eğitimi ise devlet başkanının sorumluluğundadır. Fârâbî, öğretim ve eğitimi birbirinden ayrı ele alır.

Ona göre öğretim sayesinde kuramsal erdemler oluşturulur. Eğitim ile ahlaki erdemler ve iş sanatları geliştirilir. Fârâbî, öğretimde kademeli ilerlemeyi savunur. Ona göre öğretim, kolaydan zora şeklinde olmalı ve önceki öğretilmeden sonrakine geçilmemelidir. Ayrıca, öğretmen öğrencileriyle bir araya gelerek Sokratik tartışma gerçekleştirmelidir (Fârâbî, 2014: 145-146; Fârâbî, 2015: 97-98).

Fârâbî, döneminde siyaset felsefecisi olarak ün yapmıştır. Çünkü onun önemli eserlerine bakıldığında temel problemi ideal devlet/toplumdur. Fârâbî'nin ideal devlet/toplum problemini konu edinmesi döneminin ontoloji, epistemoloji, mantık, ahlak gibi tartışma konularından uzak olduğu anlamına gelmemektedir. Şüphesiz, Fârâbî döneminde gerçekleşen tüm felsefî konuların içerisine dahil olmuştur. Ancak Aristotelesçi geleneğin bir gereği olarak insanı 'toplumsal ve siyasal bir varlık' olarak görmesi ve insani etkinliklerin toplumsal bağlamda gerçeklemesi nedeniyle temel amacı ideal devlet/toplum olmuştur. Dolayısıyla Fârâbî, döneminin önde gelen tartışma konularını, ideal devlet/toplum dahilinde incelemek istemiştir. İdeal devletin/toplumun tıpkı ontoloji, epistemoloji, mantık gibi anlayışlarının yanında eğitim anlayışında olması gereklidir. Çünkü ideal devletin/toplumun varlığını devam ettirebilmesi amacıyla içinde barınan üyelerine o devlette olması arzulanan ontoloji, epistemoloji ve mantık anlayışları eğitim aracılığıyla kazandırılır (Fârâbî, 2014: 146; Bayraklı, 2015: 164)

Fârâbî'ye göre eğitim, insan nefsinin konu alır ve bireyi ideal devleti/toplumun bir üyesi olabilmesi için küçük yaşlardan itibaren hazırlamaya başlar. Fârâbî, eğitimi bireyi yaratılış amaçlarına ulaştıran ve yeteneklerini geliştiren bir yol olarak görür. Ona göre eğitsel etkinliklerin tümü, belli bir kültürün sahip olduğu değerleri, bilgileri ve pratik becerileri insana aktarılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda eğitimin temel işlevi insanın ideal devletin/toplumun üyesi olabilmesi için mükemmelleşmesini sağlamaktır. Çünkü insanın

yaratılma amacı, budur. Fârâbî, insanın dünyada var olma amacının mutluluğa erişmek olduğunu belirtir. İnsanın en yüksek iyi ve en mükemmel olan mutluluğa erişebilmesi için kuramsal, eylemsel, düşünsel erdemlere sahip olması ve eylemsel sanatları bilen bir kişi olarak ideal devlette/toplumda yaşaması gerekir (Fârâbî, 2014: 127-139).

Batı’da *Avicenna* ismiyle zikredilen, üçüncü Aristoteles olarak kabul edilen İbn Sîna (980-1037)’ya göre eğitim çocuğun doğumuyla başlaması gereken bir süreçtir. Çocuğun iyiliği için babası güzel anlamlı bir isim koymalı, her gün temizlemeli ve hasta etmemelidir. Çocuk, annesi veya süt annesi tarafından günde iki, üç defa emzirilmelidir. İbn Sînâ, çocuğun sütten kesildiği andan itibaren kötü huylar edinmeden eğitime başlanmasını uygun görür. Çocuk iyi kişilerle arkadaşlık etmeli, oyun oynamalıdır. Çocuk, tutarlı davranışlar sergiliyorsa desteklenmeli ve baskı yapılmamalıdır. İbn Sînâ’ya göre çocuğun hata yapması durumunda uygun bir dille düzeltmeye yönlendirilmesi, düzeltmek istemiyorsa azarlanması dahası bu tutarsız davranışlara devam ediyorsa şiddete başvurulması gerekir. Çocuk altı yaşını doldurunca okula gitmeli ve 14 yaşına gelene kadar burada eğitim almalıdır. Eğitimin öğretmene ve öğrenciye sıkıntı vermemesi için bireysel değil toplu şekilde yapılması gerekir. Ayrıca bireysel eğitim, öğrencilerin birbirinden öğrenecekleri bilgileri de engellemektedir. Dolayısıyla toplu bir eğitim, öğrenciler arası bilgi alışverişi sağlarken aynı zamanda öğrencilerin birbiriyle yarışmasına neden olur. İbn Sînâ, bu yarışma ortamının eğitime olumlu yönde katkı sağlayacağını ve toplu bir eğitim sınıfında öğrencilerin birbirine karşı saygılı olmayı ve başkalarının haklarını gözetmeyi öğreneceklerini belirtir (Akyüz, 2016: 25). İbn Sînâ, eğitimin birlikte olmasıyla çocuğun küçük yaşlardan itibaren toplumsal yaşama katılmasını ve topluma uygun davranmasını amaçlıyor diyebiliriz.

İbn Sînâ'ya göre Kur'an, şariat hükümleri, dil, ahlaki şiirler, sanat-mesleki beceri dersleri, beden eğitimi okulda öğretilmesi gereken derslerdir. Beden eğitimi dersinde çocuğa ata binme, kılıç kullanma, güreş, yüksek atlama gibi fiziksel beceriler kazandırılmalıdır. Şariat hükümleri dersinde çocuğa İslam'ın temel ilkeleri öğretilmeli, bilimin üstünlüğü ve insana faydası anlatılmalı ve cahilliğin kötülüğü örnekler üzerinde gösterilmelidir. İbn Sînâ'ya göre öğretmenin başlıca vazifesi bütün çocukların yetenek, ilgi ve zevklerini keşfetmek ve bunlara denk sanat ya da mesleki eğitim vermektir. Öğretmen, dindar, dürüst, temiz, vicdan sahibi ve bilgili olması gerekir. Çocuklarla devamlı ilgilenmeli, onlarla vakit geçirmelidir. İbn Sînâ, öğretmen-öğrenci ilişkisinde öğretmenin sahip olması gereken mizaç üzerine öğrencilerin küstahlık yapmayacağı ve soru sormaktan korkmayacağı bir mizacı uygun görür. Öğretmen, meslek ve iş eğitiminde, öğrencinin bilgilerinin kalıcılığını sağlamak amacıyla mevcut araç ve gereçleri eğitime dahil etmelidir. İbn Sînâ, meslek sahibi ve hayatını kazanmaya başlayan yetişkinler için iyi bir eşle evlendirilmesini uygun görür. Çünkü yetişkinin kendi güven kazanabilmesi için sorumluluk altına girmesi gerekmektedir (Dodurgalı, 2000: 161-169).

İbn Sînâ'ya göre eğitim ve öğretim cinsiyet fark etmeden herkes için gereklidir. Eğitim'in uygulamasında anne ve babaya büyük sorumluluk düşmektedir. Anne ve baba çocuklarıyla oyun oynayarak eğitim vermelidir. Çünkü oyun oynamak çocuğun doğal bir etkinliğidir. İbn Sînâ, eğitim ve öğretimin altı türü olduğundan bahseder. Bunlar, düşünsel (zihnî) öğretim, iş içinde (sınaî) öğretim, ezberle (telkinî) öğretim, öğüt (tedibî) öğretim, taklitle öğretim ve nasihatle (tenbihî) öğretimdir. Düşünsel (zihnî) öğretim, öğretmenin dersi yaşamdan örnekler vererek anlatmasıdır. Örneğin suyun donunca bulunduğu kabı parçalaması olayını nedenleriyle birlikte anlatır. İş içinde (sınaî) öğretim, öğretmenin öğrencilerine iş yapmayı öğretmek maksadıyla testere, rende gibi aletleri kullanmasıdır.

Öğretmen, şiir ve otların isimleri gibi bilgileri öğretmek amacıyla tekrar ettirerek öğretmesidir. Öğütle (tedibî) öğretim, öğretmenin öğrencilere öğütlerde bulunarak, bazı değerleri öğretmesidir. Taklitle öğretim, öğrenciler öğretmenin söylediklerini hemen yapar ve gösterir. Nasihatle (tenbîhî) öğretim, öğrencinin çevresinde gerçekleşen olayların nedenleriyle birlikte öğretilmesidir. Örneğin, nesnelerin yerçekimine maruz kalmasıyla yere düşmesi gibi olgular öğretilirken nasihatle öğretim kullanılmalıdır (Akyüz, 2016: 21-27).

İlk İslam ahlakçılarından biri olan İbn Miskeveyh (942-1030)'in doğrudan eğitimi ele aldığı eseri vardır. Ancak İbn Miskeveyh, bu kitabı kaleme alırken dinden çok eski Yunan filozoflarının etkisinde kalmıştır. Ona göre, doğuştan ahlaki nitelikler yoktur ve sonradan kazanılır. Bu sebeple ahlak eğitimi ihtiyacı doğmaktadır. İbn Miskeveyh, ahlak eğitimi sayesinde bireyin güzel eylemlerde bulunacağını ve bunu alışkanlık haline getirebileceğini savunur (İbn Miskeveyh, 2013: 51).

İbn Miskeveyh, çocuğun iyi, doğru ve güzel olan yönlendirilmesi gerektiğini belirtir. Bunun gerçekleşmesi içinde akıl gereklidir. Ona göre ruhun akıl, öfkeli ve şehvani olmak üzere üç yetisi vardır ve akıl gelişmeden önce boş ve temizdir. Akıl, bu yetiler içerisinde en üstün olanıdır. İnsan, aklın aracılığıyla cisimlerin gerçekliklerini düşünebilir ve inceleyebilir. Çocuğun iyi, doğru ve güzele yönlendirilmesi akıl ışığıyla ahlaki bir eğitimle yani uslamlama gücüyle mümkündür (Miskeveyh, 2013: 51).

İbn Miskeveyh'e göre bilginin kaynağı ne tamamen doğuştandır ne de tamamen deneyimle kazanılır. O, bilginin bir kısmının doğuştan geldiğini bir kısmın da deneyimle kazanıldığını savunur. Ahlakın kaynağı da bilgiyle aynıdır. Hem doğuştandır hem de yaşantılarla öğrenilir. Başlangıçta ahlak anlayışı, düşünce ve tasarı niteliği taşır. Zamanla yaşantılara bağlı olarak süreklilik kazanan bir yeti haline döner. İbn Miskeveyh, çocuğa

eğitimle verilmesi gereken ahlaki erdemleri belirler. Dinsel ödevler, ahlak kitaplarının incelenmesi, dürüstlük ve yiğit, eğitimde kazanılması gereken ahlaki erdemlerdir (Miskeveyh, 2013: 33-41).

Fârâbî, eğitimin kademeli ilerlemesini savunur. Bu noktada çocuğun konuyu daha kapsamlı anlaması, konuya dair eksikliklerin olmaması ve çocuğun aldığı eğitimde zorlanmak sebebiyle soğumamasını amaçlamaktadır. Ayrıca eğitimde Sokratik tartışma yapılarak, öğrencilerin fikirlerini ortaya çıkarmak ve öğrenciler arasında bilgi alışverişi sağlamak istenmektedir.

İbn Sînâ'nın eğitim görüşüne baktığımızda Spartalılarda olduğu gibi eğitim, tüm insanları kapsamaktadır. Ayrıca bireysel eğitime karşı çıkarak, çocukların birbiriyle bilgi alışverişi yapmasını ister.

İbn Miskeveyh, eğitim görüşünün temeline Antik Yunan filozoflarının düşüncelerini yerleştirir. Ona göre erdemli davranışlar öğretilir. Bireyin, erdemli davranışları öğrenmesi ve uygulaması neticesinde alışkanlık haline getirmesi, akıllı bir yaşam sürmesini sağlar. Birey, akıl dolu yaşama sahip olabilmesi için öncelikle ahlak eğitiminden geçmeli ve erdemli davranışlar gerçekleştirmelidir.

Eğitimin içeriği toplumun hedef aldığı düşüncelere bağlı olarak değişmektedir. Dolayısıyla eğitim, her toplumun kendi değer ve yargılarını taşır. Bizde eğitimin toplum merkezli değişimi belirtmek amacıyla Gazâlî dönemine kadar birçok Türk toplumun eğitim anlayışını incelemek istedik.

1.6.2.1. Selçuklu Devleti'nde Eğitim

Selçuklu Devleti, İslami kabul etmiş bir devlet olması nedeniyle eğitim anlayışı, dini merkezlidir. Dolayısıyla Selçukluların eğitim anlayışı ilk Türk devletlerinin eğitim

anlayışından farklıdır. Bizde bu eğitim farkını belirtmek amacıyla öncelikle İlk Türk devletlerinin eğitim anlayışınca kısaca bahsedeceğiz.

İlk Türk devletleri olarak Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar bilinmektedir. Bu devletlerin eğitim biçiminin oluşmasında içerisinde bulundukları yaşam koşulları etkili olmuştur. Hun Devleti, MÖ 220 yılında kurulmuş ve MS 455 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Göçebe ve savaşçı bir toplum olması nedeniyle Hunların eğitim anlayışı savaş ve yöneticilik eğitimi üzerinedir. Dolayısıyla Hunların eğitimdeki amacı cesur, kahraman ve bilge (alp) bir insan yetiştirmektedir. Eğitimde ‘töre’ önemli ve kıymetli bir değerdir. Gelenek ve dinler, töreyi belirleyen unsurlardır. Bu nedenle gelenek ve dinler, eğitimi etkilemiştir. Şamanlar, eski Türklerde ve Hunlarda öğretmenlik görevini üstlenen kişilerdir. Ayrıca aileler, çocukların ve gençlerin eğitilmesinden sorumludur (Taşdemirci, 2001: 125).

Göktürklerde (552-745) eğitim, Hunlara benzer olarak savaş eğitimi üzerinedir. Töre, Göktürklerin de benimsediği bir değerdir. Hunlara kıyasla Göktürklerde yazı ve okur-yazarlığın gelişmiş olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü Göktürklerin bir mirası olan ‘Orhun Abideleri’ bu tahmini desteklemektedir. Üç adet dikili taşlar üzerine yazılmış siyasi içerikli bu belgeler, Türk halkını eğitmek amacıyla öğüt şeklinde yazılmıştır. Belgeler incelendiğinde hükümdarların halkı yönetmenin haricinde halkın eğitimcisi olduğu tahmin edilmektedir (Akyüz, 2016: 11).

Uygurlular (745-840), Hunlar ve Göktürklerden farklı olarak yerleşik düzene geçmiştir ve Maniheizm dinini kabul etmiştir. Savaşçı özelliklerini de yitiren Uygurlular da eğitim Hunlara ve Göktürlere nazaran geniş amaçlara hizmet eder. Uygurlular eğitimde 14 harfli Soğd alfabesini kullanmışlardır. Zamanla okur-yazarlığın yaygınlaşması nedeniyle katiplik, danışmanlık, bürokratik gibi meslekler gelişmiştir (Taşdemirci, 2001: 126).

Arapların, Talas Savaşı (751)'nda Çinlileri yenilgiye uğratmasından sonra Türkler, Müslüman olmaya başlamışlardır. İtil (Volga) ilk Müslüman Türk Devleti'dir. Ancak Karahanlılar Devleti sayesinde Müslümanlık Türkler arasında yaygınlaşmaya başlamıştır. Türklerin Müslümanlaşmaya başlaması, eğitim anlayışlarında köklü değişikliklere neden olmuştur (Taşdemirci, 2001: 126).

İslam Türk Devletlerinde, medrese merkezli bir eğitim anlayışına yönelme Karahanlılar, Samanoğulları ve Gazneliler zamanında başlamıştır. İlk Selçuklu medreseleri, Tuğrul Bey tarafından 1040 yılları civarında Nişabur'da kurulmuştur. Devlet hazinesiyle kurulan ilk medreseler, Bağdat Nizamiye Medreseleridir. 1067 yılında Alpaslan döneminde açılmıştır. (Akyüz, 2016: 42). Alpaslan ve veziri Nizamülmülk'ün çabaları sonucunda üniversite seviyesinde Nizamiye Medreseleri, dönemin en prestijli eğitim kurumlarıdır. Gazâlî'nin de görev aldığı bu medreselerde, dini ve doğa bilimleri birlikte okutulmuştur. Selçuklularda, medreselerin kurulmasına büyük önem verilmiş ve birçok şehir medreseler sayesinde bilim kenti olmuştur. Bağdat, Musut, Naşibur, Belh, Herat, İsfahan, Basra, Amul, Rey, Tûs dönemin önde gelen bilim kentleridir. Selçuklular, Anadolu'da da medreseleri yaygınlaştırmaya çalışmışlardır. Hatûniye Medresesi, Karatay Medresesi, Gök Medrese, İnce Minareli Medrese, Selçuklu ve Anadolu Beyliklerinin Anadolu'da kurduğu bazı medreselerdir (Gül, 1997: 9-14).

Selçuklular ve Anadolu Beyliklerinde eğitim devlet adamlarının önemle üzerinde durduğu bir konudur. Bu kişiler, bilimin gelişmesini amaç edinmiş ve eğitim kurumlarını birçok bölgeye yaygınlaştırmışlardır. Dönemin eğitim veren kurumları iki şekle sahiptir. 'Ahilik', dönemin yaygın eğitim veren kurumudur. 'Atabeglik' ise seçkin eğitim veren dönemin önemli kurumudur. Bu eğitim kurumlarının amacı 'alp', 'gazi', 'veli' anlayışlarını birbirine yaklaştırarak 'Alperen' denilen insan tipini yetiştirmektir. Mevlâna,

Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Nasrettin Hoca gibi tasavvuf yönü olan şahsiyet, Selçuklu ve Anadolu Beylikleri döneminin önde gelen eğitimcileridir. Örneğin, Mevlâna (1207-1273), sevgi, hoşgörü, kardeşlik ve insan olma gibi konuları ele almış ve bunları din, cinsiyet, ırk ayrımı gözetmeksizin tüm insanlığa öğretmeyi amaçlamış hümanist evrensel bir tasavvuf eğitimcisidir. Nasrettin Hoca (1208-1284), Anadolu'nun Moğol istilasını yüzünden acı çektiği dönemlerde insanları güldürerek düşünmeye yöneltmiş ve bu hedef doğrultusunda eğitim biçimi geliştirmiş 'nüktedan' bir halk öğretmenidir (Taşdemirci, 2001: 127).

Anlatılanlardan yola çıkarak eğitim, birçok toplumda ve hatta çağlar arasında farklı amaçlara ulaşmak için farklı yöntemlerin kullanıldığı bir yoldur diyebiliriz. Örnek olarak Spartalılar, eğitimi ülkenin devamlılığı hususunda önemli görmüş ve eğitimde askeri amaçlar belirlemiştir. Buna karşın, Atinalılara göre eğitimin amacı ruh ve bedenin ahengi yakalamasıdır. Toplumların değer yargıları, eğitimin amacı üzerinde etkili olmuştur. Orta Çağ Avrupa'sının ilk zamanlarında *klerikal* eğitim uygulanmış, ilerleyen zamanda şövalyelik eğitimi de önemli görülmüştür. Orta Çağ Asya'sında henüz Müslüman olmayan Türkler, eğitime töre düşüncesini uygulamış ve askeri hedeflere yönelik eğitim benimsemiştir. Türkler'in Müslümanlaşmasıyla inançlarında değişim, eğitimin amacına da yansımıştır. Müslüman Türk devletlerinden biri olan Selçuklu Devleti'nde tezimize konu olan Gazâlî, eğitim alanında önemli görevlerde bulunmuştur. Aynı zamanda Gazâlî, eğitim sistemini de bu görev sırasında geliştirmiştir. Bu noktada bizde Gazâlî'nin geliştirdiği eğitim sistemini konu alarak kendi döneminde eğitimde yapmış olduğu değişimleri araştıracağız.

İKİNCİ BÖLÜM

GAZÂLÎ'DE EĞİTİM

Çalışmamızın ikinci kısmında, tez konumuzun anlaşılmasına yardımcı olabilmesi amacıyla Gazâlî'de eğitimi anlatmayı faydalı gördük. Bu nedenle ilk olarak onun eğitim anlayışını açıklamaya çalıştık. Sonrasında insanın eğitilmesini engelleyen unsurları ele aldık. Bu konunun ele alınma sebebi, eğitim faydalananacak doğru kişileri belirlemektir. Ayrıca eğitilen kadar eğitenin de önemli olduğunu gördük. Bu nedenle öğretmenin sorumluluklarını da ele aldık. Elbette sorumluluğun sadece öğretmene ait olmadığını, öğrencinin de vazifeleri olduğunu gördük. Ahlak ve insan, eğitimin doğrudan hedeflediği şeylerdendir. Bizde ahlak ve insan eğitimi konusuyla, ahlakın insan eğitimindeki yararı, ahlakın insan eylemleri üzerindeki etkisi, eğitimden faydalanamayacak insanlar gibi konulara yer verdik. Bu bölümde Gazâlî'nin eğitim anlayışı nedir? Eğitime engel olan unsurlar nelerdir? Eğitimde öğretmen ve öğrencinin vazifeleri nedir? Ahlak ve insan eğitimi nedir? gibi sorulara cevap verilmiştir.

2. 1. Gazâlî'nin Eğitim Anlayışı

Gazâlî'nin eğitim anlayışını kavrayabilmek şüphesiz döneminin temel özelliklerini bilmekle mümkündür. Gazâlî'nin zamanında 'öncekiler' (mütekaddimûn) ve 'sonrakiler' (müteahhirûn) diye adlandırılan bir dönem söz konusudur. İslam ilminin geçmişinden gelen bu dönem, eğitimde özelleştirme ve kurumsallaştırmanın olduğu bir değişim sürecidir. Gazâlî, bu dönem içerisinde kendine has eğitim sistemi oluşturmuştur (Gazâlî, 1993: III/ 751; Çelikel, 2006: 15).

İslam düşünce tarihinin dönemsel ayrımında Gazâlî'nin etkisi bulunmaktadır. Çünkü bu tarih içerisinde Gazâlî sayesinde birçok gelişme yaşanmıştır. Öncelikle Gazâlî,

Cüveynî'nin kelami yöntem üzerine düşüncelerini eyleme dönüştürmüş ve kelamın yönteminde mantığı kullanmıştır. Bunun devamında Gazâlî, hakikatin araştırılmasında kelamı, cedelî yönteme sahip olmasından dolayı tutarsız, metafiziği ise burhânî yöntem nedeniyle yetersiz görmüştür. Gazâlî, bunların arasında derece farkının olduğunu belirterek hakikatin araştırılmasında tasavvufu tercih etmiştir. Son olarak Gazâlî, kelamı yalnızca şer'î bilimlerin değil, akli bilimlerin tümeli olduğu yönünde fikir ortaya atar ve kelama metafizik ve mantığın dahil edilmesini savunur. Gazâlî'nin öne sürdüğü bu düşünceler, kelam-felsefe ve tasavvuf-felsefe ilişkisinin ilerleyen dönemlerine yön veren nedenler olmuştur. Ayrıca tasavvufun yeni dönemi için psikolojik zemin hazırlamıştır (Gazâlî, 2023: 41-45).

İbn Sînâ'nın mantık, metafizik ve doğa felsefesine yabancı kalmayışı İslam felsefesinin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Gazâlî'nin felsefeye ilgisinin kaynağı olarak İbn Sînâ'yı gösterebiliriz. Dolayısıyla Gazâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* eserinde kelamın Tanrı-âlem ilişkisini izah ederken hâdis-kadîm ve zât-sıfat üzerine temellendirmesi, İbn Sînâ'nın mümkün-zorunlu ve varlık-mahiyet izahına karşı bir cevaptır. Burada anlatılmak istenen Gazâlî'ye göre kelamın çalışma alanına felsefeyi de dahil etmesi, felsefe kaynaklı zorunlu bir ilgidir. Dolayısıyla Gazâlî'nin felsefeye olan ilgisi onun şahsi bir merakı değildir (Gazâlî, 2020: 57-58; Bedir, 2006: 186-188).

İslam felsefesinin 'öncekiler' (mütekaddimûn) ismiyle adlandırılan ilk devri, Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ tarafından oluşturulmuştur. Bu dönemde felsefe, İslam ilimlerinden bağımsız şekilde faaliyet gösterir. Gazâlî'nin kelamın yöntemine mantık ve metafiziği dahil etmesiyle felsefe ve İslam ilimleri bir araya gelmiş ve 'sonrakiler' (müteahhirîn) devri başlamıştır. Dolayısıyla İslam felsefesi, Gazâlî ve sonrası dönemde İslam entelektüel kültürüne katılımı daha fazla olmuştur (Gazâlî, 1993: III/ 750-751; Bedir, 2006: 186-187).

Gazâlî gibi sistem filozoflarının ön plana çıkmasında birçok toplumsal olay etken olmuştur. Medreselerin bu dönemde yavaş yavaş şekillenmeye başlaması, Abbasi Devleti'nin gücünü kaybetmesi ve Selçukluların hükmü altına girmesi, İslam camiasında Haçlı muharebelerin derin etkisi bu olaylara örnek teşkil eder. Söz konusu toplumsal olayların engellenmesi amacıyla bu dönemde Nizamiye Medreseleri açılmış ve yaygınlaştırılmıştır. Dolayısıyla eğitim, devletin yükümlülüğüne girmiştir. Âlimlerin eğitime katılması, onlara mevki kazandırmıştır. Gazâlî de bu dönemin eğitimden söz sahibidir. Mevcut eğitim modelinin geliştirilmesi ve uygulanmasında, büyük bir sorumluluk almış ve sürecin yöneten, uygulayan ve idare eden kişisi olmuştur (Oruç, 2009: 188). Gazâlî o dönemde, Nizamiye medreselerinde idareci görevindedir. Aynı zamanda bu medreselerde eğitim de vermektedir. Söz konusu medreselerdeki eğitim, tek bir amaç içerir. Bu amaç Eş'arî ve Şâfiî esaslarını savunabilecek yetkin öğrenciler yetiştirmektir (Gazâlî, 1975: I/32; Gazâlî, 1993: III/4-5; Beken, 2014: 56). Eğitim programı, medreselerin bu amacına denk düşecek şekilde belirlenmiştir. Ayrıca Gazâlî, idareci görevinin dışında eğitim için uygun gördüğü felsefî sistemi bu süreç dahilinde geliştirmiştir.

Gazâlî, üstlendiği bu görev ve geliştirdiği eğitim sistemi sayesinde, İslam düşüncesinde ve eğitim felsefesi alanında önemli bir yer edinmiştir. Ayrıca kendisi teorik bilgiyi hayata dahil etmeyi amaç edinmiştir. Gazâlî, ilk olarak 'Büyük bakıma ve ilgiye muhtaç insanın eğitilmesi olanaklı mıdır?' sorusu ile işe başlamış ve bu soruya evrensel bir yanıt vermiştir. Ona göre insanın eğitilmesi ayet ve hadisler aracılığıyla mümkündür. Tıpkı balmumundan şekiller türetmek gibi küçük yaşta başlayarak, eğitimle insana istenilen yönde şekil vermek mümkündür. İnsanın eğitimle şekillenmesi, onda mevcut olmayan bir şeyi açığa çıkartmak değildir. Şekillenme sayesinde, insanda mevcut olan ancak gizlide kalmış yetenek ve kabiliyetler ortaya çıkarılmak istenir. İnsan, bu sayede kendinin farkına varacak,

yetenek ve kabiliyetlerini hayatına uygulayacaktır. Ona göre eğitimin içerisindeki bütün faaliyetler, öğrenildikten sonra uygulanmayı amaçlamaktadır (Gazâlî, 1990: 275; Gazâlî, 2012: 192; Oruç, 2009: 189). Gazâlî'ye göre teorik bilginin kıymeti, pratiğe döküldüğü vakit ortaya çıktığını belirtir. Sokrates ve Platon'un eğitim anlayışını ele aldığımızda bu filozoflarda akıldaki iyi düşüncelerin, eyleme dökülmesiyle erdemin oluştuğunu ifade eder. Bu noktada Gazâlî'nin Sokrates ve Platon'un eğitim anlayışına benzer fikirlere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Gazâlî döneminin eğitim faaliyetleri günümüzle bağdaşmamaktadır. O dönemdeki eğitim, nüfusun az olması nedeniyle genellikle bireysel olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle dönemin eğitimi günümüzden farklı şekilde seyreder. Bahsi geçen dönemdeki hukuk ve beşerî kurallar İslami temele sahiptir. Söz konusu eğitimin İslami temelli bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Bu dönemde eğitimden kastedilen dini eğitimidir. Diğer ilimler, bu eğitime faydaları kadar dahil edilmiştir (Ünüvar, 2019: 53).

Eğitim, Gazâlî'ye göre aslında insanın olgunlaşma halidir. Eğitim, insanda fikri derinleşmeyi, ahlaki yönden temizlenmeyi ve akli aydınlanmayı sağlar. Ayrıca eğitim sayesinde tefekkür de ortaya çıkar. Eğitimle amaçlanan ergin ve erdemli bireyler yetiştirmektir (Gazâlî, 1993: III/20-29; Kutluer, 1998: 164). Gazâlî'nin eğitim sayesinde ahlakın değiştirilebileceği fikri, bugünün insanında var olan olumsuz davranışların değiştirilebileceği anlayışıyla denk düşmektedir. Bu bağlamda Gazâlî'nin eğitim görüşleri ile günümüz eğitim görüşleri birbirine benzemektedir. Gazâlî eğitim, insanı istenilen yönde yetiştirmek, istenilmeyen davranıştan da uzaklaştırmak olarak yorumlar. Bu bağlamda Gazâlî için ahlak, eğitim konuları üzerinde değişkenlik gösterebilir (Çelikel, 2006: 3-15). Genel itibarıyla Gazâlî'nin eğitim felsefesinin pratiğe yönelik bir değer içerdiğine yukarıda işaret edilmişti. Ona göre eğitim içerisinde öğretilecek tüm faaliyetler, teorikle sınırlı

kalmayıp pratiğe dökülmelidir. Gazâlî, ortaya koyduğu eğitim anlayışında bilginin teoriden çok pratiğe uygulanmasını önemser. Ayrıca Gazâlî, eğitim programını, İslam dininin değerleri çerçevesinde şekillendirir.

Eğitimin başarıya ulaşmasında öncelikle bireyin sahip olması gereken alt yapılar vardır. Bunlar maddi ve manevi unsurlardır. Öncelikle bireyin eğitim alabilmesi için sahip olması gereken özellikler vardır. İlk olarak kişinin yabani meyil ve *isteklerini dizginlemesi* gerekmektedir. Çünkü toplumsal düzenin korunması ve bireyin eğitime hazır olabilmesi için bu özellik gereklidir (Kanad, 1948: 461). Birey yetiştirilirken bu konuya önem verilmelidir. Aksi halde eğitim alması olanaklı değildir. Gazâlî, insanın yetiştirilmesi ve eğitimi hususunda gerekliliklerden bahseder. Söz konusu bu gereklilikleri bilgi anlayışı içerisinde inceler. Gazâlî, ilk olarak insanın başboş ve muayyen dürtülerini terk etmesini öğütler. Çünkü bireyin eğitime hazırlıktaki ilk basamağı budur. İnsan, kötü güdülerine hâkim olarak zihinsel esaretin baskısından korunur. Bu eylem, insanı özgürlüğe kavuşturur. Özgürlüğe kavuşan insan ise eğitimde başarılı olur. *Zihinsel yönden özgür birey olmak*, Gazâlî'nin eğitim sisteminde önemli bir yer tutar. Bu şartlar dahilinde, özgür bireyin, kademeli olarak rabbani temelli rehberlik alması gerekmektedir (Oruç, 2009: 190). Gazâlî, bu noktada zihinsel bir esareten bahseder ve esareten kurtulmak için kişinin nefisini dizginlemesi gerekmektedir. Eğitime hazır olabilmenin ilk şartı budur. Gazâlî'nin bilgi anlayışına göre, insanı bilgiye ulaştıran şeylerden birisi de kalp, sezgidir. İnsan, nefisini dizginleme bilgisine kalp, ruh ve nefis sayesinde ulaşır. Gazâlî, eğitime hazırlık aşamasında insanın söz konusu adi dürtülerini terk etmesini öğütler (Gazâlî, 1993: III/ 166; Ünüvar, 2019: 55).

İnsanın bireysel farklılıkları, alması gereken eğitimde de farklılıklar ortaya çıkartır. Bireylerin farklılıklara sahip olmasından dolayı onları eğitime hazırlayacak birçok etmeni de beraberinde getirir (Kanad, 1948: 461). Gazâlî'ye göre eğitime hazırlık

aşamasında, *kalp temizliği*, bireyin eğitiminde ona fayda sağlayacaktır. Bireyin eğitim sürecinde başarıya ulaşabilmesi için onu bu sürece hazırlayıcı ön bilgilerin verilmesi ve sürecin bir temel üzerine kurulması gerekmektedir. Gazâlî, eğitim ve terbiyeye rızası olan kişinin, bu süreci başarıyla bitirebilmesinde ilk şart olarak şahsi bir temizliği gerekli görür. Bu nedenle birey, kalbini hasta eden tüm hastalıklardan kurtulmalıdır. Doğru bilgiyi elde edebilmesi için de taklitten uzaklaşıp, sorgulama içerisine girmelidir (Gazâlî, 1993: I/74; Gazâlî, 2012: 342; Oruç, 2009: 135). Platon’a göre insan, çaba gösterirse erdemi öğrenebilir ve erdemli yaşam sürebilir. Erdemin öğretilmesi de eğitim sayesinde olacaktır. Çocuğun erdemi öğrenebilmesi amacıyla eğitimden geçmesi gerekmektedir. Ancak bu eğitim sürecine katılabilmek için ön hazırlık aşamaları bulunmaktadır. Platon, söz konusu aşamalar için ruh temizliğini işaret eder. Yani çocuğun eğitim sürecine dahil olabilmesi için öncelikle ruh temizliği yaparak erdemsiz davranışlardan arınacak, erdemli davranışları öğrenmeye koyulacaktır. Gazâlî’de Platon’a benzer şekilde çocuğun eğitime dahil olabilmesi için öncelikle *kalp temizliği* yaparak eğitime hazırlık aşamalarını tamamlamalıdır der. Bu sayede çocuk eğitime engel olan unsurlardan kurtulacak ve eğitime hazır hale gelecektir. Çocuğun eğitime hazırlanması ve erdemi öğrenebilmesi için Platon ve Gazâlî aynı anlama gelen ruh veya *kalp temizliğini* gerekli kılar. Bu nedenle iki filozofunda benzer düşüncelere sahip olduğunu belirtebiliriz.

Kalp ve beden mevcut halini kendi sınırlarında bırakmayıp, dışını da yansıtır. Yani kalbin iyi olması, beden de iyi olacağı anlamına gelir. Kalbin hasta olması durumunda beden de hastalanır. Dahası beden ahlaki dengesi bozulacaktır. Bu nedenle Gazâlî, eğitime hazırlık sürecinin ilk aşaması olarak gördüğü kalp temizliğine hazırlanan bireyin, güçlü bir iradeye sahip olduğunu ifade eder. Ayrıca bu hazırlık bireyin iradesini de harekete geçirir. Kişi, kalbini hastalıklardan kurtarıırken ne yaptığının bilincinde olmalıdır. Bu anlamda

bireyin, belli süreçlerden geçerek olgunlaşması gerekmektedir. Gazâlî'ye göre kalbi hasta eden dürtüler, zıt dürtülerin aracılığıyla yok edilir. Bu nedenle zıt dürtüleri ortaya koyacak iradenin sabır ve devamlılık göstermesi gerekir. Gazâlî'ye göre, bütün insanlar fıtrat gereği sağlıklı, temiz ve ölçülü bir şekilde dünyaya gelir. İnsana kötülükleri bulaştıran onun ailesi, okul arkadaşları ve yetiştiği sosyal ortamdır. Eğitimin amacı ise insanı bu kötülüklerden uzak tutarak onu tedavi etmektir (Gazâlî, 1993: III/72; Oruç, 2009: 139). İnsan, eğitim sayesinde ruhunu olgunlaştırılabilir, erdemli davranışlar sergileyebilir ve kötülüklerden korunabilir. Bunların gerçekleşmesinde eğitim, önemli yardımcılardandır. Ancak eğitime tabi olabilmek için bazı süreçleri tamamlamak gerekir. Gazâlî'ye göre bireyin tamamlaması gereken süreçlerin ilki, kötü dürtülerin kontrol edilmesidir. Çünkü kötü dürtüler, insan zihnini kaplar ve onu hayvanileştirir. İkinci adım, birey kalbini hasta eden kötü düşüncelerden temizlemelidir. Bireyin kalbini temizlemesi, kalbini iyileştirdiği gibi bedenini de iyileştirecektir. Bu şartların yerine getirilmesi bireyin iradeli bir kişi olduğuna ve eğitim almaya hazır olduğuna işarettir.

2.2. Eğitime Engel Olan Unsurlar

Bireyin eğitime katılmasını engelleyen durumlar, doğuştan gelen ya da sonrasında çevreyle etkileşim sonucunda ortaya çıkan kusurlardır. Gazâlî de eğitimi engelleyen hususlar üzerinde durmuştur. Onun bu konudaki fikirleri, modern verilerle benzerlik gösterir. Ona göre bireyin eğitimi engelleyen durumlar ya doğuştan gelen ya da çevreyle etkileşim sonucunda oluşan eksikliklerdendir. Gazâlî, söz konusu bu engel durumunu ayna metaforu ile açıklar:

Kalp, şu müessir vasıfların ihâta ettiği bir ayna gibidir. İyi hasletler kalbe uğrarsa, kalp aynasının cilâsını, nûr ve parlaklığını artırır. Hakkın cilâları orada parlamaya, dinde matlûb olan umurun gerçekleri orada keşfolmaya başlar. Günah çoğaldıkça kalb mühürlenir ve bu sırada kalb, hakkı görmekten, dinin iyiliklerini anlamaktan körleşir, âhirete kıymet vermez, dünyaya

ehemmiyet verir ve tamamen dünyaya bağlanır. Âhiretle alâkalı sözler bir kulağından girer, diğer kulağından çıkar. Bu sözler kalbinde yerleşmez, kendisini tevbe ve noksanlarını telâfiye tahrik etmez. İşte bunlar, âhiretten ümitsiz kimselerdir. İnsan bir günâh işlediği zaman kalbine siyah bir nokta yerleştirilir; tevbe ettiği zaman cilâlanır ve parlar. Şâyet tevbe etmez de kötülüğe devâm ederse nokta nokta kalb tamamen kararır ve bütün kalbi kaplar. (Gazâlî, 1993: III/26-27-28).

Gazâlî'nin bu sözlerinden bilginin oluşma aşamaları ile ışığın aynaya yansıma olayı arasında benzetme yaptığını görmekteyiz. Ayrıca Gazâlî, ışığın aynaya yansımasının sebeplerine de açıklık getirir. Ona göre figürlerin aynaya aksetmesine, yansımasına neden olan beş durum vardır. Söz konusu sebepleri şöyle sıralar:

İlk olarak aynanın suretinin olmaması durumunda herhangi bir şeyi gösterebilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla öncelikle aynanın şekil ve cilaya ihtiyacı vardır. Ancak bu şekilde surete sahip olur ve bir şeyi içine alıp gösterebilir. Ayna her ne kadar belli bir şekle sahip olsa da üzerinde kir, pas ve pisin olması durumunda göstermesi mümkün değildir. Gazâlî, suret ile ayna yönünün ters istikamette bulunması ya da suretin aynanın arkasında kalmasının sorun teşkil ettiğini belirtir. Ayrıca suret ile aynanın arasına herhangi bir engelin, perdenin girmesi durumunda ayna, sureti gösteremez. Son olarak aranan suretin bulunduğu yerin bilinmemesi durumunda, aynanın göstermesine imkân yoktur (Gazâlî, 1993: III/30; Oruç, 2009: 157-158).

Gazâlî'ye göre, aynanın kalpte parlaması sonucunda kalp, her şeyin hakikatini bilir. Ancak ona göre hakikatin kalpte parlamasını engelleyen beş sebep vardır. Gazâlî, bu beş sebebi detaylı bir şekilde şöyle yorumlar:

İlk olarak kişinin çocuk kalbine benzer şekilde eksikliklere sahip olması, malumatın o kişide parlamasına engeldir. Kalbin günahla kirletilmiş olması durumunda hakkın zuhuru engeller. Söz konusu bu kir, şehevi duyguların kalbi karartmasından

dolayıdır. Kalbin günah lekesinden arındırılması hasene¹ ile mümkündür. Hasene, günah işlememiş kalbi cilalar ve parlatır. Ancak kişi günaha girdiyse hasenenin faydası sadece lekeyi temizlemektir. Parlaklık vermez, kalbi arındırdığı için eski haline döndürür. İnsan, günahla kirlenip bir yandan da sevap işliyorsa bu ancak onun pisliğini temizlemektedir. Gazâlî'ye göre bu durum, insan için eksiklik ve zarar demektir. Hiç kirlenmemiş ile kirden arındırılmak istenen ayna eşit değildir. Çünkü kirlenmemiş ayna, cila ile parlaklığını arttırmak isterken, kirlenmiş ayna kirden arınmak maksadıyla cila ister. Kişi, şehvet duygularını terk edip Allah'a ibadet etmesiyle kalbini cilalar ve kalbinin parlaklığını çoğaltır (Gazâlî, 1993: III/30-31).

Kalp, hakikatin yolunda değil ise hakkın parlaklığından nasiplenemez. Her ne kadar kalbi temiz olup, itaat etse de hakkı aramayışı ve aynasının istikametsiz oluşu onun zararınadır. Çünkü insanın görevi, ilahi sırları keşfetmektir. Vaktini, bedeni ibadetlerle geçiriyorsa ancak amelin afetlerini bilir, nefsin ayıp ve noksanlıklarını keşfeder. Uğraşı geçim derdi ise dünyalık şeyler, onun ilahi hakikati keşfetmesine engel olur. İnsanın hakikatle arasına giren bir perde vardır. İnsan, şehvetlerine yenik düştüğünde kalbi hakikatleri düşünmez. Dolayısıyla kalp, varlıkların hakikatinden habersizdir. Gazâlî, bahsi geçen perdeyi, insanın tesir altında kaldığı şey olarak tanımlar. Ayrıca Gazâlî, kelamcıların mezhep görüşlerini yayma çabasından dolayı hakikatin keşfine erişemediklerini ifade eder. Sonuncusu aranan şeyin nasıl elde edileceğini bilmeme durumudur. İnsanın, aradığı şeye nasıl ulaşabileceğini akıl etmesi gerekir. Çünkü ilim arayanın yeni bir ilim araması olanaklı değildir. Dolayısıyla ilim arayan kişi, aradığına denk düşecek ilimleri düşünmelidir (Gazâlî, 1993: III/30-32).

¹ Hasene: Anlamı “iyi hal ve hareketlerle hoş giden, ulaşılmak istenen nimet ve imkânları ifade eden bir terim”dir (Çağrı, 1997: 376).

Ayna metaforu içerisinde aynanın benzetildiği, eğitilmek istenen öğrencidir. Suret ise öğrencide istenen davranış değişikliğini ifade eder. Aynanın biçimsizliği, öğrencinin akıl noksanlığını ifade ederken, aynanın kirli ve paslı olma durumu, öğrencinin kibirli olmasına tekabül eder. Bu iki hal, eğitimi engelleyen kalıtsal unsurlara örnektir. Söz konusu bu örnek, günümüzün psikoloji anlayışında akıl yoksunluğu, muhakeme eksikliği, öğrenme güçlüğü gibi durumlar, bireyin zayıflığı olarak kabul edilir (Gazâlî, 1993: III/ 26-28; Cüceloğlu, 2002: 132).

Gazâlî'nin ayna metaforunda ışığın, aynaya yansımaları engelleyen beş nedenden ilk ikisi öğrencinin kendinden kaynaklı zayıflıklarını ifade eder. İki neden dışında kalan diğer sebepler ise öğrencinin hakikatin bilgisine ulaşmasını engelleyen çevresel faktörlerdir. Gazâlî, bahsi geçen bu beş faktör nedeniyle insanın ilmi sırları keşfedemeyeceğini söyler.

Gazâlî, ilim sırlarının öğrenilmesini engelleyen çevresel faktörleri, iki şekilde inceler. Ona göre, bu faktörlerin ilki, insanın *yasak ve günahlar peşinde gitmesidir*. Kişi, özel yaşamı içerisinde fenalıklar yapar ve bu fenalıkları terk etmeyi düşünmez. İkincisi, *İslam'a aykırı geleneklerdir*. Kişi, söz konusu aykırı gelenekleri taklit ederek devam ettirir (Oruç, 2009: 159). Çünkü insan, yaratılışı gereği iyi olana eğilim gösterir. Ayrıca insanın fitratında bir yöne doğru yönelme vardır ve bu yönü doğru olarak kabul eder. Bu fitrata rağmen, gelişim süreci içerisindeki çocuğun yönelimleri değişebilir. Yönelimlerin değişmesinde etkin rol oynayan kişiler ise çocuğun ailesi, çevresi, okulu ve arkadaşlarıdır (Yağmur, 2007: 35). Dolayısıyla, çevresinde sıklıkla fenalıklar gören çocuğun çevresinde iyilikler gören çocuğa göre fenalıklar peşinde olma ihtimali daha yüksektir.

Gazâlî, taklidin eğitim için bir engel oluşturduğunu söyler. Çünkü taklit, bireyin bilinçsiz yaptığı bir eylemdir. Bu nedenle kişinin, doğru bilgiye ulaşmasını ve gelişmesini engeller. Ayrıca Gazâlî, fikirlerin özgürleşmesi ve gelişmesi doğrultusunda taklidin büyük bir engel olduğunu ifade eder. İnsan karakteri, toplumun kültürel normları içerisinde varlık gösterir. Her ne kadar insan iyiye eğilim gösterse de yaşadığı toplumun normları onu olumsuz yönde etkiler. Çünkü taklitte oluşmuş bir kültür, birçok yönden gelişime kapalıdır. Dolayısıyla durağan haldeki kültür, her an gelişime açık olan insan için fayda sağlamaz. Bu noktada başarılı bir eğitim sistemi inşa etmek insanın faydasına olacaktır. Bu insanın yapılabilmesi için öncelikle bilinçsiz taklide dayalı kültürün terk edilmesi gerekmektedir. Ayrıca ideal öğretmen tarafından terbiye edilmiş, bilinçli öğrencilerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Ancak bu yöntemle kişisel ve toplumsal bilinç uyandırılır, insanlığa zararlı kültürel normlar terk edilir. Gazâlî, bu uyanışa önderlik yapacak kişileri alim ve öğretmenler olarak görür. Ancak bu kişilerin de iyi terbiyeden geçmiş ve donanımlı olmasını şart koyar. Gazâlî'ye göre ideal öğretmenin bütün yeterliliklerin dışında öncelikle sözleriyle eylemleri birbirine uymalıdır. Her ne kadar mesleki ve pedagojik yönden iyi yetişmiş olsa da eylem ve söylemlerin uyumluluğu Gazâlî'ye göre, ideal öğretmenin taşıması gereken ilk vasıftır. Gazâlî, bilgi-amel-iman üçlüsünü bir sistematik düzen içerisinde ele almıştır. Ona göre ideal öğretmenin söz konusu bilgi-amel-iman üçlüsünde yetkinleşmiş olması gerekmektedir. Ancak bu şekilde yetkinleşmiş öğretmen, öğrencilerinin karşısında model olabilir. Çünkü öğrenci, bilgiyi davranışlarına yansıtan öğretmeni gördüğünde, onun bütün davranışlarını, anlatma ihtiyacı olmadan kabullenir (Gazâlî, 1993: I/125-140; Oruç, 2009: 193).

Gazâlî, öğretmen ve öğrencinin arasında kalben bir yakınlık olması gerektiğini ifade eder. Çünkü bu yakınlık sayesinde eğitim, amacına daha kolay ulaşacaktır. Eğitim sürecini de temelde sevginin bulunduğu bir eylem olarak ele alır. Öğretmen, söz konusu bu

sevgi aracılığıyla öğrencisinin gelişmesinde engel teşkil eden durumları ortadan kaldırarak eğitimi başlatmalıdır. Aksi halde eğitim faaliyetleri öğrencide olumsuz düşünce ve davranışlar yaratabilmektedir. Dolayısıyla öğretmenin eğitime başlamadan önceki görevi, öğrencinin kalp dünyasını kirlerden arındırmak olmalıdır. Eğitimde başarının yakalanması arındırmanın olmasıyla mümkündür (Gazâlî, 1993: I/130-140). Öğretmenin, öğrencinin idrak ve zekâ seviyesine bakmadan uyguladığı eğitim metotları eğitimde başarıyı engeller. Çünkü her öğrencinin zekâ ve idrak seviyeleri farklıdır. Dolayısıyla öğretmen, öncelikle öğrencilerinin zekâ ve idrak seviyelerini belirlemeli ve ona göre eğitim metotlarını uygulamalıdır. Aksi halde, idrak gücünden fazlası öğretilen öğrencide ümitsizlik meydana gelir ve öğrenci ilimden uzaklaşabilir. Bu durumda öğrenci için gerekli eğitim anlamsızlaşmaya başlar, sıkıntılar ortaya çıkar. Ayrıca öğretmen, öğrencinin gönlünü küstürmemek amacıyla akranları arasında başarılı-başarısız ayrımı içerisine girmemelidir. Öğrencinin öğrenemediği konuların ona kızmadan tekrar edilmesi kalben onu eğitime yaklaştıracaktır (Gazâlî. 2014: 78).

Gazâlî'ye göre eğitimi engelleyen beş unsur bulunmaktadır. Söz konusu eğitimi engelleyen beş unsurun ortadan kaldırılıp öğrencinin eğitime başlatılması hususunda öğretmene büyük görev düşmektedir. Öncelikle öğretmen, öğrencilerin önüne engel olan bilinçsiz kültür taklidini ortadan kaldırmalıdır. Bunun beraberinde öğrencilerin idrak ve zekâ seviyelerini belirlemelidir. Çünkü bu belirlemenin olmadığı eğitimde, öğrenci verilen eğitimi anlamadığı için ondan uzaklaşacaktır. Ayrıca öğretmen, öğrencinin kötü huylarından arınması konusunda da ona yol göstermelidir. Öğretmen, öğrencinin eğitim sürecindeki engelleri kaldırırken ona yapacağı yardımlar sevgi temelli olmalıdır.

2.3. Eğitimde Öğretmen ve Öğrencinin Vazifeleri

2.3.1. Öğretmenin Vazifeleri

Gazâlî, servet kazanmada insan hallerini dört şekilde ele alırken, söz konusu ilimdeki insan için de aynı haller geçerlidir. İnsan, servet kazanmanın dört hali ile kendine ve etrafına fayda sağlar. İlmin elde edilmesi, servet kazanmakla aynıdır. O halde ilim içinde dört hal mevcuttur. Bu dört hali şöyle sıralamak gerekirse:

İlmin dört halinin ilkinde göre insan, ilmi aramalı ve arayarak kazanmalıdır.

İkinci hal içerisinde insan, ilme sahip olur. İlme sahip olmasıyla başkasına sormasına gerek kalmayacaktır.

Üçüncü hal aydınlanma halidir. İnsan, bu hal ile artık öğrendikleri üzerine akıl yürütür ve onlardan fayda sağlar.

Dört halin sonuncusu öğretme halidir. Şüphesiz en şerefli, öğretme halidir. Gazâlî'ye göre her kimse, ilmin dört haline hasıl olmuş ise manevi alemde onun ismi saygıyla zikredilir. Gazâlî, bu kişileri güneşe benzetir. Ona göre ilim sahibi kimseler, güneş gibi nurlu ve etrafına aydınlık saçır (Gazâlî, 1993: I/139).

Gazâlî, öğretmenliği şerefli ve yüce bir görev olarak görür. Öğretmen, insanların kalp ve ruhları üzerinde iyileştirici görevdedir. İnsan, yeryüzünde en çok şerefe sahip olan varlıktır. Bu varlık için en kıymetli olan ise onun ruhu ve zihnidir. Öğretmen, insan ruhundan kötülükleri uzaklaştırarak, mükemmeliyet yolunda ruhu iyileştirmekle görevlidir. İyileştirmenin beraberinde insan ruhunu Allah yoluna yöneltir. Öğretmenlik görevi iki önemli husus içermektedir. Bu görevi üstlenenler aynı zamanda Allah'a ibadetini de gerçekleştirmektedir. Diğer hususa göre öğretmenlik vazifesi, Allah'a en şerefli hilafet

etmektir. Allah'ın en şerefli sıfatı ilimdir. Alim insan da bu ilim kapısından geçer. Alim insanın buradaki görevi, hazineler içerisinde en değerlisini korumak ve bu hazineyi ihtiyacı olanlara dağıtmaktır. Bu görev, ona verilen en yüce rütbedir (Gazâlî, 1993: I/140; Çağrı: 2013: 186). Gazâlî'ye göre söz konusu yüce rütbe, beraberinde büyük sorumluluklar getirir. Bu yüzden rütbe sahiplerinin uyması gereken kurallar vardır. Gazâlî'nin ifade ettiği bu kuralları şöyle sıralayabiliriz:

Öğretmen, öğrencilerine karşı sevecen davranmalı, onları kendi çocuğu gibi görmelidir. Öğrenciler de hem öğretmene hem de diğer öğrencilere sevgi ve saygı içerisinde olmalıdır. Çünkü gayesi ahiret olan kişiler arasında, sevgi ve saygıdan başka bir şey var olmamalıdır. Aralarında kin ve düşmanlık bulunan kişilerin gayesi ise zaten dünyalıktır. Öğretmenin bir diğer görevi öğrencilere vereceği eğitimde Hz. Peygamber'e uymalıdır. Söz konusu bu eğitim için herhangi bir ücret talep etmemeli hatta öğrencilerinden şükran beklentisi içerisine dahi girmemelidir. Çünkü bu şerefli vazife, öğretmene öğrenciler sayesinde nasip olmuştur. İlim öğretmek isteyen tek niyeti, Allah'ın rızasını kazanmak olmalıdır. Bu yüzden Allah'ın ilmini öğretecek kişilerin ilim vasıtasıyla servet kazanması makbul değildir. Öğretmen, öğrencisine ilmin asıl gayesini öğretmek amacıyla ahlaki yönden yardım etmelidir. Çünkü ilimin temel amacı insanlara önderlik etmek veya üstünlük taslamak değil, ancak Allah'a yakın durmaktır. Bundan dolayı öğretmen, ahlaki yönden öğrencisine doğru yolu göstermelidir. Ancak öğretmenin bu eylemde başarılı olabilmesi, şüphesiz kendisinin de ilmin temel amacını bilmesine bağlıdır. Aynı zamanda öğretmen, öğrenciyi yanlış davranışlardan alıkoyarken kullanacağı ifadeler üstü kapalı ve kırıcı olmamalıdır. Öğrenciye her zaman merhamet göstermelidir. Çünkü Gazâlî'ye göre ifadelerde açık ve sert tavırlar, öğretmenin otoritesine zarar vereceği gibi öğrencinin de merak etmesine yol açacaktır (Gazâlî, 1993: I/140-147; Çağrı: 2013: 186-190).

Herhangi bir ilmin öğretmenliğini yapan kişi, kendi ilmini övüp diğer ilimleri eleştirmemelidir. Öğretmenin yapması gereken, sorumluluğu dışındaki ilimlerin öğrenilmesi için öğrencilerine yol göstermektir. Gazâlî'ye göre öğretmen, öğrencilerine eğitim verirken onların kavrayış seviyelerine dikkat etmelidir. Çocuğun aklının idrak edemeyeceği konulardan uzak durmalıdır. Aksi halde öğrenci anlatılanları kavramayacağı için eğitimden sıkılmaya başlayabilir. Gazâlî'nin öğütlediği bu metot, Hz. Peygamber'in de kullandığı eğitim şeklidir. Öğrencinin eğitiminde, kolaydan karmaşığa doğru bir yol izlenmeli, öğretilecek konunun başında konuya dair yorumlardan bahsedilmemelidir. Çünkü öğretmenin bu yanlış yola girmesi, öğrencinin öğrenmesi gereken temel bilgilerden uzaklaşmasına sebebiyet verir. Dahası aklına güvenip, münakaşaya girebileceği konulara merak uyandırır. Öğretmen, öğrettiklerine denk düşen bir yaşam sürmelidir. Çünkü insan, bilgiden çok bilgiyi yaşamına uygulayan kişiyi örnek alır. O halde öğretmenin görevi sadece ilmi geliştirmek ve yaymak değildir. Davranışları ve yaşayışı ilmi olan öğretmen, insanlara daha iyi örnek olacaktır. Gazâlî'ye göre öğretmenin son vazifesi öğrencilerinin bireysel yeteneklerine ve eğitimle kazandığı özelliklere dikkat etmelidir. Bunun önemi, her öğrencinin doğumuyla beraber ortaya çıkan farklılıklarıdır. Bu farklılık, her öğrencinin kendine uygun şekilde eğitim almasını gerektirir. Öğretmenin, bu farklılıklara yönelik bilgisizliği tek tip eğitim vermesine neden olur. Bunun sonucunda ise öğrenci manevi yönden zarar görür. Herhangi bir zararın olmaması için eğitim, öğrencinin bireysel farklılıkları (ahlak, yaş, karakter v.b.) temel alınarak verilmelidir (Gazâlî, 1993: I/140-147; Çağrı: 2013: 186-190).

Sokrates, Platon ve Gazâlî'nin eğitimde öğretmen üzerine düşüncelerine baktığımızda ortak taraflarının olduğunu söyleyebiliriz. Adı geçen isimler, öğretmenin öğrencisine rol model olmasından yaşayış şeklinin öğrettiği ilme uyması gerektiğini belirtir.

Bu noktada Gazâlî'nin Sokrates ve Platon'un eğitim felsefesine benzer düşünceler ürettiğini söyleyebiliriz.

Gazâlî'nin bu ifadelerinden şu sonuca varabiliriz: İlim, Allah'tan gelmek suretiyle insanlığa sunulmuştur. İnsanın da yapması gereken, ilim vasıtasıyla Allah'a yakınlaşmak olmalıdır. Bununla birlikte Allah'ın ilmini yayan kişiler, bu eylemi servet kazanmak için değil, Allah'ın rızasını kazanmak için yapmalıdır. Çocuklara eğitim verecek kişiler, çocukların akli ve bedeni farklılıklarını göz önünde bulundurarak eğitim vermeli, onları merhamet ve sabırdan mahrum etmemelidir. Bu niyetle ilmi öğreten kişi, öğrencilerini yanlış yoldan alıkoyarak doğru yola sevk edecektir.

2.3.2. Öğrencinin Vazifeleri

Gazâlî'nin eğitim düşüncesi içerisinde öğrencinin uyması gereken dokuz çeşit adap kuralı ve vazifeleri vardır. Gazâlî'nin söz konusu bu dokuz kuralını şu şekilde sıralayabiliriz:

Öğrenci, ilk olarak kendini kötü huylardan ve erdemsiz davranışlardan kalben temizlemesi gerekmektedir. Çünkü çocuk ilim öğrenmekle Allah'a yakınlaşır. Namaz ibadeti için beden temizliği gerekmektedir. Ruhsal ibadet yani ilim içinde çocuğun ruhsal arınma içerisinde olması gerekir. Gazâlî'ye göre ruhsal ibadetin kabul olması, kalbin her türlü kötülüklerden arındırılmasıyla mümkün olur. Kalbin bu noktadaki önemi, içerisinde meleklerin olmasıdır. Oraya inerler ve eğlenirler. Ancak kalbin içerisinde gazap, şehvet, kin ve haset gibi kötülük içeren huylar var ise, oraya melekler giremez. Çünkü melekler temizdir ve temiz olan yerlerde bulunurlar. Gazâlî'ye göre öğrenciyi meşgul edip ilminden alıkoyacak bütün şeyler terk edilmelidir. Gerekğinde yurdunu ve ailesini de bu amaç doğrultusunda terk etmekten korkmamalıdır. Çünkü ilmi hakikatleri öğrenmesinde, dünyevi işler zihnini

meşgul eder. Öğrenci, öğretmenine karşı her zaman saygılı olmalıdır. Öğrendiğini zannedip kibirlenmemeli, öğretmenine ukalalık yapmamalıdır. Dahası öğrenci tamamıyla öğretmenin emrinde olmalıdır. Öğretmenin dilinden dökülen tüm öğütleri dinlemeli ve bu öğütlere uymalıdır. Alçak gönüllülüğü esas almalı, izin verilmedikçe soru ve itirazda bulunmamalıdır. İlim tahsilinin başında olan kişi, insanların ihtilâflarını ciddiye almamalıdır. Çünkü bu ihtilâflara kulak vermek, insanın aklını sekteye uğratar ve kanaat yetisini şaşırtır. Öğrencinin görevi, öğretmenin gösterdiği yolu iyice kavramak ve şüphe duyduğu şeylerin araştırmasına koyulmaktır (Gazâlî, 1993: I/125-136).

Gazâlî'ye göre, ilimler birbirine bağlı haldedir ve biri diğerinin anlaşılmasında kolaylık sağlar. Bu sebeple öğrenci, ilimleri öğrenirken bir düzen içerisinde olmalıdır. Hepsini bir anda kavramaya çalışmak aklını şaşırtacaktır. İlimleri önem derecelerine göre sıralamalı, bir ilmin maksadını öğrendikten sonra diğer ilmin yolunu tutmalıdır. Gazâlî, ilim sahipleri arasındaki fikir ayrılıkları ve ilim sahibinin yaşamının ilmi olmaması gibi durumların olmaması gerektiğini, bundan dolayı öğrencinin bunlara bakıp ilmin bozukluğuna karar vermemesi gerektiğini öğütler. Öğrenci, ilimlerden derinlemesine bilgi edinemeyecek yaşa sahip ise yapması gereken, tüm ilimlerden bir nebze öğrenebilmeli ve kalan ömrünü tasavvufi bilgi için yaşamalıdır. Allah'ı, Peygamberleri, melek ve kitapları bildiren ilimler, en yüce ilimlerdir. Öğrenci, bu ilimlere ilgi göstermelidir. Gazâlî'ye göre ilmi eğitime tabi olan öğrencinin iki amacı olmalıdır. İlk olarak dünyevi hayatı içerisinde ruhu fazilet ile donanmalıdır. İkincisi ise ilim sayesinde Allah'a yakın olmalıdır. Herhangi bir makam veya servet peşinde olmamalı, ilmi bu dünyevi işlerden uzak tutmalıdır. Dengi olmayan kişilerle tartışmadan uzak durmalı, yaşıtı olanlara da üstünlük taslamamalıdır. Öğrenci diğer ilimlerle, fazla dikkat vermeden ve Allah'ı yüceltmek maksadı içerisinde ilgilenebilir. Gazâlî, öğrenciye ilimlerin gayesi noktasında uyarılarda bulunur. O'na göre

öğrencinin görevi ilimlerin gayesini bilip yüksekte olanı, uzakta olana tercih etmelidir. Bu noktada önemli olan ilim, ahiretle alakalı olandır. Çünkü ahiret ilmi, dünya ilminin aksine ebedidir. O halde dünya, ancak insanın misafirhanesi olup ahiret ilmini öğreneceği yerdir (Gazâlî, 1993: I/125-136).

Gazâlî, öğrencinin ilim süreci boyunca onun faydasına olan şeyleri ifade etmiştir. Ona göre, bu yola giren öğrenci, kendini tüm kötü huylardan arındırarak bu işe baş koymalıdır. İnsanlarla tartışmalara girmemeli ve kendini akranlardan üstün görmemelidir. Öğrencinin tek yapması gereken, kendini dünyevi işlerden soyutlayıp ilim sayesinde Allah’a yakın olmaktır. Ona bu yolu öğretecek kişinin sözünden çıkmamalı ve saygısızlık yapmamalıdır.

2.4. Ahlak Eğitimi

Aydın (2005:21) a göre; Eğitimin, ahlakla ayrılmaz bütünlüğünün nedeni, ahlakın yaşam içerisindeki önemli yeri ve onun insanca yaşamadaki etkin rolüdür. Bu bağlamda ahlak, eğitim için amaç ve konudur. Bu düşünceden yola çıkarak bizde Gazâlî’nin ahlak eğitimine yönelik görüşlerini araştıracağız.

Hulk kelimesinin çoğul hali ahlak olarak karşımıza çıkar. Ahlak ve moral kelimesi de benzer anlam taşımaktadır. Sözlükte bu kelimelerin anlamı karakter, tabiat, mizaç ve huy gibi manalara sahiptir. Ancak felsefe, bu kelimeleri yüklediği anlamlar sebebiyle birbirinden ayırır (Kılıç, 1996: 1). Felsefenin bu noktadaki ayrımı ahlak ve etik (ahlak felsefesi) arasında bulunmaktadır. Etik, ahlaki eylemleri teorik yönden incelemeye tabi tutan felsefe disiplini. Etiğin amacı yeni bir ahlak inşa etmek veya uyulmasını istediği bir ahlakı göstermek değil sadece ahlak fenomenini incelemektir. Kısacası etik, felsefenin

dallarından biri olup mevcut ahlaki sorun ve yargılar üzerine akıl yürütmektedir (Doğan, 2004: 23).

Gazâlî'nin kaleme aldığı *İhyâü Ulûmi'd-Din* adlı eser, onun ahlak düşüncesini en ayrıntılı şekilde anlattığı yapıtıdır. Ancak bu çalışma sadece ahlak anlatmak üzerine yazılmamıştır. Beraberinde tasavvuf, kelâm ve fıkıh konuları da bu eserde işlenir. Gazâlî, bahsi geçen bu bilimlere farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ek olarak, Gazâlî'nin tasavvuf konulu eserleri aynı zamanda ahlak konularını da içerir (Çağrı, 2013: 80). Gazâlî'nin ahlak öğretisine baktığımızda ahlaktan önce insanı ele almıştır. Ona göre insan, iki şeyden meydana gelmiştir. Bunlar ise 'hulk' ve 'halk'tır. İnsanın bâtinî (görünmeyen) tarafını analiz eden hulkur. Halk ise insanın zahiri (görünen) yönünü analiz etmekle sorumludur. Söz konusu bu iki şeyden birisi nesnedir ve görülebilir. Diğeri ise ruhtur ancak o görülemez. Her ikisinin de güzel ya da çirkin olarak şekil ve suretleri vardır. Gazâlî, görünmeyen ruhu, görünen nesneden üstün tutar. İnsanlar bağlamında halkan ve hulken en üstün şekilde yaratılmış insan Hz. Peygamberdir (Gazâlî, 1993: III/125). Gazâlî öncesi İslam filozoflarından bazılarının ahlaka yönelik düşüncelerini belirtmekte konunun anlaşılabilirliğini ve evrenselliğine olumlu etki sağlaması amacıyla fayda gördük.

Bu sebeple ilk olarak Fârâbî (870-950)'nin ahlak anlayışını ele alacağız. Ona göre ahlak, insanın kendisinde iyi ve kötü eylemlerin ortaya çıkmasıdır. Dolayısıyla insanın iyi eylemlerde bulunması ona iyi yönde fayda sağlayacağı için buna sebep olan iyi ahlakıdır. Kötü ahlak ise bu durumun tam tersidir. Yani insan kötü eylemlerde bulunuyor ise bunun sebebi kötü ahlaka sahip olmasından meydana gelir (Fârâbî, 1980: 31). İbn Sînâ (980-1037) ahlakı, ameli hikmet olarak ifade eder. O, ahlak için bazı eylemlerin akıl yürütmeye ihtiyaç duymadan insan nefsinden kolaylıkla ortaya çıkması olarak tanımlar. İbn Sînâ, Gazâlî'ye benzer olarak Aristoteles'in insanın doğuştan getirdiği, iyi ve kötü eylemleri yapma

düşüncesini kabul eder. Bu düşünce insanın ahlaklı bir birey olma ihtimaline katkı sağlar. Ancak doğuştan gelen bir ahlakın var olması mümkün değildir. Sadece iyi ve kötü ahlak, insanda mevcuttur. Dolayısıyla insan, akıl ve irade sayesinde bir ahlaka sahip olabilir veya sahip olduğu ahlak üzerinde yönlendirmeler yapabilir (İbn Sînâ, Aktaran Alper 2008: 100). İbn Miskeveyh (942- 1030) için ahlak, İbn Sînâ'nın ahlak öğretisine benzer olarak akıl yürütme etkinliğine ihtiyaç duyulmadan yapılan eylemler ve hallerdir. Bu tanımdan hareketle İbn Miskeveyh'e göre ahlak, insanın akıl yürüterek yaptığı eylemleri zamanla alışkanlık haline getirmesi ve fitratından bir parça olmasıdır. Gazâlî'nin düşüncelerine en çok tesir etmiş olan kişi, şüphesiz İbn Miskeveyh'dir. Bahsi geçen bu etki, Gazâlî'nin ahlak üzerine kaleme aldığı eserlerde görülmektedir. Gazâlî'nin ahlak üzerine yazmış olduğu eserler, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l Ahlâk* eserinin devamı niteliğindedir (Miskeveyh, 1983: 36-40).

Gazâlî ahlakı tanımlarken, nefis içerisinde mevcut olan ve onun içerisinde yetişen şekil ve heyet olarak ifade eder. Ona göre, eylemlerin ahlaki değerlendirilmeye tabii olabilmesi için zorlamanın olmaması ve eylemin kolay şekilde yapılabilmesi gerekmektedir. Zorlama ve baskının söz konusu olduğu eylemler, Gazâlî'ye göre güzel ahlak içerisinde dahil edilemez. Dolayısıyla Gazâlî ahlakı tanımlarken, eylemin ahlaki yönden değerlendirilebilmesi için baskının olmaması gerektiğini belirtir (Gazâlî, 1993: III/126-128). Gazâlî'nin ahlak tanımında güzel ve kötü ahlakı ifade eden iki unsur vardır. 'Hüsnü'l-huluk' güzel ahlak, 'sûü'l-huluk' ise kötü ahlak anlamına gelir. Ona göre, insani temel güdülerin ve değerlerin dengelenmesi sonucunda güzel ahlak meydana gelir. Temel güdülerin denetlenmemesi sonucunda insanda kötü ahlak kendini gösterir. Gazâlî güzel ahlakın değerlendirilmesinin içerisinde, hayatın her anında var olan değerler sistemini de dahil eder. Ona göre insanın güzel ahlaka sahip olabilmesi eğitim aracılığıyla mümkündür. Eğitim

sayesinde insan, güdülerinin aşırılıklarını durdurabilir. Eğitimin başarıyla sonuçlanabilmesi, İslam dininin doğru anlaşılıp uygulanmasıyla mümkündür (Gazâlî, 1993: III/125-132; Oruç, 2009: 66). İnsan, eğitimle nefsin kontrol altına alır. Bu bağlamda nefsin kötüye yönelimini engellemenin iki yolu vardır. İlk olarak aksi yönde eylemlerde bulunmak bu niyeti engelleyebilir. Diğeri ise bu niyeti ortadan kaldıracak panzehri kullanmaktır. Bu iki yol, insanı sağlıklı haline geri döndürür. Nefsin, korkaklık veya açgözlülükle karşılaştığı durumlarda denge erdemini öğrenene kadar itidal, cömertlik ve şecaat eylemleri üzerinde kendini denemesi faydalı olur. Gazâlî'ye göre insan tabiatı, doğumundan itibaren nötr denge halindedir. Ancak kötü arkadaşlık ilişkileri ve yanlış eğitim insan tabiatını bozmaktadır (Fahri, 2004: 274).

Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Din* yapıtında güzel ahlakın nasıl olması gerektiğinin birçok tarifini yapar. Güzel ahlak ise güler yüzlü olmak, cömert davranmak, tüm yaratılanlara şefkatli olmak, eziyet etmemek, zorluklara karşı mücadele etmek, haramdan kaçıp helali aramak, çocuklarından rızkı saklamamak ve Allah'ın rızasını kazanmaktır (Gazâlî, 1993: III/125-128; Gazâlî, 2010: 307-308). Gazâlî, güzel ahlakın kazanılabilmesinin eğitimle mümkün olduğunu ifade eder. Mücâhede² ve riyâzet³, insanı aşırılıklardan muhafaza eder ve itidalli⁴ bir yaşam sürmesini sağlar. Eğitim, insana güdülerini kontrol etmeyi öğretir ve kendini olumsuzluklardan uzak tutar. Din temelli bir eğitim modeli, insanın faydasına olan eğitimidir. İnsanın güzel ahlaka erişebilmesi din temelli ahlaki kanunlar sayesinde olacaktır (Gazâlî, 2010: 302-308).

² Mücâhede: Sözlükte “güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden geleni yapmak” anlamına gelmektedir (Uludağ, 2020: 439).

³ Riyâzet: Sözlükte “yabani bir hayvanı evcilleştirmek, serkeş atı eğitmek; egzersiz yapmak” manaları vardır (Uludağ, 2008: 143).

⁴ İtidal: Sözlük anlamı, duygu, düşünce, ahlak ve davranışlardaki denge manasına gelen bir terimdir (Çağrı, 2001: 456).

Gazâlî'nin amacı, birey ve toplumun güzel ahlaklı yetişmesidir. Çünkü ona göre toplumda güzel ahlakın hâkim olması, düzeyli ve erdemli davranışları beraberinde getirir. İyi ahlakın var olduğu yerde dostluk ve sevgi vardır. Kötü ahlakın olduğu yerde kin ve nefret olur, düşmanlık güdülür (Gazâlî, 2010: 302-310).

Gazâlî, insanı iyi eylemler yapmaya yönelten temel ahlaki değere hikmet adını verir. Akıl, bilgi ve Kur'ân-ı Kerim'in hepsi ayrı birer hikmettir. İnsanda hikmetin gelişebilmesi için tefekkür gerekir. Ancak tefekkür için de kalp huzuru ve düşünce temizliği şarttır. Hikmetin gelişmesiyle birlikte insan zihni dengeli bir hal alır. Bunun sonucunda hikmet nuru insana nüfuz eder ve onu aydınlatır. Hikmetin görevleri ise insana eşyanın hakikatini kavratır. Dahası dünyevi, geçici arzuların boş olduğunu öğretir ve insanı üstün değerler peşinde gitmeye sevk eder. Görüldüğü üzere hikmet aracılığıyla insanda akıl merkezli denge unsuru gelişir. Bunun sonucunda insan, aşırılıklardan uzak, ölçülü bir hayata sahip olur (Gazâlî, 1993: 125-128; Gazâlî, 2010: 307- 308). Gazâlî, hikmet hakkında şu ifadelerde bulunur: “Bunun güzelliği, iyiliği, sözlerde doğruyu ve yalanı, inançlarda hak ile bâtılı, işlerde güzel ile çirkini kolaylıkla ayırt edebilecek bir hal almasıdır. İlim sayesinde bu kuvvetlerin elde edilmesinden meydana gelen neticeye de hikmet denir.” (Gazâlî, 1993: III/126). Gazâlî'ye göre insanı aşırı güdülerde dengeleyen sadece hikmet değildir. İffet, şecaat ve adalet gibi ahlaki değerler de insanın güdülerini dengeleyebilir. Ancak söz konusu bu değerler, hikmet gibi temel ahlaki değer mertebesinde değildirler. Adalet, iffet ve şecaatin dengeleyeceği temel güdülerin belirli bir yapısı vardır. Genel itibariyle bahsi geçen değerlerin her biri kötülük meydana getiren insani duyguları engellemeye çalışır (Gazâlî, 1993: III/126-127; Gazâlî, 2010: 302-310; Oruç, 2009: 24-25). Gazâlî'ye göre, insanın dünya sevgisi onda kötü duyguların ortaya çıkmasındaki başlıca nedendir. Dünya sevgisine sahip olan insanlar, dünya malını elde ederken aynı zamanda bu mallara kalben bağlanırlar.

Böylelikle tüm uğraşları dünyalık işlerdir. Kötülöklere neden olan sadece dünya sevgisi değildir. Kötü duygularını dizginlemeye başlayan insanda ahlaki olgunlaşma başlar. Bahsi geçen kötü duyguların çoğu insanın dilinden meydana gelmektedir (Gazâlî, 2010: 240-250; Gazâlî, 1968: 12). Ona göre yalan söylemek, dil kaynaklı en büyük kötölöklere dendir. Aynı zamanda bu kötölök, büyük günahlardan biridir. Gazâlî, zaruri haller dışında yalandan uzak durulmasını öğütler. İnsanlar, kendi çıkarları doğrultusunda yalana başvurur. Mal ve itibarı çoğaltma arzusu bu yalanlara örnek olabilir. Aynı zamanda çoğu insan dinen zarar etmediğı halde, birçok şeyi elde etmek için yalana yönelir. Özetle Gazâlî, bunlar gibi kötü eylemlerin temelinde dünya sevgisi olduğunu ifade eder (Gazâlî, 1996: 154; Gazâlî, 2010: 183-184).

Dilden kaynaklı diğer kötölök ise gıybettir. Gazâlî'ye göre gıybet, kardeşinin kulağına gittiğinde hoşnut olmayacağı lafların, onun arkasından konuşulmasıdır (Gazâlî, 2022: 133). Ona göre, insanı gıybet etmeye sevk eden birçok neden vardır. Bu nedenlerin başında, kişi öfkesini dindirmek amacıyla öfkelendiğı kişinin sırlarını açığa çıkartır ve gıybet edenleri terk etmek yerine, onlarla bir olur. Kendi gıybetini yapacak kişiden önce davranarak o kişiyi çevresindeki insanlara kötüler. Suçunu hafifletmek amacıyla başkasının işlediğı suç üzerine gıybet yapar. Başkasını aşağılayıp kendini yüceltmek niyetiyle gıybeteye başvurur. Hasetlik güderekle gıybeteye bulunur. Ayrıca bir ortam içinde eğlenme maksadıyla gıybet eder (Gazâlî, 1993: III/321-328). Gazâlî, gıybetten zarar görecekle kişinin sadece gıybet eden kişi olduğunu belirtir. Ayrıca İslam dininde, gıybet eden kişi gıybetini ettiğı kişinin günahlarını kendine yükler. Övünmek maksadıyla yapılan gıybetin sağlayacağı itibar dahi sahtedir. Çoğu insan, gıybet edenin faziletli (erdem) olduğuna inanır. Halbuki bunun ahirette insana hiç faydası yoktur. Gıybetin kötölöklere bilen insan, her daim kendini ondan muhafaza eder (Gazâlî, 1993: 321-328; Gazâlî, 2022: 133-134).

Dilden türeyen diğer kötülükler ise küfür etmek, kötü söz söylemek, lanet etmek, yalan yere yemin etmek, sırrı açığa çıkarmak gibi söylenebilir (Gazâlî, 2022: 115-130). Yine bu kötü davranışlar, İslam dininin yasaklarındandır. Bozuk ve kötü huy bu davranışlara yol açan nedendir (Gazâlî, 1993: III/ 245-255). Gazâlî, insana dilin şerrinden korunması için öğütlerde bulunur. İnsan, zamanının kıymetini bilip, salih amelde bulunuyorsa o kendini dilin kötülüklerinden korumuş olur. Vakitlerini hayırlı işlere ayırmayan kişiler, gıybet yoluna girer ve sohbetleri fitneyi ortaya çıkarır. Ahiret felaketlerinin akılda tutulması, dil kötülükleri karşısında insanın kendini muhafaza etmesinde yardımcı olur (Gazâlî, 1993: III/246-255).

Gazâlî, insanın öncelikle kendi ayıplarına akıl yormasını faydalı görür. Çünkü aklın bu yönde işlemesi, insanın başkalarının ayıplarına dil uzatmasını engelleyecek ve onu gıybetten kurtaracaktır. Gazâlî'ye göre, kişi kendi ayıplarının farkında olup başkalarını kötülüyorsa kendinden utanması gerekir. Ona göre, gıybet etmek ayıplar içerisinde büyük bir yere sahiptir. Gıybetin büyük ayıplardan olması nedeniyle insanın öncelikle gıybet ettiği için yüzü kızarması gerekir. Gıybetin ayıp olduğunu bilen akıl, ondan uzak durmaya gayret eder. Gazâlî'ye göre insanın diline kötü kelimeler bulaşması ve küfretmesi, kötü ahlaka sahip kişilerle arkadaşlık etmesinden kaynaklı kötü alışkanlıklardır. Ona göre küfretmek, kötü ahlaklı insanların adet haline getirdiği kötü davranışlardır. Bu nedenle, insan ahlakının bozulmaması için kötü ahlaklı arkadaşlıklardan uzak durması gerekmektedir (Gazâlî, 1993: III/324-346; Gazâlî, 2010: 185-193).

Gazâlî'ye göre kötülükleri ortaya çıkartan bir diğer insani duygu, şehvet duygusudur. Söz konusu şehvetin, insanın en kuvvetli hissi olduğu düşünülür. Gazâlî, hayvanların da insanlara benzer olarak şehvet hissine sahip olduğunu söyler. Bu sebeple, insan var olduğu sürece, bu duygunun yok edilebilmesi mümkün değildir. Ancak bu duygu insanların ve hayvanların neslinin devam etmesi hususunda gereklidir. Bu sebeple, şehvetin

olmadığı insan tabiatı mümkün değildir. Ancak insanın yapması gereken eğitim aracılığıyla şehvet duygusunu normal seviyede tutmaktır (Gazâlî, 1993: III/221-226).

Gazâlî, adaleti mal, mevki ve şehvet hissinin tam karşısında konumlandırır. Ona göre adalet, zıtlıkların dengede olması durumudur. İnsanın mutlu olabilmesinde temel ölçü, adalettir. İnsanın mal, mülk ve şehvet duygusu kabardığında, insan ruhu bozulmaya başlar. Bu noktada insan mutluluğa eriştiğini zanneder. Halbuki durum tam tersi haldedir. Çünkü insan, mal, mülk konusunda sahip olduğundan çok olmadığına heves eder. Bu heves, insanda bozulmaya ve düzensizliğe sebep olur. Sınırların haricinde olan her duygunun etki alanı, sadece o insanı değil toplumu da etkiler. İnsan, adalet sayesinde söz konusu aşırılıkları dengede tutabilir. Gazâlî'ye göre adalet, nefis, gazap (öfke) ve şehvet duygularının idaresinden sorumludur. Ayrıca bunları hikmetin isteklerine yönlendirir. Hikmetin kuvvetine göre söz konusu duygular ortaya çıkar veya kaybolur (Gazâlî, 1993: III/126-128; Gazâlî, 2010: 213-240; Gazâlî, 2010a: 155-157).

Görüldüğü üzere Gazâlî, adaleti güdülerini denetleyen mekanizma olarak ifade etmektedir. Adaleti temel ölçü olarak kabul etmiş insanların duyguları, birbirleriyle denge içerisinde. Bu denge sonucunda hisler, insanın mutluluğuna hizmet eder. İnsan, eğitim sayesinde duygularını dengelemeyi öğrenir (Gazâlî, Aktaran Oruç 2009: 29).

Gazâlî'de ahlak duygusunu meydana getiren bir diğer ahlaki değer ise iffettir. İffet sayesinde insan, başta kendisi olmak üzere çevresine ve onu yaratana karşı ölçülü olur. İffet'in düzgün dengeye sahip olmasıyla birlikte cömertlik, sabır, haya, gibi insanın faydasına olan ahlaki değerler oluşmaktadır. Görüldüğü üzere, iffet ile adalet birbirine benzer yapıda değerlerdir. Bahsi geçen ahlaki unsurlar, insanı itidalli davranışlar yapmaya yönlendirir (Gazâlî, 1993: III/125-126; Gazâlî, 2010a: 155-157).

Gazâlî, iffet ve adaletin insanın dürtüleri üzerinde dengeleyici rolü olduğunu ifade eder. Bunların beraberinde Gazâlî, şecaati ortaya atar. Cesaret anlamına gelen şecaat, Gazâlî'ye göre insanda güzel ahlakı oluşturan değerlerden biridir. En geniş haliyle şecaat, insanın can ve mal güvenliğinin tehlikeye girdiği zamanlarda, kalbini korku sarmadan mücadele etmesidir. İnsan, şecaat ile saldırganlık dürtüsünü dengeler. Eğitim sayesinde, her insanda var olan bu duygu, doğru ahlaki değerlerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu sayede insanlar birbirine karşı cömert ve yardımsever olur. Aynı zamanda kendini tehlikelere karşı da muhafaza eder (Gazâlî, 2010: 308; Gazâlî, Aktaran Oruç 2009: 27-28).

Hikmet, şecaat, iffet ve adalet değerleri Gazâlî'ye göre ahlaki davranışı oluşturan ön basamaktır. Bu değerler sayesinde insanlar güdü ve tutkularını aşırılıktan alıkoyar ve onları ideal seviyeye getirir. İfade edilen değerler sayesinde, insanın ahlaki yapısı oluşmaktadır. Gazâlî'nin bu noktadaki amacı, adı geçen değerlerin insanlar tarafından benimsenmesini sağlamak ve birbirlerine aktarmaktır (Gazâlî, 1993: III/125-126; Oruç, 2009: 71). Gazâlî, eğitimle bu amacını gerçekleştirebileceğini düşünür. Eğitimde hikmet, şecaat, iffet ve adalet değerleri konu alınarak bu değerler çocuğa aktarılır. Bu noktada anne, baba ve öğretmen etkin rol alır. Gazâlî, bu düşünceden hareketle, günümüzde dahi hala birçok eğitimcinin kısmen ulaşabildiği, çocuk eğitiminin nasıl olması gerektiği fikri üzerine birçok tavsiyede bulunur (Gazâlî, Aktaran Bayrakdar 1988: 257-258). Gazâlî'nin çocuk eğitimi üzerine olan kıymetli fikirleri, çalışmamızın üçüncü bölümünde detaylı olarak ele alınacaktır. Bu nedenle çocuk eğitimi konusuna yeri geldikçe değinilmiştir.

2.5. İnsan Eğitimi

Gazâlî, insanın yaratılışına dair düşüncelerini Kur'ân-ı Kerîm ile temellendirmiştir. Ona göre Allah, insanı yaratırken her türlü kirden uzak bir şekilde

yaratmıştır. Aynı zamanda, insanın yaratılışında iman etmeye hazır olmak vardır. Her ne kadar Allah, insanları farklı şekilde yaratsa da her birine varlığı tanıma gücü vermiştir. Çünkü insanın vücut bulması Allah'tan gelmektedir. Bundan dolayı insan, başka varlıkları ve maddeleri tanıyabilmektedir (Gazâlî, 2012: 143). Gazâlî, insanın yaratılışına dair düşüncelerinde onun mertebesini, hayvan ve melek arasında olduğunu belirtir. Ona göre beslenme ve üreme hususunda insan, bitkiye benzemektedir. His ve hareket etme yönünden de insan, hayvanı andırmaktadır. Ancak Gazâlî, insanın özelliklerini bitki ve hayvanla ilişkilendirse de onun en büyük özelliğini ve yaratılma nedenini akıl, idrak gücü olarak belirtmektedir. Ona göre insan, söz konusu bu özelliklerini ilim (bilgi) ve amel (uygulama) yolunda kullanırsa sahip olacağı ruhi ve ahlaki yücelik melekler mertebesinde. Ancak insan, şehvet ve lezzetin düşkünlüğü içerisindeyse mertebesi hayvanla aynıdır. Aynı zamanda insani kabiliyet ve erdemden uzaklaşacaktır. Ona göre insan, aklını hayvani isteklerine teslim ederse şeytanlaşmaya başlar (Gazâlî, 2012: 22-46). Anlatıldığı üzere Gazâlî, insanın benliğine sadece iyi veya kötünün yerleştirilmediğini, ancak ikisinin de insanda mevcut olduğunu belirtir. İnsan, tercihleri sonucunda hayır veya şer yoluna girer. Bu tercihler, insanın ahlaki yaşamını da ortaya koyar. Çünkü insan, yapmış olduğu tercihlere göre yaşamını sürdürür. Dolayısıyla iyiliği tercih eden kişinin, ahlaki yaşamında iyilik bulunmaktadır. Sonuç olarak hayır ve şer, insanın kendi tercihine bırakılmıştır (Çağrı, 2013: 87). Platon'a göre iyi ve kötü sonuçların nedeni başlangıçlarına bağlıdır. Yani iyi başlangıç iyi sonuca, kötü başlangıç kötü sonuca evrilir. Gazâlî, hayır ve şer arasındaki tercihlerin sonucunun aynı olacağını belirtir. İki filozofun düşüncelerini karşılaştırdığımızda tercihlerin sonuçlara etkisi hususunda benzer düşünceler belirttiklerini söyleyebiliriz.

Gazâlî'ye göre insan, eğitim sayesinde yaratılışına dahil edilmiş donanımların farkına varır. Bu nedenle eğitim, insana dışarıdan bir özellik katmayıp sadece insanın

kabiliyetlerini ortaya çıkarır. Fakat bazı insanlar söz konusu yaratılış sırlarını korumayı tercih ederken bazıları ise bu sırrı inkâr ederler (Gazâlî, 2012: 144-148). Akıl ve idrak gücüyle yaratılmış insanın, erdemli yaşaması ve kötülüklerden uzak durması gerekmektedir. Çünkü bu yolda mutluluk vardır. Ancak insanlardan bazıları mutlulukla bezenmiş bu yolu tercih etmezler. Onların tercihi, hayvanların mertebesinde olan şehvet ve gazap yoludur. Gazâlî, hayvani mertebeye inen insanların ebediyen helak olabileceklerini belirtir (Gazâlî, 2012: 133-138).

Gazâlî'ye göre insanlar, eğitim konusunda yeteneklere sahiptir. Bu nedenle eğitimin uygulanması bazı kişiler için kolay olduğu halde bazılarında ise karşılık bulmamaktadır. Gazâlî, insani kabiliyetlerin farklı olmasından dolayı insanın eğitime uygunluğunu dört şekilde ele alır. Söz konusu bu uygunluklar şöyledir:

Gazâlî, bazı kişilerin hak ile bâtılı, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etme mertebesine erişmediğinden bahseder. Ona göre bu kişiler dünyaya yeni gelmiş çocuk gibi saf ve kanaatlerden uzak haldedir. Ayrıca bedeni hislere kulak asmamalarından dolayı şehvet duyguları çok gelişmemiştir. Gazâlî'ye göre bu vaziyetteki kişilerin ahlaki eğitimi zor değildir. Onların tek eksiği, söz konusu ahlaki eğitimi onlara öğretecek bir eğiticinin olmamasıdır. Öğretmen aracılığıyla saf ve temiz olan bu insanların kalpleri kolay bir şekilde faziletlerle doldurulabilir. Bazı insanlar, kötülüğü bilmesine rağmen kötü eylemlerde bulunup, iyi davranışlardan uzak kalmıştır. Hatta, iyiliği bildiği halde kötü arzuların peşinden gitmiş ve ahlaksız eylemleri alışkanlık edinmiştir. Bu vaziyetteki insanların eğitimi, kalbi saf ve temiz insanların eğitimine göre zordur. Çünkü bu insanlar, eğitimle iki süreçten geçeceklerdir. İlkinde kötü alışkanlıklarını terk edip, zaaflarından arınacaktır. İkinci süreçteyse iyilik yapmayı alışkanlık haline getirebilmek için gayret sarf edeceklerdir. Gazâlî, bu kişilerin çaba göstermesi durumunda ahlaki terbiyesinin mümkün olduğunu söyler.

Gazâlî, bazı insanların kötüyü iyi bilmiş ve kötü ahlaklı yaşama tutkuyla bağlanmış olduğunu belirtir. Bu haldeki insanın kalbi, iyiliğe karşı katılaştığı için terbiye edilmesi çok zordur. Söz konusu uygunluk ayrımının sonuncusunda Gazâlî'ye göre bazı kişiler doğumundan itibaren kötü düşünceler ile yetiştirilmiş, bu düşünceleri eyleme çevirmiş, faziletli olmayı nefsi arzulara aramış, insan öldürmeyi faziletli saymış ve şerefli olacağına kanaat getirmiştir. O, bu insanların faziletten rezilet (erdemsizlik) anlamı çıkardığını belirtir. Bunların terbiyesi, eğitime uygun olan insanlar içerisinde en güç olanıdır (Gazâlî, 1993: III/131). Gazâlî'ye göre bunlar için şu söylenir: “İhtiyârın riyâzeti zor; kurdun terbiyesi ise azabdır.” (Gazâlî, 1993: III/131).

Gazâlî'ye göre insanın eğitime uygunluk ayrımında ilkinde, insanın cahil olması kusurudur. İkinci insanın kusuru ise hem cahil olup hem de arzularının esiridir. Üçüncünün kusuru cahil, arzu esiri ve fasıklıktır. Eğitimi imkânsız derecede olan dördüncünün kusuru cahil ve sapık olma, fasıklık ve kötülük yapmasıdır (Gazâlî, 1993: III/131).

Gazâlî bilgiye, daha çok uygulanmasındaki faydalarından dolayı kıymet vermektedir. Yani bilgi insanın iyilik veya kötülük yapmasında aracılık yapar. Ayrıca Gazâlî'ye göre ilmi hakikatler, ona layık olabilecek kişilere öğretilmelidir. Fakat ilmi hakikatler layık olmayanların eline düşerse zulüm kendini gösterir. Çünkü bu insanlar, ilimle şeytanlık eder ve Allah'ın yolunda olanları çevirmek için bekçilik yaparlar. Bu nedenle ilim, sadece ona layık olan kişilere öğretilmelidir. Aksi halde kötü kişiler, ilimi aracı yapıp etrafa kötülük yayarlar (Çağrı, 2013: 185-186).

Genel itibariyle Gazâlî, akıl ışığının, insanın doğru yolu bulmasında ona yardımcı olduğunu belirtir. Ayrıca insani yeteneklerde akılla iş birliği yapabilir. Ancak insanın tercihleri bu konuda önem arz eder. Çünkü iyi ve kötü ayrımını yapan aklın, tercihinin

göre yaşamı da değişmektedir. Dahası aklını şehvetle meşgul eden kişi, insanlık mertebesinden bile uzaklaşmaktadır. Dolayısıyla insanı diğer varlıklardan ayıran özelliği akla sahip olmasıdır. Ancak sadece akla sahip olması, onu insan yapmaz. İyiyi tercih etmesi ve erdemli davranışlar sergilemesi insan olmanın gereğidir. İnsanın iyi ve erdemli davranışları bilmesi, onu gerçekleştirmesinde büyük bir etkindir. Söz konusu bunları bilmek ve uygulamak için erken yaşlarda başlayan bir eğitim gerektirir. Çünkü insan, iyi ve erdemden bihaber olup kötülüğü biliyorsa, ondan kurtulması zorlaşacaktır. Dolayısıyla erken yaşta başlayan doğru bir eğitim, insanı kötülüğe bulaştırmadan iyi ve erdemli davranışlara yönlendirecektir. Bizde erken yaşlarda başlayan eğitimin önemini göstermek maksadıyla Gazâlî'nin çocuk eğitimine dair görüşlerini inceleyeceğiz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GAZÂLÎ'DE ÇOCUK EĞİTİMİ

Çalışmamızın son kısmı olan bu üçüncü bölümde, tezimizin esas konusunu teşkil eden Gazâlî'nin çocuk eğitime dair fikirlerine yer verilmiştir. Bu kısımda ilk olarak onun gözünden çocuk eğitime açıklık getirilmiştir. Daha sonra, bu eğitimin temel taşlarından olan anne-babanın çocuk eğitimindeki görevleri ele alınmıştır. Ayrıca çocuğun anne-babasına karşı görevleri, çocuğun eğitilmesinde gelişim dönemleri ve evliliğin çocuk yetiştirmede olumlu ve olumsuz etkileri Gazâlî perspektifinden açıklanmaya çalışılmıştır. Son olarak, birçok ilim alanında yetkin olan Gazâlî'nin çalışmaları referans alınarak, çocuk eğitimi eğitim bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde şu sorulara cevap verilmiştir: Gazâlî'de çocuk eğitimi nedir? Çocuk eğitiminde anne-babanın görevleri nelerdir? Çocukların anne-babaya karşı görevleri nelerdir? Çocuğun eğitiminde gelişim dönemleri nelerdir? Evliliğin çocuk yetiştirmede olumlu ve olumsuz etkileri nelerdir?

3.1. Çocuk Eğitimi

İslam dininde evlenmek ve çocuk yetiştirmek öğütlenen eylemlerdendir. İslamiyet'e göre, dünyadaki en güzel ve en hayırlı varlık çocuktur. Evin bereketini ve neşesini arttıran, kalplere ferahlık getiren, sevgi ve sohbetin en güzel meyvesi, kadının en kıymetli varlığı çocuktur. Çocuksuz bir aile, çiçekten yoksun bir bahçe misali yalın ve sadedir. Kadın ve erkeğin bağlarını kuvvetlendiren, onları birbirine yakınlaştıran çocuktur. Dolayısıyla İslam dini, insanların evlenmesini ve ahlaklı çocuk yetiştirmesini emreder. Evlilikte çocuk istememek ve belli durumlar dışında bekar kalmak İslam dininde uygun görülmemiştir. Zira Allah, kıyamete kadar insanların evlenip çoğalarak cemiyet aleminin devam etmesini emretmiştir. Ancak İslam dininde evliliğin öğütlenmesi, insani şehvetlerin

giderilmesi için değildir. Sadece insanları çocuk yetiştirmeye sevk edecek heves olarak yaratılmıştır. Görüldüğü üzere çocuğun, aile ve İslam dininde önemli bir yeri vardır. Aile içerisinde çocuk, anne ve babanın muhabbetini ve sevgiyi çoğaltması, eve neşe getirmesi, onlara dua ve hayır getirmesi nedeniyle kıymetlidir (Karabulut, 1985: 11-12).

Düşünce tarihine baktığımızda, çocuk eğitime önem veren ve bu amaçla eser kaleme alan, dahası esere de onun ismini veren hiç kuşkusuz Gazâlî'dir. Eserine *Eyyühe'l-Veled* adını veren Gazâlî, bu yapıtında çocuğa kişisel, toplumsal ve dini yönden verilmesi gereken eğitimin kurallarını sade bir dille insanlara anlatmaya çalışır. Gazâlî'nin bu çalışması, çocuk eğitimi üzerine birçok öğüt ve kural barındırır. Günümüzde dahi birçok modern eğitimci, Gazâlî'nin çocuk eğitimi üzerine ulaştığı noktaya kısmen erişebilmişlerdir. Gazâlî, genel ahlak ve eğitim felsefesine benzer olarak çocuk eğitimi için Kur'ân ve Hadisleri referans olarak alır. Ancak öğütlediği kural ve kaidelerin kaynağı sadece Kur'ân ve hadisler değildir. Günlük yaşantıda hoş karşılanan, akıl ve tecrübe süzgecinden geçirilmiş davranışları Gazâlî, çocuk eğitimi içerisine dahil eder. Ayrıca Gazâlî, çocuk eğitimi için peygamber ve alimlerin yaşamlarına, örnek davranışlarına yer verir (Bayrakdar, 1988: 257).

Gazâlî'ye göre çocukları, riyazet⁵ yoluna sokmak mühim işlerden birisidir. Ona göre çocuk, anne ve babaya Allah tarafından emanet edilmiş bir varlıktır. Çocuğun kalbi tertemiz bir cevhere benzer. Tertemiz olmasından dolayı, işlenen her şeyi kabul eder ve her yöne yönelim gösterecek kapasitededir. Dolayısıyla, çocuğun kalbine iyilik işlenir ve iyi işlere yönlendirilirse dünya yaşamını iyi bir insan olarak sürdürür. Çocuk, dünyada saadeti bulduğu gibi ahiret yaşamında da saadete kavuşur. Ayrıca çocuğunu iyi yetiştiren, ona öğretmenlik yapan anne ve baba, çocuğun kazandığı sevaplara ortak olur. Ancak çocuğa iyi

⁵ Riyazet: Riyazet terimi “nefsin şehvet denilen beden ve dünya ile ilgili arzularını kırmak, bunları etkisiz hale getirmek, nefsi aklın ve dinin tespit ettiği sınırlar içinde tutmak” olarak tanımlanmaktadır (Uludağ, 2008: 143).

işler öğretilmez ve eğitimi ihmal edilirse, çocuğun sonu helak olmaktadır. Anne ve babanın çocuklarını ihmal etmesinden dolayı, çocuğun kötülüklerine ortak olması söz konusudur (Gazâlî, 1993: III/165). Dolayısıyla çocuğa verilecek eğitim sadece çocuk için değildir. Çocuğun işleyeceği sevap ve günahta anne ve babanın da hissesi vardır. Bu nedenle anne ve baba, ahirette saadet istiyorlarsa çocuklarına iyiliği öğretmeli ve iyi işler yapması için terbiye etmelidir. Aksi halde çocuğunu iyi eğitmeyen kişilerin, onun işlediği günahlarda payı vardır.

Çocuğun terbiye edilmesi, onu dünyanın kötülüklerinden ve karanlıklarından uzak tuttuğu gibi aynı zamanda onu cehennem ateşinden de muhafaza eder. Anne ve baba çocuklarını korumak için güzel terbiye edip, ahlaki eylemleri öğretmelidir. Kötü arkadaşlıkların ortaya çıkaracağı felaketleri anlatmalı ve dünya zevklerinden uzak tutup, refahı sevdirmemelidir. Gazâlî, ebeveynlerin özellikle refah ve ziynet sebeplerinden çocuklarını uzak tutmaları gerektiğini belirtir. Çünkü ona göre refah ve ziynet sebeplerine alışan çocuklar, yetişkin olduklarında bu sebepleri elde etmek için ömürlerini harcarlar. Bu uğraş sonucunda, o kişiler helak olur. Bu nedenle çocuğun terbiyesi, ebeveynler için önem arz etmelidir. Gazâlî, çocuğun iyi ve kötü ayrımını akıl edebilecek yaşını altı ve yedi olarak belirtir (Gazâlî, 1993: III/165). Özellikle bu yaşlardaki çocuğun davranışlarına dikkat edilmelidir. Çünkü çocuğun iyiyi kötüden ayırt edebilmesi, onda utanma duygusunun başlamasıyla ortaya çıkar. Utanan çocuk, büyüdüğünü anlayıp bazı eylemleri yapmaktan kendini alıkoyar. Bu davranış, çocukta akıl nurunun tecelli ettiğini gösterir. Bunun sonucunda çocuk, bazı eylemlerin çirkin olduğunu anlar ve o davranışları yapmaktan utanç duyar. Akıl çocukta tecelli etmesi, Allah'ın ona bir lütfudur. Ayrıca çocuğun kalben temiz olması, ahlaki yönden itidalli olduğunun göstergesidir. Gazâlî, çocuğun bahsedilen yönde davranışlara sahip olmasını, ergenlik çağına geldiğinde akıl sahibi biri olacağını ifade eder. Ona göre, utangaç çocuğun eğitime dikkat edilmelidir. Çocukta utanma duygusunun

olması, onu terbiye ederken işi kolaylaştıracak bir özelliktir. Bu nedenle utanma duygusu kullanılarak çocuk terbiye edilebilir (Gazâlî, 1993: III/166).

İbn Miskeveyh'in eğitim felsefesine göre çocukta ayırt etme gücüyle birlikte utanma duygusu kendini gösterir. Çocuğun utanma duygusuna sahip olması onun aklının var olduğuna kanıttır. Ona göre, çocuğun terbiyesi için zemini utanma duygusu oluşturmaktadır. Dolayısıyla çocukta utanma duygusunun başlaması terbiye edilme için hazır olduğu anlamına gelmektedir (Miskeveyh, 2013: 72-73). Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Gazâlî'nin bu konudaki fikirleri İbn Miskeveyh'in düşünceleri ile benzerlik göstermektedir.

Gazâlî'ye göre çocuğun yemeğe olan düşkünlüğü, onda ortaya çıkan ilk kötü haldir (Gazâlî, 1993: III/166). İbn Miskeveyh'in düşünce sistemine baktığımızda Gazâlî'nin bu düşüncesine benzer olarak, çocuğun doğumundan itibaren ilk ilgi noktasının beslenme olduğunu belirtir. Çocuğun dünyaya gelmesiyle birlikte anne sütü emmesi de bu ilgiden kaynaklıdır (Miskeveyh, 2013: 67). Gazâlî, yemeğe düşkün olmanın çocuğun kalp ve ruhuna rahatsızlık getirecek ve kötülük bulaştıracakını belirtir. Söz konusu düşkünlüğün huy hali, kişide diğer bütün kötü huylarında oluşmasına neden olur. Bu nedenle çocuğun kötü huylar edinmemesi için öncelikle yemeğe düşkünlüğü kırılmalı, nefsinin dizginlemeyi öğrenmelidir. Bu sayede çocuk, kötü huylardan uzak bir yaşama sahip olabilir. Gazâlî, aç kalmanın insan için faydalı olduğunu belirtir. Ona göre açlık, kalpte dolaşan kanı azaltır ve ağartır. Kanın ağarmasıyla birlikte, nur ortaya çıkar ve kalbin her noktasına nüfuz eder. Aç kalmak, aynı zamanda kalbin etrafını saran yağları da eritir. Kalbin yağlardan kurtulması ona hafiflik vereceği gibi yumuşamasına da neden olur. Dolayısıyla kalbi kötülüklerden muhafaza edebilmek için yemeğe düşkün olunmamalıdır (Gazâlî, 1975: II/412-421).

Gazâlî, çocukların yeme alışkanlıklarının da terbiye edilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre ilk olarak, çocuk yemeği yerken sağ elini kullanmayı alışkanlık haline getirmelidir. Besmele çekmeyi, yemeğin başlangıcı olarak bilmeli, sadece kendi önünden yemeyi öğrenmelidir. Kalabalık sofralarda ise sırasını takip etmeli ve herkes yerine oturmadan yemeğe acele etmemesi kendisine öğretilmelidir. Ayrıca hem kendi yemeğine hem de bir başkasının yemeğine iştahla bakmamalıdır. Sofrada lokmaları uzun süre çiğnemeli ve ağzına art arda lokma atmaktan kaçınmalıdır. Bununla birlikte eline ve kıyafetine yemek bulaştırmadan yemeyi öğrenmelidir. Yeri geldiğinde kuru ekmekle günü geçirmeli, her sofrada etli yemeğin olamayacağı kendisine öğretilmelidir. Çocuğa öğretilmesi gereken bir diğer husus ise oburluktur. Oburluğun, çirkin bir eylem olduğu çocuğa ifade edilmeli ve çok yemek yemenin insanı, hayvanlaştırdığı ona anlatılmalıdır. Çocuğun örnek alması amacıyla çok yiyen arkadaşları eleştirilmeli, terbiyeli ve az yiyen arkadaşları ise övülmelidir. Çocuğa, yemeğini başkası ile paylaşmasının iyi bir davranış olduğu öğretilmelidir. Pişen yemek ile yetinmeli, daha iyi yemek peşinde olunmamalı gibi önemli sofra adabları çocuğa öğretilmelidir (Gazâlî, 1993: III/166).

Gazâlî, su içme adabının çocuğa öğretilmesini öğütler. Ona göre su içme adabının insanlık ve özellikle İslam'da önemli yeri vardır. Bu adaba göre çocuğun terlediği ve yeni uyandığı zamanlarda hemen su içmesi öğütlenmez. Çünkü bu eylem sonucunda insan hasta olabilir. Ancak içmenin zaruri olduğu hallerde, ilk olarak suyla ağız çalkalanmalı, yavaş bir şekilde yudumlanmalıdır. Su isteğinde bulunan kişinin hemen ardından su istenmemelidir. Öncelikle o kişinin isteği yerine gelmeli, ardından kendi için istekte bulunmalıdır. Suyun içileceği kap içi ve alt kısmı görünür şekilde temiz olmalıdır. Çünkü insan, ne içtiğini bilmelidir. İmkân dahilinde, oturur vaziyette ve üç yudum şeklinde besmele çekerek su içilmelidir (Gazâlî, 1990: 173). Görüldüğü üzere Gazâlî, çocuğa verilecek

eğitimde beden sağlığını da ele almış ve bu yönde fikirler üretmiştir. Gazâlî'nin bu fikirlerinde saygı erdemi de mevcuttur. Su ve yemek adabı ile saygı erdemi çocuğa öğütlenmektedir. Günümüzde de birçok kişi tarafından su ve yemek adabı, saygı ve sağlık açısından çocuklara öğretilmektedir.

Gazâlî, avam⁶ kişilerle sohbet etmenin çocuğu incitebileceği düşüncesindedir. Onun için avamdan olanlar hürmet, erkan ve adabı bilmeden yaşarlar. Sohbetlerinde sınır yoktur ve ağızlardan çıkanları bilmeden konuşurlar. Bu nedenle Gazâlî, çocuğun incinmemesi için avam insanlarla fazla muhabbete girmemesini, bir araya gelmemesini öğütler. Gazâlî, insani ilişkiler içerisinde dostluk ve ahabplığa önem vermiştir. Bu nedenle çocuk eğitimi içerisinde dostluğun, ahabplığın adap kurallarını da dahil etmiştir. Söz konusu adap kurallarını, *Eyyühe'l-Veled* adlı eserinde çocuğa öğütler. Ona göre, insan dostlarını ziyaret etmek istediğinde haber etmeli ve bu ziyareti geç saatlere bırakmamalıdır. Eve davet edildiğinde, yavaş şekilde eve girmeli ve ev sahibinin arkasından yürümelidir. Otururken etraf incelenmemeli ve kapıya sürekli olarak bakılmamalıdır. Sofraya oturulduğunda ev sahibinin yemeğe başlaması beklenmelidir. Yemek yavaş çiğnenmeli ve az yenilmelidir. Sohbet sırasında gevezelikten ve çok oturmaktan kaçınılmalıdır. Çünkü uzun süren misafirlik, ev sahibini yorabilir. Misafirlikten kalkarken ev sahibine memnuniyetlerini söylemek o kişiyi mutlu edecektir. Gazâlî, misafirlığe gelen dost ve ahabplara hürmet gösterilmesi gerektiğini söyler. Gelen misafire yemeklerin iyisi hazırlanmalıdır. Saygı ve hürmet göstererek sofraya buyur edilmelidir. Evin baş köşesine misafir oturtulmalıdır. Ayrıca misafirin evde yabancılık çekmemesi için tuvalet ve lavabo yerleri gösterilmelidir. Misafirin yatağı evin iyi yerine serilmelidir. Gelirken ve giderken ikram edilecek yemekler hızlı

⁶ Avam: Sözlük anlamı “halk, sıradan insanlar” anlamına gelen avam, âlim, filozof ve mutasavvıf, hatta idareci gibi zümrelerin kendilerinden olmayan çoğunluk için kullandıkları bir terimdir (Uludağ, 1991, 105).

şekilde konulmalıdır. Çünkü misafirin aç ve iş telaşının olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Selamını alarak eve kabul edilmeli, dualar ile misafir uğurlanmalıdır (Gazâlî, 1990: 172).

Gazâlî, çocuğun giyim konusunda terbiye edilmesini ve heves ettiği şeylerin uygun olmadığının öğütlenmesi gerektiğini söyler. Ona göre çocuk, beyaz elbise giymesi için yönlendirilmelidir. Gösterişli ve renkli kıyafetlerin kadınlara ait olduğu, erkeklerin bu kıyafetleri giymeye heves etmemesi gerektiği çocuğa anlatılmalıdır. Anne ve baba, çocuklarına bu öğütlerde bulunurken aynı zamanda dünya sefasına dalmış çocuklardan kendi çocuklarını uzak tutmalı, kıymetli elbiseler giyen çocuklar kendi çocuklarının yanında eleştirilmeli, kötülenmelidir. Çünkü yetişme dönemi içerisinde çocuğun ilgi ve merakı denetlenmeyip ihmal edilirse ahlaki yönden yanlışlaşır. Bu nedenle çocuğun yalan, hırsızlık gibi kötü davranışları öğrenmemesi için ilgi ve alaka çocuktan esirgenmemelidir. Aksi halde kötü huylar edinecek, yalan ve gereksiz sözlerde bulunacaktır. Dolayısıyla Gazâlî, çocuğun kötü huylar edinmemesi için arkadaşlıklarının gözden geçirilmesini ve güzel terbiye edilmesini öngörür (Gazâlî, 1993: III/166).

Arkadaş ve dost edinmek insan için faydalı olan ilişkilerdendir. İyi dostluk, insanı yanlıştan alıkoyar ve doğru yola sevk eder. Kötü huylu insanlar ile arkadaşlık etmek, insanı yalana ve yanlışla götürdüğü gibi helak dahi edebilir. Bu nedenle iyi insanlar ile arkadaşlık etmek, insan için gereklidir. Özellikle yetişme çağındaki çocukların arkadaşlık ettiği kişiler iyi seçilmelidir. Çünkü bu dönem içerisinde öğrenilen iyi veya kötü huylar, insanın ahlakında önemli bir yere sahiptir. Kötü huylu kişilerle arkadaşlık eden çocuk onların huylarını öğrenebilir ve ahlakını bozabilir. Bu nedenle insanın güzel ahlaklı çocuk yetiştirmesi için, çocuğunu kötü huylu arkadaşlarından uzak tutması gerekmektedir.

Gazâlî'ye göre sabretmek çocuğun eğitiminde öğretilmesi gereken ahlaki bir eylemdir. O, insanın bilgi ve ahlaki yönden yetkinleşebilmesi için sabretmeyi bilmesi gerektiğini ifade eder (Gazâlî, 1990: 194). Ayrıca engeller karşısında yılmamayı ve dünyevi arzulardan temizlenmeyi sabır olarak tanımlamaktadır. Sabır ile mücadelede galip gelenler, Allah'ın rahmetiyle taçlandırılacak, cennetiyle mükafatlandırılacaktır (Gazâlî, 2005: 25). Sabreden insanın dünya isteklerinden kendini alıkoyması, Allah'ın ona bir emridir (Gazâlî, 1993: IV/125). Bu nedenle sabreden insan, Allah'a kulluk etmiş olur. Gazâlî, sabrın üç önemli noktasının bulunduğu bildirir. İlk olarak insan, isyan etmemek için sabır göstermelidir. İnsani nefis, kişiyi kötülüğe çeken bir yapıya sahiptir. Ancak Allah korkusu olan insan, nefesine kulak vermeyip sabır gösterirse ahirette büyük mertebeye ulaşır. İnsanın sabırlı olması gereken bir diğer durum ise ibadetlerini gerçekleştirme durumudur. Oruç, zekât, hac ve namaz gibi ibadetler, insan nefisini zorlayabilir. Ancak bu zorluğun üstesinden gelip, ibadetlerini yerine getiren insanı, Allah katında büyük mükafatlar beklemektedir. Sabrın üçüncü noktasında ise Gazâlî, sabır gücü gerektiren birden fazla konuya değinir. İnsan, yaşamı boyunca karşılaştığı doğal afetlere karşı dayanmalı, isyan etmemelidir. Bedeninin hastalanıp acı ve sancı çekmesi durumunda, bu rahatsızlara sabır göstermelidir. Ayrıca düşman ile mücadelede metanetini koruyup, sabırlı davranmalıdır. Gazâlî, sabrın üçüncü noktasını daha kıymetli bulmakta ve ahiret yaşamında insana en büyük mükafatı elde ettirecek sabır olduğunu belirtmektedir. Sabır, yaratılanlar arasında sadece insana verilmiş bir erdemdir. İnsan dışında başka hiçbir varlıkta sabır erdeminin bulunması mümkün değildir (Gazâlî, 1990: 194).

Gazâlî, çocuğun terbiyesinde başkalarının günahı, yanlışlarıyla dalga geçilmemesini öğütler. Çünkü ayıbı başa kakan kişiler, o ayıbın müptelası olurlar. Dahası yaptığı ayıp ile kalmaz, tövbe etmeden Allah'ın huzuruna çıkarlar. Başkasının ayıp ve

günahını yüzüne vurmak, erdemsiz davranıştır. Çocuğun da bu davranıştan uzak durması gerekmektedir. Dolayısıyla başkalarının ayıplarını yüzlerine vurmaması gerektiği öğretilmelidir. Gazâlî'ye göre, çocuğa küfür ve lanet etmemesi öğretilmelidir. Çünkü küfreden kişinin karşılığı küfür duymasıdır. Ayrıca hiçbir kimse lanetlenmemelidir. Edilen lanet, eden kişiye dönebilir. Bu noktada insanın yapması gereken yanlış işler peşinde olan kişileri doğru yola sevk etmektir. Kişileri yanlışından uzaklaştırıp, doğru yola yönlendiren kimselerin kalbine nur iner. Çocuğun insani ilişkilerinde öğretilmesi gereken davranış, başkalarının sırrını ortaya dökmemektir. İnsanların sırrı peşinde koşup, onu açık edenler Allah tarafından kıyamet günü cezalandırılacaktır. Söz konusu ceza ise kendi sırlarının mahşer halkına gösterilmesidir (Gazâlî, 1990: 193).

Gazâlî, Hz. Peygamber'in dört kötü huy öğüdünün çocuk eğitiminde öğretilmesi fikrindedir. Hz. Peygamber, dört kötü huydan insanların sakınması gerektiğini belirtir. İlk olarak insan, malını çoğaltma amacıyla cimrilik yapar. Dahası malıyla hayır etmez ve çocuklarından sakınır. İkincisi, insanın edebi yaşayacağını zannetmesi ve uzun süreli planlar yapmasıdır. Bu davranışı huy edinen insan, ölümün ani gelişinden habersizdir. Bu nedenle ebedi dünya yaşamını arzular. Üçüncüsü, insanın maddi ve manevi yönden yüksekte olma amacıyla hırslanmasıdır. Dördüncüsü ise cimriliktir. Bu cimrilik sadece maddiyat ile alakalı olmayıp, insani duyguların paylaşılmasını da kapsar. Bir topluluğa selamsız girmek buna örnektir. Anlatılan dört kötü huy, insanın ömrü boyunca uzak durması gereken eylemlerdir. Çünkü bu huylara yakın olmak, imanı zayıflatır. Ayrıca Gazâlî, çocukların haya etmesinin faydalı olduğunu belirtir. Çünkü haya eden insan, sadece anne-baba veya öğretmenden utanmaz, Allah'a karşı da utanır. Haya etmesi, onu doğru yola sevk eder. Bu nedenle Gazâlî, haya etmenin imandan olduğunu belirtir (Gazâlî, 1990: 194).

Gazâlî, *Eyyühe 'l-Veled* adlı yapıtında çocuğun dünya ve ahiret yaşamında fayda görmesi amacıyla sekiz tane öğütte bulunur. Çocuk, sekiz öğütün dört tanesini yaşamına uygulayacak, diğer dördünü ise yapmaktan kaçınacaktır. Gazâlî'nin sekiz öğüdünden yapılmaması gereken dört öğüdü şunlardır:

Gazâlî, çocuk için elinden geldiğince münakaşadan uzak durması gerektiğini belirtir. Çünkü münakaşaya girmek, beraberinde büyük afetleri de doğuracaktır. Kibir, düşmanlık, haset gibi kötü huylar, mücadeleye girmekle ortaya çıkar. Ancak gerçeği göstermek amacıyla münakaşa edilebilir. Bu amaç doğrultusunda münakaşayı gösteren iki durum vardır. Gerçeği, taraf gözetmeksizin ortaya koymak ve münakaşayı toplumdan uzak, تنها yerlerde yapmaktır. Söz konusu bu iki durum, kişinin gerçeği açıklama niyetinde olduğunu topluma gösterir. Çocuk, vaaz vereceği zaman süslü cümlelerden ve yapmacık hareketlerden uzak durması gerekir. Çünkü bu şekilde yapılan vaaz, insanlara dini ve ahireti hatırlatmak için değil, övgü alabilmek içindir. Övgü için yapılan vaazlar, Allah'ı öfkelerendir. Bu nedenle halkı heyecanlandıracak vaazlar yapılmamalıdır. Bununla birlikte vaiz, anlattığı dini bilgileri öncelikle yaşamında uygulamalıdır. Çünkü vaiz olmasının yanında insanlara örnek olmalıdır. Gazâlî, çocuğun yetişkinlik dönemi için öğütte bulunur. Bu öğüde göre, çocuğun devlet yöneticileriyle içli dışlı olmamasını hatta bir araya gelmemesini söyler. Çünkü Gazâlî, böyle bir yakınlıkta tehlikenin olduğunu düşünür. Zira bir araya gelme durumunda, onların övülmesini istemez. Bunun nedeni ise, yöneticiler içerisinde zalim kişilerin var olduğu düşüncesidir. Dolayısıyla bu insanların uzun yıllar yaşaması için dua eden kişi, Allah'a isyan ediyor demektir. Son olarak Gazâlî, bu öğüdünde kişilere üstlerinden gelen hediyelerin kabul edilmemesini belirtir. Helal olsa dahi söz konusu bahşış ve hediyeler, insanın onlardan bir şey umduğu anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu niyet, dini yönden kötülük barındırır. Ayrıca bu beklenti, onların zulümlerine ortak olmak demektir. Dünyalık

şeyleri seven insan, ahireti unuttur. Bahşış ve hediye de dünyalık işlerdir. İnsanın bu işler peşinde olması, zalimlere sevgi besletir. Bu ise dine zarar verir ve insanları helak eder (Gazâlî, 1990: 42-46).

Gazâlî'nin, çocuğa verdiği sekiz öğütten yapmasını istediği dört öğüt şunlardır:

Gazâlî çocuğun, kulluk görevini yerine getirirken Allah'ın rızası olmayacak eylemlerden kaçınması gerektiğini belirtir. Bunu hizmetçiyle efendisi arasındaki bağ ile anlatır. Efendi, hizmetçinin yaptığı işlerden memnuniyet duymak ister. İnsan içinde Allah'a kulluk vazifesi bu şekilde olmalıdır. Allah'ı kızdıracak eylemlerden sakınıp, rızasını kazanacak şekilde yaşamalıdır. Gazâlî, ikinci öğütünde çocuğa başkalarının işini kendi işi gibi sahiplenmesini ve layıkıyla yerine getirmesini söyler. Ayrıca bu noktada iman da vardır. Çünkü insanların işini kendi işi gibi benimsemeyen kişilerin imanı olgunlaşmaz. Dolayısıyla insanın görevi, başkasının işini kendi işi gibi görmektir. Böylece imanını da olgunlaştıracaktır. Gazâlî, üçüncü öğütünde çocuğun eğitim gördüğü ilimlerin kalp iyileştirici ve ahlakı güzelleştirici ilimler olmasını diler. Çünkü bu ilimler sayesinde çocuk, kötü huylardan arınır, maneviyatı düzgün şekilde Allah'a kulluk eder. Dahası iyi huylar ile dünyasını güzelleştirdiği gibi ahiretini de aydınlatır. O, çocuğun ev idaresinde bir senelik yeme, içme erzağından fazlasını bulundurmamasını öğütler. Çünkü ölüm, vakitsizdir. Ayrıca insanın dünya malına düşkünlüğü, ahireti unuttur ve nefsinı kabartır. Dolayısıyla az ile yetinip, nefsi köreltmek gerekir (Gazâlî, 1990: 47-48).

Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled* adlı eserinde çocuğun faydasına birçok öğütlerde bulunmuştur. Bu öğütler, genel itibariyle çocuğun ilmi, dini ve sosyal yaşamını kapsar. Gazâlî, bu düşünceleriyle çocuğa ilmi yolu göstermiş, dini ve sosyal yaşamı için doğruyu, yanlışlı belirtmiştir. Nasihatlere uymasıyla çocuğun dünyası ve ahireti aydınlanacaktır.

3.1.1. Ailede Eğitim

Gazâlî, çocuğun eğitilmesine ve terbiye edilmesine çok kıymet verir. Ona göre çocuk, Allah'ın anne ve babaya emanetidir. Çocuğun yaratılışındaki sır, kalbinin duru ve nakışsız bir cevher olmasıdır. Dolayısıyla bu noktada cevherin doğru şekilde işlenmesi gerekmektedir. Cevheri işleyecek kişiler, anne ve babadır. Bu nedenle cevherin parlaması için anne ve baba, eğitim ve terbiyeye önem vermelidir (Gazâlî, 1996: 101).

Çocuk eğitiminde, ailenin etkin bir rolü vardır. Ailenin çocuk eğitiminde alacağı sorumluluk, eğitimin seyrini değiştirmektedir. Toplumun temelini oluşturan ve çocuğun en çok vakit geçirdiği kurum ailedir. Aile kurumu, insani bağların kan veya akrabalıkla oluştuğu, kendi işlerinde ortak karar kılınmış hak, ilke ve değerlerin olduğu manevi varlıktır. Bu kişiler genellikle aynı nesilden gelmekte veya evlilikle akrabalık bağına oluşturmaktadır. Özel anlamıyla anne, baba ve çocukların birlikteliğiyle var olan, toplumun en küçük yapısıdır. Bu anlamı itibariyle, çocuğun en iyi eğitileceği kurum ailesinden başkası değildir. İnsanlar, temel değerlerini kendinden sonra gelen nesle aktarmayı ve yaşatmayı ister. Bu amaç, aile aracılığıyla gerçekleşir. Çocuğun aile kurumu içerisinde öğrendiği konular öncelikle dini, ahlaki bilgi ve davranışlardır. Çocuk eğitiminin başlangıç noktası ailedir. Okul ve çevresindeki kişilerle iletişimi, söz konusu eğitimi ömür boyu devam ettirir. Çocuğun ahlaki davranışları öğrendiği yer ailedir. Bu nedenle ailenin, çocuk eğitiminde kıymeti büyüktür (Yıldız, 2007: 153-154).

İnsanın eğitilmiş olması, sağlıklı ve mutlu olması kadar önemlidir. Dolayısıyla ilk eğitim kurumu olan ailenin bu konuda büyük sorumlulukları vardır. Çocuğun eğitimi, ailenin eğitime verdiği önemle doğrudan orantılıdır. Çünkü çocuğun doğumundan evleninceye kadar sürekli paylaşım halinde olduğu kişiler ailesidir. Dolayısıyla ailenin çocuğun eğitimi

konusunda önemi çoktur. Çocuklarda büyümeyle birlikte taklit etme davranışı gözlemlenir. Çevresine merakla bakan çocuklar ilk olarak ailesindeki kişilerin davranışlarını taklit eder. Sevdiği insanları, olmak istediği kişi olarak görür ve rol model alır (Aytekin, 2020: 34).

Çocuğun aile gereksinimi yalnızca maddi ihtiyaçların giderilmesinden ibaret değildir. Bu ihtiyaçlar, birçok şekilde yerine getirilir. Ancak çocuğun güzel ahlaka sahip olabilmesi için öncelikle aileye gereksinim duyulmaktadır. Çünkü, güzel ahlakın oluşmasında temel ruhsal ihtiyaçlar bulunmaktadır. Temel ruhsal ihtiyaçların karşılık bulması, çocuğun güzel ahlaka sahip olmasında yardımcıdır. Söz konusu ihtiyaçlar ise, sevgi görmek, disiplin edilmek ve özgür bırakılmaktır. Bahsedilen ihtiyaçların arasında bağlantı vardır. Bu nedenle ihtiyaçların tek başına sağlanması olmaz. Bebeklik döneminde en çok ihtiyaç duyulan şey sevgidir. Bebeğin büyümesiyle birlikte sadece sevgi ihtiyacının giderilmesi yeterli değildir. Sevginin yanında çocuğa disiplin verme ve özgür bırakılma ihtiyaçları doğar. Sevgi ve güven ortamının en sağlıklı olduğu ortam ailedir. Dolayısıyla aile dışında söz konusu ortamın sağlanması mümkün değildir. Çocuk ilk iletişimi anne karnında, onunla kurmaktadır. Bu nedenle çocuğun annesinden göreceği sevgi daha kıymetlidir. Anne sevgisini almayan çocuklar, her ne kadar birçok ihtiyacı yerine getirilse de temas ve sevmeye ihtiyacı giderilmemesinden kaynaklı psikolojik yönden tutarsız eylemler gerçekleştirirler. Çocuk, sevgi duygusunu ailede öğrenir. Dahası bedensel, ruhsal ve sosyal yönden gelişimin noktası yine ailedir. Bu nedenle sevgi dolu aile içerisinde büyüyen çocuğun bedensel, ruhsal ve sosyal gelişimi, yoksun olan akranına göre daha iyi olacaktır (Yıldız, 2007: 154).

Çocuk, bir ayna gibi ailenin yansımasıdır. Genler sayesinde ailenin bedensel özellikleri çocuğa geçer. Ailenin inanç ve tutumları, genlere benzer olarak çocuğa geçer. Çünkü çocuk ailesinde gördüğü inanç ve tutumları benliği olarak kabul eder. Ancak bu kabullenme çoğu kez bilinçsiz bir şekilde yapılmaktadır (Aydın, 2003: 125-158).

Gazâlî, çocuk eğitiminde çocuğun hayır temelli bir eğitim görmesini uygun görür. Ona göre çocuğa iyi davranışlar öğretilmelidir. Çocuk, iyiyi öğrenmesiyle birlikte eylemlerine uygularsa dünya ve ahireti saadetli olur. Dahası iyi eylemler sonucunda amel defterine yazılan sevaplardan, ebeveynleri ve öğretmeni de fayda görür. Ancak çocuğa kötülük öğretilir ve ilgisiz bırakılırsa, yolundan çıkar, helak olur. Çocuğun bu günahıysa anne-baba ve öğretmenine yazılır (Gazâlî, 1993: III/165). Gazâlî, bu hususta düşüncelerini şu âyet ile destekler: “Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”⁷ (Gazâlî, 1993: III/165). Âyetten de anlaşıldığı üzere, insanın kendini ve sorumluluğu altında bulunan kişileri koruması gerekmektedir. Çünkü o kişilerin günahında idare edenin de payı vardır. İnsanın bu noktadaki vazifesi kendini ve sorumlu olduğu kişileri ahiretin ateşinden muhafaza etmektir (Gazâlî, 1993: III/165).

Gazâlî’ye göre, çocuğun korunması ilk olarak doğru bir terbiyeyle mümkündür. Doğru terbiyenin temelinde ise güzel huylar öğretmek vardır. Güzel huyları öğrenen çocuğunu ruhuna ahenk gelir. Ayrıca çocuğun terbiyesine zarar getirecek kötü arkadaşlıklardan ve dünyevi refahlardan korumak da onun faydasıdır. Çünkü bunlar, insanı helak eder. Babanın, çocuk eğitimindeki ilk görevi onu denetlenmek ve kontrol etmektir. Çocuğun bakımından ve beslenmesinden ise helali bilen kadın sorumludur. Gazâlî, çocuğun iyi, kötü ayrımını öğrendiği dönemde ebeveyn kontrolünün sıklaştırılması taraftarıdır. Özellikle bu dönem içerisinde çocuğun nefesine yerleştirilmesi gereken alışkanlıklar mevcuttur. Beslenme, giyinme, arkadaş seçme ve İslami esaslar, bu dönem dahilinde öğretilmelidir. Çocuğa eğitim verilirken gelişim dönemleri göz önünde bulundurulmalı ve dönem esaslı eğitime tabii tutulmalıdır (Gazâlî, 1993: III/165-167). Çünkü bu dönemler, kendine has özellikler barındırır. Çocuğun, verilecek eğitime dönemsel

⁷ Tahrîm 66/6.

olarak hazır olması gerekir. Ayrıca çocukta, ruhsal gelişim de söz konusudur. Bu dönemlerin göz önünde bulundurulması, çocuk eğitiminde başarıyı arttıracaktır.

3.1.2. Ruhsal Eğitim

Gazâlî'ye göre, insanın kendini tanıyabilmesi için öncelikle Allah'ı tanınması gerekmektedir. Ancak insan, kendini tanıırken özünü oluşturan şeylerin sadece el ve ayak gibi uzuvlar olmadığını bilmelidir. Özünü meydana getiren şeylerden birisinin de ruh olduğunu fark etmelidir. Zira insan, özünde, ruhunda var olduğunu bilmezse dünyaya gelişinin nedenini, yaratılışında gizlenen sırrı ve onu mutluluğa götüreceği yolu bilemez (Gazâlî, 1993: III/7-8). Gazâlî, insanın özünde var olan, keşfetmesi gereken ruh için şunları söyler: “Hani, Rabbin meleklere şöyle demişti: Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için saygı ile eğilin.”⁸ (Gazâlî, 1993: III/124-125). Bu âyetle Allah'ın insanı yaratırken bedenini topraktan, ruhunu da kendine nispet tutmuştur (Gazâlî, 1993: III/124-125). Gazâlî'de ruh, nefis, akıl ve kalp unsurlarının taşıdığı anlam aynıdır. Bu nedenle Gazâlî, eserlerinde söz konusu unsurları kullanırken, aynı anlamı taşıyacak şekilde kullanmıştır (Gazâlî, 1993: III/124-125). Bu bilgiler doğrultusunda konumuz dahilindeki ruh, Gazâlî perspektifinden açıklamaya çalışılacaktır.

Gazâlî, ruhun iki farklı anlama sahip olduğunu belirtir. Ona göre ruhun ilk anlamı, cismânî kalbin içinde var olan yumuşak bir cisimdir. Damarların sayesinde ruh, bedenın dört bir tarafına ulaşır. İnsan, bu ruh sayesinde görür, duyar, koku alır ve birçok bedeni işleve sahip olur. Gazâlî, bu noktada ruhu, evin köşelerine ulaşır o noktaları aydınlığa kavuşturan bir ışığa benzetir. Işığın saçılmasıyla birlikte görünmeyen yerler aydınlığa

⁸ Sâd 38/71-72.

kavuşur ve ışığın sayesinde görünür olur. Hekimlerde, söz konusu ruhun anlamı olunca, kabul ettikleri mana budur. Ruhun oluşması kalbin hareket etmesine bağlıdır. Burada önemli olan nokta, ruhun işaret ettiği ilk anlamı değildir (Gazâlî, 1993: III/10).

Gazâlî'ye göre ruhun sahip olduğu ikinci anlam şudur: “O, insânın, görülmeyen, müdrik ve âlim olan bir parçasıdır.” (Gazâlî, 1993: III/10). Gazâlî'de ruhsal eğitime geçmeden önce, Gazâlî'nin ruh ile ne kastettiğini belirtmekte fayda görülmüştür. Bu nedenle ruhsal eğitim anlatılmadan önce ruh, Gazâlî anlayışıyla ifade edilmiştir.

Gazâlî'ye göre ruh ve beden eğitimi ailenin çocuğa öğretmesi gereken eğitim yönleridir. Buradan hareketle Gazâlî ruhsal eğitim için, çocuğun maddi beklentisi olmaksızın fazilet, adalet, eşitlik, iyilik, kötülük, sevgi ve cesaret gibi terimlerin ne anlama geldiğinin öğretilmesi ve yaşamına dahil edilmesi ifadelerini kullanır. Ebeveynler, çocuğun ruhsal eğitiminden de sorumludur. Dolayısıyla ruhsal duygu ve ihtiraslar, çocuğun öğrenmesi amacıyla ebeveynler tarafından uygulanmalıdır. Anne-baba, çocuğu öpüp, sevgi göstererek ona sevme-sevilmeyi ve merhameti gösterir. Aynı zamanda çocuğa sevgi ve merhamet göstermek, onun davranışlarına da yansır. Bu açıdan Gazâlî, ebeveynlerin çocuklarına sevgi ve merhamet gösterip, bu duyguların öğretilmesini ahlaki yönden doğru bulur (Gazâlî, 1975: II/393).

Anne-baba, çocuklarının iyi eylem yapması sonucu, cemaat dahili veya dışı gözetmeksizin, maddi ve manevi hediyelerle onları sevindirmeli, gururlandırmalıdır. Çünkü iyi eylemlerin hediyelerle süslenmesi, çocuğu iyi eylemler yapmasına teşvik eder. Ancak maddi ve manevi hediye verme, altı yaşından itibaren olmalıdır. Çünkü Gazâlî, iyi ve kötü ayrımı ve şuurun, çocukta altı yaşından itibaren başladığını belirtir. Ancak altı yaşından önce çocuğun ödüllendirilmesinin zararı yoktur. Ayrıca Gazâlî'ye göre çocuk, dünyevi zevk ve

sefalardan uzak tutulmalı, şartlanması engellenmelidir. Çünkü küçüklüğünden itibaren zevk ve sefaya alıştırılmış çocuk, yetişkin olduğunda bunların arayışına girer. Dolayısıyla bu arayışları elde edemeyen kişi, ömrü boyunca mutsuz yaşayabilir (Gazâlî, 1993: III/165-169).

Gazâlî'nin ruh görüşünde, ruhun bedeni aydınlattığı gibi, eğitim de ruha ışık verir. Çünkü adı geçen duygular ve ihtisaslar, insanlar için vardır. Bunların doğru şekilde yapılması insana fayda sağlar. Duygular ve ihtisasların doğru yapılması ise anne-babanın çocuğa iyi eğitim vermesinden geçer. Ayrıca çocuğuna karşı sevgi gösteren, onu öpüp koklayan ebeveyn bu davranışıyla çocuğun ruhsal eğitimini destekler. Bir diğer husus, çocuğun dünyevi zevk ve sefalara bağımlı bir şekilde büyütülmemesidir. Çünkü çocuk, bunları bir alışkanlık haline getirir ve arayışı içerisinde olur. Dolayısıyla yetişkinlik zamanlarında, bu alışkanlıklarından yoksun kalan kişide mutsuzluk hâkim olur. Anne ve babanın yapması gereken, iyi davranışı ödüllendirmek ve devamlılığını sağlamaktır. Fakat çocuğuna devamlı hediye vererek, dünyalık şeyleri sevdirmemesi gerektiğini bilmelidir.

3.1.3. Çocuk Eğitiminde Anne-Babanın Vazifeleri

Aileye katılan her yeni çocuk, onlara sevinç ve mutluluk getirir. Ancak çocuğun doğmasından mutluluk duyan aile için vazife ve sorumluluklar çoğalmış demektir. Özellikle İslam dini, aile fertlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında aile reisine büyük sorumluluklar yüklemiştir. Söz konusu büyük sorumlulukların temelinde dini, hukuki ve ahlaki yönden tedbirler bulunmaktadır. Bu tedbirlerle aile reisine içki, kumar, lüks ve israf gibi kötü alışkanlıklar yasaklanmıştır. Yasaklanan kötü alışkanlıklar, maddi yönden aileyi dara düşürmeyecek ve ev geçimini kolaylaştıracaktır (Çağrııcı, 2016: 212-213). Çocuğa cinsi terbiyenin verilmesi de önem arz eden bir konudur. Bu terbiyenin temellerini atacak olan kurum ailedir. Aile içerisinde cinsi terbiye görevini öncelikle anne yüklenmelidir. Ardından

çocukla iletişimi kuvvetli olan baba, ağabey, dadı ve salih arkadaşları cinsi terbiye için sorumluluk alabilir. Çocuğun cinsi terbiyesinde annenin vazifesi büyüktür. Çünkü çocuğun, anne karnından itibaren iletişim halinde olduğu tek kişi annesidir. Dolayısıyla iletişim konusunda diğer insanlara nazaran annesiyle yakınlığı daha kuvvetlidir. Bu nedenle anne, hayatın iyi ve kötü yanlarını çocuğuna öğrettiği gibi cinsi terbiye konusunda da yol gösterici olmalıdır (Karabulut, 1985: 146-147). Çocukların, topluma faydalı veya zararlı şekilde yetiştirilmesi anne ve babanın sorumluluğundadır. Çünkü çocuk, ahlaki yönden doğru ve yanlışları anne ve babasından öğrenmektedir. Dolayısıyla evladın vatanına, dinine ve ailesine hayırlı olması, öncelikle aileden aldığı eğitime bağlıdır (Karabulut, 1985: 13).

Daha önceki ifadelerimizde aile kurumunun oluşmasındaki temel amacın çocuk yetiştirmek olduğunu ve bu amaç doğrultusunda neslin devam ettiğini söylemiştik. Ancak çocuğun dünyaya getirilmesi, ebeveynlik görevinin sonlandığı anlamına gelmez. Çünkü Gazâlî, çocuğu işlenmeye muhtaç bir cevher olarak tanımlamaktadır. İyiliğin öğretilmesiyle çocuğun iyi eylemler yapması, onun hayırlı bir evlat olduğuna işarettir. Çocuk, hayırlı işler yaparsa dünya ve ahirette saadete ulaşır ve hayırlı işlerin sevabına ebeveynleri, eğitici de ortaktır. Ancak kötülüğü öğrenip, uygulayan çocuğun akıbeti helak olmaktır (Gazâlî, 1975: II/406-407). Gazâlî, çocuk eğitimi konusunda ebeveynlerin uyması gereken hususları şöyle belirtir:

Çocuğa süt annelik yapacak kadının, haram lokma yememesi gerekmektedir. Çünkü süt annenin yediği yemekler, sütüne de karışacaktır. Dolayısıyla haram yemesi sütünü de haram kılar. Haramın karıştığı süttten, çocuğa fayda gelmez (Gazâlî, 1975: II/406-407). Çocuğun anne ve babasından sonra eğitim göreceği yer okuldur. Okuldaki eğitimde, Kur'ân-ı Kerîm okumak öğretilir, geçmişte yaşanmış olayları bilir ve Allah'a yakın olan kişilerin hikâye ve hallerini öğrenir. Buradan hareketle çocuk, çevresinde iyi insanlara yönelik sevgi

ve muhabbet niyeti beslemeye başlar. Okul hayatında, çocuk, öğretmeni tarafından sadece ilgilenmesi gereken konulara yönlendirilmez. Çocuğun zarar görmemesi için aşk ve macera konulu şiirlerden ve bunları yazan şairlerden uzak durması öğütlenir. Çünkü bahsi geçen edebiyatçılar, aşk terimini tabiat ve kalp yumuşaklığı olarak tanımlar. Dolayısıyla çocuğun fesatlığa bulaşmaması için korunması gereken konu ve şairler bulunmaktadır (Gazâlî, 1993: III/165).

Gazâlî'ye göre toplum içerisinde çocuğun iyi eylemlerinden dolayı övülmesinde fayda vardır. Çünkü takdir edilmek, çocuğu iyi şeyler yapmaya yönlendirir. Çocuk bazen hatalı hareketlerde bulunabilir. Ancak çocuğun yanlış düşmesini görmemezlikten gelmek ve açık etmemek iyi olacaktır. Dahası yapılan hata üstü kapalı bir şekilde, başka çocuklar örnek gösterilerek anlatılmalıdır. Çünkü çoğu çocuğun hatasını gizleme niyeti vardır. Ebeveynlerin, çocuğun bu niyeti karşısında kızgınlık göstermemesi çocuk eğitimine fayda sağlar. Aksi halde hatalı olan çocuğa kızmak, onu hatalı konuya karşı cesaretlendirir ve tekrar yapmak ister. Dahası bu davranışının toplum tarafından duyulmasına da kulak asmaz. Çocuğun hatalı eylemleri tekrarlama durumunda, kimse duymadan azarlanmalı, hatanın zararı çocuğa anlatılmalıdır. Bu hatayı terk etmesi söylenmeli ve hatanın duyulması durumunda, toplumun gözünde rezil olacağı hatırlatılmalıdır. Ancak Gazâlî, çocuğun devamlı azarlanmasından ve cezalandırılmasından endişe duyar. Zira ebeveynlerin bu davranışı, çocuğa hatayı tekrar ettirir ve kötülüğe alıştıırır. Dahası verilen nasihatlerin tesirini de aşağıya çeker (Gazâlî, 1975: II/406-407). Baba, çocuğuna karşı tavırlarında sert bir mizaca sahip olmalı ve nadiren onu kınamalıdır. Anne ise çocuğun gözünü babasının otoritesiyle korkutmalıdır. Çocuk, babasından korkması durumunda kötü eylemlerden uzak durur (Gazâlî, 1993: III/167).

Anne ve baba, çocuğun gündüz vakitlerinde uyumasını engellemelidir. Çünkü gündüz saatlerinde uykuda olmak, çocuğu tembelliğe sürükler. Dolayısıyla çocuğun geceleyin uyuması sağlanmalıdır. Ayrıca Gazâlî, çocuğun kaslarının zayıflamaması, vücudunun yağlanmaması için sert yatakta yatırılmasını söyler. Bu eylemlerde, dünya sefası vardır. Dolayısıyla çocuğun gündüz ve yumuşak yataklarda uyuması, sefa peşinde gitmesine neden olur. Bu noktada Gazâlî, çocuğun beslenmesinde, yatağında ve giyiminde lüksten uzak durulmasını öğütler. Ayrıca çocuğa düzenli olarak egzersiz yaptırılması, vücudunu dinçleştirecek ve tembellik yaptırtmayacaktır. Hızlı yürümemesi ve yürürken kollarını geniş sallamaması yine çocuğa öğretilmesi gereken davranışlardandır (Gazâlî, 1975: II/408).

Anne ve baba, çocuğun gizli yaptığı eylemlerden onu uzaklaştırmalıdır. Çünkü çocuğun gözünde anne-babadan gizli yapılacak şeyler kusur olarak görülür. Ebeveynlerden tepki almamak için bu işleri gizli yapa yapa, o eylemin iyice içine girer. Bu nedenle çocuğun kusur olarak gördüğü eylemlerden alıkoyulmasında fayda vardır (Gazâlî, 1993: III/167). Gazâlî'ye göre çocuk alçak gönüllü olmalıdır. Bu sebeple anne-babasıyla, yiyecek, giyim, okul gereçleri gibi şeylerden dolayı akranlarına üstünlük taslamaması gerektiği öğütlenmelidir. Hatta üstünlük taslamayıp, yiyecek ve eşyalarını arkadaşlarıyla paylaşması, kibar konuşması öğretilmelidir. Eşya paylaşımı hususunda Gazâlî, anne ve babayı uyarır. Bu noktada çocuk beğendiği bir eşyayı arkadaşlarından istememelidir. Özellikle çocuğun arkadaşı itibarlı bir aileden geliyorsa daha dikkatli olmalıdır. Çünkü Gazâlî, paylaşım konusunda vermeyi almaktan daha üstün tutmaktadır. Hatta ona göre, birinden emanet almak, düşüklük ve zillet göstergesidir. Fakat, isteyen çocuk fakir bir aileden geliyorsa, bir şey istemenin başkalarına karşı boyun bükme olduğu ve bu nedenle hiç kimseden bir şey istememesi gerektiği kendisine öğretilmelidir (Gazâlî, 1975: II/407).

Gazâlî'ye göre çocuk eğitilirken para sevgisinden uzak tutulmalıdır. Çünkü bu sevgi aşırılığa gittiği vakit, zehir gibi, insan için tehlikelidir. Ayrıca altın, gümüş gibi ziynet merakından da alıkoyulmalıdır. Ziynet merakı, paraya düşkünlükten daha da kötüdür. Bu merak büyüklerde de vardır (Gazâlî, 1996: 105-106). Gazâlî, çocuğun toplulukla birlikte oturduğu alanlarda yapması gereken adap kurallarını da belirtir. Çocuk, topluluk içerisinde otururken, sümküremmeli ve tüküremmelidir. Başka birinin yüzüne karşı esnememelidir. Topluluktaki kişilerin önünden yürümemelidir. Bacak üst üste atıp oturmaktan kaçınmalıdır. Elleriyle başını desteklememeli, bir yere dayamamalıdır. Gazâlî, bu öğütlerde bulunurken, söz konusu eylemlerin tembellik alameti olduğunu belirtir. Bu nedenle, oturma adabları çocuğa en iyi şekilde öğretilmelidir. Topluluk içerisinde konuşurken, fazla konuşmaktan kaçınılmalı ve diğer insanların da konuşmasına hak tanınmalıdır. Konuşmalarında gerçek veya yalan dahi olsa yemin etmekten uzak durmalıdır. Sohbet öncülük yapmamalı ve sadece kendisine sorulan soruları cevaplandırılmalıdır. Konuşanları dinlemeli ve büyüklerine yer verip, hürmet göstermelidir (Gazâlî, 1993: III/168).

Çocuk, çirkin ve küfürlü konuşmalar gibi dilin kötülüklerinden korunmalıdır. Çocuğun bu eylemlerine kötü arkadaşlıkları sebep olur. O yüzden çocuğun kötü arkadaşlıklardan men edilmesi, terbiye edilmesindeki en büyük yardımcılardandır. Bu konuda anne ve baba, çocuğun okul ve oyun arkadaşlarının edeplerine dikkat etmelidir. Ayrıca öğretmeni tarafından hırpalanan çocuğa, fazla ağlamaması ve bağışlanmak için arayıcı aramaması, sadece sabretmesi gerektiği telkin edilmelidir. Öğütlenen bu davranışta yiğitlik ve cesurluk olduğu, olaylar karşısında feryat etmemesi gerektiği çocuğa anlatılmalıdır (Gazâlî, 1996: 106-107).

Okuldan gelen çocuk, iyi oyunlar oynaması için serbest bırakılmalıdır. Gazâlî, çocuğun arkadaşlarıyla oyun oynayarak okul yorgunluğunu attığı düşüncesindedir. Ancak,

oynanan oyunlar çocuğu yormamalıdır. Çocuğun oyundan dolayı yorulduğu düşünceyle serbest bırakılmazsa ve yalnızca dersle ilgilenirse, zekâsı zayıflar ve sıkıntılar kendini gösterir. Dahası oyun oynamak için ebeveynlerine karşı hileye başvurabilir. Çocuğun, anne-baba ve öğretmeninin sözlerine uyması gerekir. Bu nedenle itaatkâr olması çocuğun öğrenmesi gereken davranışlardandır. Ayrıca kan bağı olsun veya olmasın büyüklerine karşı edep ve hürmet göstermeli, onların bulunduğu ortamlarda oyun oynamayıp, eğlenmemesi gerektiği çocuğa öğretilmelidir (Gazâlî, 1993: III/168-169).

Sonuç olarak Gazâlî, çocuk sahibi olmanın temelde dini bir anlam barındırmasının yanında, aile için sevinç ve mutluluk verdiğini ifade eder. Ancak bu duyguların beraberinde anne ve babanın çocuğa karşı sorumlulukları ortaya çıkmaktadır. Öncelikle baba, abi ve anne elinden cinsi terbiyesini almalıdır. Çocuk, terbiyesinde olanları öğrenip uyguladığında ailesi tarafından övülmesi, bu davranışları pekiştirmesinde faydalı olacaktır. Ayrıca babanın otoriter olması, çocuğun gözünü korkutacak ve eylemlerinde yanlış yapmaktan onu alıkoyacaktır. Ancak çocuk, nadiren kötü davranışlar sergilediğinde, görmezden gelinmeli, sıklaşması durumunda tatlı dil ile uyarılmalıdır. Aksi taktirde bu kötü davranışlar, çocuğa tatlı gelecek ve alışkanlık haline getirecektir. Anne-baba, çocuğu yanlış eylemleri üzerine uyarırken, buna sebep olan nedenleri de ortadan kaldırması çocuğun faydasınadır. Kötü arkadaşlıklar, çocuğun adabına, alçak gönüllü olmamasına, küfretmesine neden olur. Dolayısıyla çocuğun topluma faydalı olması için ona zarar getiren arkadaşlıklardan da uzaklaşması gerekmektedir. Bu noktada çocuğun kötü arkadaşlıklardan alıkonulması anne ve babanın sorumluluğundadır.

3.1.4. Çocukların Anne-Babaya Karşı Vazifeleri

Daha önceki bölümde belirttiğimiz gibi eğitim felsefesi, toplumun eğitim pratiklerinden beslenir. Gazâlî'nin eğitim felsefesine baktığımızda merkezine İslami öğretilerinin yerleştirildiği bir sistem görürüz. İslam dininde çocuğun anne-babası için yerine getirmesi gereken sorumlulukları mevcuttur. Gazâlî'nin eğitim felsefesi, İslam merkezli olmasından dolayı, çocuğun görevlerini açıklamakta fayda gördük.

Gazâlî, akrabaların birbirine olan yakınlık derecelerine göre hakların da arttığından bahseder. Bu açıdan insanın, en yakın akrabası onun dünyaya gelmesine vesile olan anne ve babasıdır. Dolayısıyla anne ve baba hakkı, haklar içerisinde en üstte yer alır (Gazâlî, 1993: II/546). Ona göre çocuğun anne-babasına karşı sorumlulukları, Müslümanların dostluk ve kardeşlik hakkı için yapması gereken görevlerle benzerdir. Aynı zamanda anne-baba hakkının beraberinde getirdiği büyük sorumluluklar vardır. Bu sorumluluklar, dostluk ve kardeşlik hakkının görevlerine nazaran daha ağırdır (Gazâlî, 1993: II/478). Gazâlî'ye göre çocuğun, ebeveynleri için yerine getirmesi gereken görevleri bulunmaktadır. Bahsi geçen görevleri Gazâlî, *İhyaü Ulûmi'd-Din* adlı çalışmasında şu şekilde belirtir:

Çocuk, genişlik veya darlık fark etmeksizin sahip olduğu mallara ebeveynlerini de ortak etmelidir. Hatta maldan fayda sağlanması konusunda, ebeveynlerini kendisinden önde tutmalıdır. Anne-babanın yardıma ihtiyacı olduğu zamanlarda, onlardan herhangi bir talebin gelmesini beklemeden bedenlen yanlarında olmalıdır. Meşguliyeti olsa dahi elindeki işi terk edip, ebeveynlerin yardımına koşmalıdır. Çocuk, ebeveynlerinin kusurlarını ortaya dökmemeli ve yüzlerine vurmaktan kaçınmalıdır. Çünkü bu davranış, onların kusurlarını gizlemeye ya da yalan söylemeye iter. Bu nedenle çocuk, ebeveynlerinin kusurları karşısında

susmalıdır. Ancak kötülükten alıkoyan ve iyiliğe sevk eden konulara yönelik çocuk, ebeveynlerini uygun bir dille uyarabilir. Gazâlî, kötü sözlerden meydana gelen muhabbette fayda görmez. Ancak muhabbet, iyi sözler barındırıyorsa insana fayda ve neşe getirir. Bu noktada çocuğun görevi, ebeveynleriyle iyilik barındıran sohbetler etmeli, sevinç sağlamalı ve iyiliği sevdirmelidir. Ayrıca çocuğun, ebeveynlerine sevgisini dile getirmesi, onlar tarafından hoş karşılanacak ve aralarındaki sevgiyi arttıracaktır. Çocuk, anne ve babasının kendisine karşı yaptığı küçük hataları görmezden gelmeli ve bağışlamalıdır. Çünkü anne-baba, bugün hata yaptıysa yarın o hatasından dönebilir. Hata, insana mahsustur. Dolayısıyla evladın, anne-babasıyla hata yüzünden arasını açması ona zarardır (Gazâlî, 2014: 141-142).

Gazâlî, çocuğun anne-babasına yaşamları boyunca, hatta öldükten sonra bile dua etmesini söyler. Çünkü bir kimseye dua edene melekler de o duadan eder. Dolayısıyla çocuk, ebeveynleri için dua ederse aynı dua da onun için edilir. Çocuk, ebeveynlerini sevdiği gibi onların akrabalarını, ahabalarını da sevmeli ve muhabbetini sürdürmelidir. Bu davranışın temelinde sevgi bulunur. Sevgi ise insanın ahirette saadeti için gereklidir. Gazâlî'ye çocuk, ebeveynlerinin altından kalkamayacağı istek ve tekliflerde bulunmamalıdır. Hatta elinden geldiğince ihtiyaçlarını kendi karşılamalı, anne-babasına yük olmamalıdır. Çünkü ebeveynler, çocuğunun isteğini yerine getiremediğinde üzüntüye kapılırlar. Ayrıca anne-babanın istekleri haram olmadığı sürece, çocuk onların ricalarını kırmamalıdır. En iyi şekilde onların isteklerini yerine getirmekle yükümlüdür. Fakat ebeveynlerin istekleri dinen farz olmadığı sürece, çocuk onların isteklerini yerine getirmeyebilir (Gazâlî, 1993: II/434-474; Gazâlî, 2014: 141-142; Çağrı, 2013: 257).

Gazâlî, insanın yaratılmasına sebep olanın Allah, aracılık edenlerin ise anne-baba olduğunu belirtir. İnsanın Allah'a karşı ödevi ve sorumlulukları olduğu gibi ebeveynleri içinde sorumlulukları bulunmaktadır. Çünkü anne ve babanın evlat üzerindeki hakları birçok

hakkın üstündedir. Her ne kadar evlat, anne ve babasının bakımıyla ilgilense de yapmış olduğu çaba, onların hakkını ödemeye yetmez. Anne-baba, gece gündüz demeden çocuğunun büyümesi, saadete ulaşması gibi birçok iyi niyetle çaba sarfeder. Anne, çocuğunun istirahatı için gecesini gündüzüne karıştırır, uykusuz kalır. Baba ise eve helal lokma getirmek, çocuğunun isteklerini karşılamak için durmaksızın çalışır. İnsan, kendinden üstün birisini istemezken, baba evladı için bu niyet ile çabalar. Dahası çocuğun üstünlüğü, baba için gurur kaynağıdır. Gazâlî, anne-babanın çocuk için niyetlerini anlatırken çocuğun ebeveynleri için niyetini de belirtir. Ona göre çocuk, anne-babasının bakımını eksiksiz yerine getirse de ölmelerini dört gözle bekler. Bu nedenle çocuk, ebeveynle denk olamaz (Gazâlî, 1990: 160).

Ayrıca Gazâlî, çocuk üzerinde anne hakkını, baba hakkına kıyasla üstün görür. Ona göre bazı ebeveynler sert mizaca sahiptir. Bu nedenle onların rızasını almak kolay iş değildir. Dahası ebeveynlerin ölümü, çocukta ümitsizlik yaratır. Gazâlî, bu noktada çocuğun ümitsizliğe kapılmasını istemez. Çünkü Gazâlî, öğütlediği görevlere göre anne-babasına davranan çocuğun, onların rızasına erişebileceğini belirtir. Dahası ebeveynler sert mizaca sahip olsa da çocuklarını yetiştirebilmek için çaba sarfetmiştir. Dolayısıyla bu niyetteki hiçbir anne-baba, çocuğundan şefkatini mahrum etmez. Gazâlî, çocuğa anne ve babasını hiçbir zaman incitmemesini öğütler. Şayet çocuk hata edip onları üzerse, onlardan af dilemesi kendi faydasıdır. Çünkü, anne-baba hakkının derecesi yüksektir. Dolayısıyla çocuğun hatası onun felaketi olur. Ayrıca ebeveynler, çocuklarının helak olmasını istemez. Hatalarını affedip, hürmet etmesiyle çocuklarından duacı olurlar. Çocuk, anne-babasına yaklaştığı gibi amca ve halasına da aynı hürmeti göstermelidir. Nitekim Gazâlî, amca ve halayı, ebeveynle denk tutar. Gazâlî'ye göre çocuğun rızasını alması gereken bir diğer kişi öğretmenidir. Bu kişiler, çocuğa dini ve ilmi yolu gösterir. Dolayısıyla çocuk ona ahiret

saadetini gösteren öğretmenine karşı edepli olmalı ve hürmet göstermelidir. Çünkü onların duası, anne-baba duası ile denktir. Dahası Gazâlî, öğretmenin hakkını, ebeveyn hakkından daha üstün tutar (Gazâlî, 1990: 162-163).

Görüldüğü üzere Gazâlî, çocuğun akraba ilişkilerinde özellikle anne-babasına karşı yakın olmasını ister. Çünkü insani ilişkiler, insanın iyilik ve sevgi yayabilmesi için en güzel bağıdır. Ayrıca iyilik ve sevginin faydası insanın sadece dünyasına değil ahiretine de tesir eder. Dolayısıyla çocuğun ilk olarak anne-babasıyla, sonrasında onlarla bağı bulunan insanlarla iyilik ve sevgi muhabbetinde olması onun hayrınadır.

3.2. Çocuk Eğitiminde Gelişim Dönemleri

Gazâlî, çocuk eğitiminde anne-baba ve öğretmenin çocuğun yaş ve gelişimi göz önünde bulundurularak terbiye edilmesini uygun görür. Bu kriterler dahilinde çocuk, eğitim alırken akıl karışıklığı yaşamayıp, etkin bir süreçten geçecektir. Verilen eğitimin başarılı olabilmesi için Gazâlî, çocuk eğitiminde gelişim dönemlerinin olduğundan bahseder. Bunlar ise doğum öncesi (cenin), bebeklik (tufulet), çocukluk (temyiz) dönemi, buluğ (ergenlik) dönemleridir. Gazâlî'nin önemle üzerinde durduğu bu dönemleri sistematik bir zemin üzerinde oturtmadığını görmekteyiz. Adı geçen dönemleri Gazâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Din*, *Kimyâ-yı Sa'âdet* ve *Mearicu'l-Kuds* gibi eserlerinde kısaca ifade etmiştir.

Gazâlî, doğum öncesi (cenin) dönemini iki kısma ayırır. Bu ayrım, evlilik ve hamilelik dönemleri olarak karşımıza çıkar. Çocuğun, anne-baba, millet ve ümmetine faydalı olabilmesi için öncelikle sağlıklı bir evlilik gereklidir. Bunun gerçekleşebilmesi için, evlilik döneminde doğabilecek zararların önüne geçilmelidir. Çocuğun sağlıklı eğitim alabilmesi için alınacak tedbirler, evlilik kararıyla birlikte üzerine düşünülmelidir. Çünkü çocuğun alacağı eğitimde fayda görebilmesi için öncelikle karı ve koca sağlıklı bir evlilik

sürdürmelidir. Dolayısıyla evlilik adaylarının ilk düşünmesi gereken güzel ve istikrarlı evlilik sürdürmek için gerekli şartlardır. Söz konusu şartlar, evliliğin birinci derece önemli unsurlarıdır. Evlilik düşünenlerin öncelikle bilmesi gereken, evlilik kurumu geçici değildir ve evliliğin temelinde şehvet duygularının giderilmesi yoktur (Gazâlî, 1975: I/220-221).

Gazâlî, kişinin evlilik için alacağı tedbirlerin çocuk eğitiminde önemli ilk husus olduğunu belirtir. Çünkü, eş olacak kadının sahip olması gereken özellikler vardır. Annenin özellikleri, çocuğun eğitiminde etkin rol oynar. Dolayısıyla evlenecek kişi, kriterler dahilinde eş seçmelidir. Kişinin seçim yapması İslam eğitimi için gereklidir. Kısaca Gazâlî'nin eş adayında olması gereken özellikleri şöyle sıralayabiliriz: Dindar, ahlaklı, eğitilmiş olma, az mihr istemesi, doğurganlık yönünden sağlıklı olması, evlilik yapmamış ve yakın akrabadan olmaması gerekir (Gazâlî, 1993: II/99-109). Gazâlî, bu özelliklere sahip kadınlarla evlenilmesini öğütler. Ayrıca ona göre evlenen çiftlerin birbirlerini eğitmesi ve geliştirmesi evliliğin önemli hususlarındandır. Çünkü insanlar, sahip olduğu gereksiz duygu ve düşüncelerin farkında değildir. Dışarıdan bakan bir göz, insanın yanlışlarını daha iyi görür. Dolayısıyla evlilik sadece insanların fiziksel veya biyolojik yönde birlikte yaşaması değil, aynı zamanda insanların karşılıklı olarak değiştiği ve geliştiği bir süreçtir (Gazâlî, 1993: II/107-109).

Gazâlî, doğum öncesi dönemde evlilik üzerine alınacak tedbirleri İslam dini ve evliliğin sağlığı için gerekli görür. Gazâlî'ye göre insanlar onun bu tedbirlerine uyarsa dini bir davranış yapmış olur ve evlilikleri huzurla dolar. Bu şartlara bağlı kalarak yapılan bir evlilik sonrasında hamilelik dönemi gelir. Gazâlî, bu dönem için, birtakım tedbirlerin alınmasında fayda görür. Ona göre hamilelik döneminde anne yeme, içme ve gezmesine dikkat etmelidir. Çünkü annenin bu davranışları çocuğu da etkilemektedir. Çocukta herhangi bir olumsuzluğun doğmaması için besinler ve besinlerin sağlık değeri, girilen ortamlar

özenle seçilmelidir (Gazâlî, Aktaran Oruç 2009: 126). Aristoteles, Gazâlî'nin fikirlerine benzer olarak doğum öncesi dönemde anne ve çocuğun sağlığı için annenin doğurganlığı, beslenmesi ve egzersiz gibi konular üzerine düşünceler belirtmiştir.

Görüldüğü üzere hamilelik döneminde tedbir alan kişiler, çocuğun gelişimine birçok fayda sağlar. Anne-babanın tedbiri, çocuğun hayatı ve başarısı üzerinde pozitif yönde rol oynar. Ancak bu tedbirlerin olmaması durumunda, çocuğu gelecek yıllarda birçok problem beklemektedir. Anlaşılan çocuğun geleceği, doğum öncesi döneme verilen önem ile doğru orantılıdır. Önem verilmesiyle çocuk, karşılaşabileceği birçok sıkıntıdan muhafaza edilir.

Gazâlî'ye göre, sıfır-iki yaş aralığı çocuğun bebeklik (tufolet) dönemidir. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı ayetler, çocuğun doğumdan itibaren iki yaşına kadar emzirilmesini buyurur: “Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler.”⁹ Gazâlî, bu ayeti temel alarak sıfır-iki yaş aralığını çocuk eğitiminde bebeklik (tufolet) dönemi olarak adlandırır. Bu dönemde, çocuğun güç ve yetenekleri yeni oluşmaya başlar ve bunları eyleme dökemez. Ancak bu dönem içerisinde çocuk, çevre koşullarının uygun olması durumunda, güç ve yeteneklerini uygulama aşamasına geçebilir. Gazâlî, çocuğun doğmasıyla birlikte alması gereken ilk eğitim uygulamalarından bahseder. O, söz konusu eğitim uygulamalarını, Hz. Peygamber'in sünnetine benzer olarak bir sıralama içerisinde almıştır. Dünyanın kirliliği ve kötülüğü yeni doğan çocuğa bulaşmamıştır. O, tertemiz ve kalbinde iyilikle birlikte dünyaya gözünü açar. Gazâlî, çocuğun bu temizliğinin devam etmesi için ilk olarak çocuğun yıkanıp doğum kirinden arındırılmasını, daha sonra temiz ve

⁹ Bakara 2/233.

beyaz bir çarşafa sarılıp devamlı temiz kalması amacıyla bebekle ilgilenilmesi gerektiğini belirtir (Gazâlî, 1993: II/ 68-70).

İnsan, taşıdığı isimle sadece dünyevi hayatta var olmaz. Ahirette de yine aynı ismi taşıyacak ve bu isimle çağırılacaktır. Güzel isme sahip olmak bu nedenle kıymetlidir. Gazâlî de bu kıymetten dolayı, çocukları güzel isimlerle güzelleştirmeyi faydalı bir davranış olarak görür. O, bu davranışın, doğumun gerçekleşmesinden itibaren ilk haftada yapılmasını öğütler. Bu eylem, babanın çocuğa vermesi gereken bir hakkıdır. Bu sebeple, güzel isim vermenin kıymeti daha da artacaktır (Gazâlî, 1993: II/70). Gazâlî, isim verme konusunda, kötü isimlerin yerinin güzel isimlerle değiştirilmesini önerir. Çünkü isimlerin çocuklar üzerinde etki bıraktığını düşünmektedir. Bu nedenle çocuğa güzel anlamlı isimler verilmelidir ki iyi işler peşinde olsunlar. Gazâlî, Hz. Peygamber zamanında söz konusu isim değiştirme olayının yapıldığını belirtir ve örnek gösterir. Ayrıca çocuğa verilecek isim anlamı güzel olup, dini kaygılar içermemelidir. Çünkü çocuk, ömür boyu verilen isimle anılacaktır. Dahası bu eylem, anne-babanın sorumluluğundadır. Dolayısıyla güzel isim verilerek anne-baba sorumluluklarını yerine getirmiş olur (Gazâlî, Aktaran Oruç 2009: 127).

Gazâlî, bebeklik dönemi içerisinde çocuğun sünnet edilmesini tavsiye eder. Çocuk, doğumun yedinci gününde sünnet ettirilmelidir. Fakat, tavsiye edilen zaman sonrasında çocuğun sünnet edilmesi herhangi bir problem doğurmaz. Ayrıca bu eylemler, yeni doğan çocuğun geçmesi gereken aşamalar ve babasından alacağı haklarıdır. Baba çocuğun hakkını gözetmeli ve bu hakları kesinlikle yerine getirmelidir. Çocuk, bu haklarla, henüz güç ve yeteneklerini eline almadan, İslam'ın temel ilkeleriyle tanışmış olacaktır (Gazâlî, 1993: I/382).

Gazâlî'ye göre, altı-yedi yaş dönemi çocukluk dönemidir. Gazâlî, çocuğun altı-yedi (temyiz) yaşlarından itibaren anne-baba ve eğiticisi tarafından, birtakım dini vazifeleri yönlendirilmesini uygun görür. Bu yaşlardaki çocuk, taharet almaya ve namaz kılmaya teşvik edilmelidir. Ayrıca herhangi bir sağlık sorununun olmadığı durumlarda, bünyesinin alışması için Ramazan ayında oruç tutması emredilmelidir. Dünya malına heves etmemesi bağlamında ipek ve altın gibi giyim-kuşamdan uzaklaştırılmalı, kavrayabileceği ve yaşına uygun dini hükümler öğretilmelidir. Hırsızlık, haram, yalan, küfür gibi eylemlerin kötü olduğu ve zarar göreceği kendisine anlatılmalı, ölçülü yaşamanın faydaları kendisine öğütlenmelidir (Gazâlî, 1993: III/169).

Gazâlî'ye göre, altı-yedi yaşlarındaki çocuk, dini vazifelerini öğrenmeye başlayabilir. Yaşı itibarıyla kavrayabileceği dini vazifelere başlatmak, çocuğa faydalı olacaktır. Bu nedenle yaşına uygun, aşırıya kaçılmadan çocuğa eğitim verilmelidir. Çünkü çocuğun kavrayabileceğinden fazlasının öğretilmeye çalışılması, çocuğun aklını karıştıracak ve dini eylemlerini azaltacaktır. Bu sebeple, dini ve ahlaki öğretiler zekasına uygun şekilde öğretilmelidir.

Gazâlî, yedi-on dört yaş arasının çocuğun buluğ (ergenlik) dönemi olduğunu söyler. Çocuk, buluğ (ergenlik) çağına girdiğinde idrak gücü artmaktadır. Bu sebeple ona yasak edilen şeylerin, nedenleri izah edilmelidir. Örneğin yiyeceklerin, insanın Allah'a kulluk etmesinde ona güç, kuvvet veren bir gıda olduğu ve zevk duymak için yaratılmadığı, insanın ve dünyanın sonlu varlıklar olduğu, ölüm ile dünyadaki her şeyin sona erdiği, dünyanın insan için sınav yeri olduğu ve Allah'a ibadet etmesi için yaratıldığı, sonsuz ve gerçek makamın ahiretten başkası olmadığı, ölümün vakitsiz geldiği ve akıllı insanın dünyayı ahiretinde makama sahip olmak için kullandığı, Allah'ın emirlerini yaparak rızasını ve ahiretini kazanabileceği kendisine anlatılmalıdır (Gazâlî, 1996: 107-108).

Ergenlik çağına gelindiğinde, çocuk bu döneme kadar iyi bir terbiyeden geçtiyse anne-baba ve eğiticisinin sözleri ona tesir eder. Söz konusu bu öğütleri kalbine yerleştirir ve davranışlarına yansıtır. Ancak çocuk, buluş (ergenlik) dönemine gelinceye kadar terbiyesi ihmal edilmiş ve önem verilmemişse dili ve eli kötü işlere yönelir, vaktinin çoğunu oyun ve eğlenceye harcar, yemeğinde ve kıyafetinde istediğini yaparsa anlatılan hakikatler, çocuk tarafından reddedilir ve uyulmaz. İşte bu hususta Gazâlî, çocuğun helak olmasını önlemek amacıyla, erken yaşlardan itibaren, anne-baba ve öğretmeni tarafında yaşına uygun şekilde çocuğun terbiye edilmesine dikkat çeker. Çünkü daha önceki ifadelerimizde de belirttiğimiz gibi Gazâlî, çocuğun kalbini işlenmemiş cevher olarak görmektedir. Dolayısıyla ebeveynlerin çocuklarını eğitmeye ve terbiye vermeye duydukları önem, çocuklarının hayır veya şer yoluna girmesine öncülük eder. Bu sebeple, ebeveynler çocuğun eğitime önem vermelidir. Çünkü çocuğun erken yaşlarda eğitim görmesi, onun ileri yaşlarda alacağı eğitimi ve yaşantısını da etkilemektedir (Gazâlî, 1993: III/169).

3.3. Evliliğin Çocuk Yetiştirmede Olumlu ve Olumsuz Etkileri

Gazâlî'ye göre din, insanların dünya yaşamlarında nasıl hayat sürmeleri üzerine onlara fayda sağlamak, yol göstermek amacıyla indirilmiştir. Dini hükümlerin geçerli olabilmesi için insan varlığının devam etmesi gerekir. Dolayısıyla beslenmek, insanın var olması konusunda önemli bir yere sahiptir. Evlilikte yemeğe benzer olarak dine yardım eden hususlardandır. Nasıl ki insan soyunun devamı için yemek ve içme gerekliyse evlilik ile insan neslinin çoğalması ve devam etmesi de o kadar önemlidir. Çünkü din için insan varlığı gerekmektedir. İnsan için yemek ne kadar ona güç veren bir ihtiyaçsa evlilik de onun aslını oluşturmaktadır. Dolayısıyla evliliğin dini yönden sakınca barındırmaması aslında şehveti gidermek için değil, dinin devamlılığı içindir. Dahası şehvetin yaratılması, evliliğe teşvik amacı barındırır. Evlilik sonucunda dünyaya gelen din yolu yolcuları ile birlikte, din de

varlığını sürdürmektedir. Gazâlî'ye göre insanların yaratılması din içindir (Gazâlî, 1975: I/217). Bu noktada insan varlığının sırrı Kur'an-ı Kerîm'de şöyle ifade edilmiştir: "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım."¹⁰ (Gazâlî, 1975: I/217). Gazâlî, dünya üzerinde bulunan insanların çok olması durumunda, Allah kulu ve Peygamber ümmetinin de o kadar çok olacağını ifade eder. Ayrıca insanın evlenip Allah'a kulluk etmesi amacıyla çocuklar dünyaya getirmesi büyük sevaplardandır. Bu noktada baba ve öğretmen önemli faktörlerdendir. Çünkü çocuğun dünyaya gelmesi babası, ilim yolunu bulması ise öğretmeni sayesinde olur (Gazâlî, 1975: I/217).

Gazâlî'ye göre evlenmek, din için fayda barındırmaktadır. Dolayısıyla Gazâlî, evlenmede fayda görür. Bu yüzden evlilik üzerine insanî ve ahlaki yönden olumlu öğretiler açıklamıştır. Gazâlî'ye göre nikahta insan için beş fayda bulunur. Çocuk yetiştirmek, söz konusu faydaların ilkidir. Evliliğin en temel faydası da çocuk yetiştirmektedir. Çünkü evlenip çocuk sahibi olmak nesli devam ettirdiği gibi alemleri de insanoğlundan yoksun bırakmaz. Gazâlî, şehvetin insan neslinin devamlılığı için yaratıldığını ifade eder. Ona göre Allah'ın kudreti, kadın-erkek olmadan da insan neslinin devamı için yeterlidir. Ancak Allah hikmetiyle kadın-erkeği yaratmış ve insan varlığını sebep-sonuca bağlamıştır. İnsanın çocuk yetiştirmesindeki dört fayda onu Allah'a yakın eder. Bu faydaları ve şehvetin yaratılmasındaki sırrı bilen insan bekarlıktan kurtulur, evliliğe niyet eder (Gazâlî, 1993: II/68). Gazâlî'ye göre çocuk yetiştirmekteki dört fayda şunlardır:

Birinci fayda: İnsan soyunun devamlılığı için çocuk yetiştiren insan, Allah'ın rızasına uygun davranışta bulunmuştur. Bu eylem, çoğu insanın aklına gelmeyen ince bir yöndür. Bu amaç uğruna çocuk yetiştiren insanlar, Allah'ın hikmetini ve sanatını bilen, akıl sahibi

¹⁰ Zâriyât 51/56.

kişilerdir (Gazâlî, 1993: II/67-68). Faydalar içerisinde en önemli fayda olan evlat yetiştirme için Gazâlî şöyle izah etmiştir:

“Efendi, hizmetçisine, tohum, ziraat âleti ve ziraate elverişli tarlayı teslim eder. Hizmetçinin tohum ekmeğe gücü yeter ve bu husûsu tahrik eden bir yardımcıyı da efendisi kendisine verir. Sonra, bu kuvveti kaybederse elbette efendisini kızdırır ve itâba (azarlanmağa) müstahak olur. Bunun gibi Allahu Teâlâ erkek ve dişi olarak karı ve kocayı yarattı. Erkeğin beline nutfeyi yerleştirdi. Bu meninin husyelere inip oradan dışarı çıkması içinde yol yarattı. Kadında da meni'nin yerleşeceği rahmi yarattı, her birerlerine de bir icrâat için şehvet ve hevesi verdi.” (Gazâlî, 1993: II/68).

Görüldüğü üzere Gazâlî'ye göre kadın-erkek ve şehvetin yaratılmasındaki sır, çocuk yetiştirmektir. Çocuk yetiştirmenin ardında yatan sebep ise alemi, insandan yoksun bırakmamaktır. Çünkü dini hükümlerin devam edebilmesi için insanın varlığına ihtiyaç vardır. Allah'ın gücü ve kudreti kadın-erkek olmadan da insan soyunu devam ettirebilir. Ancak kadın-erkeğin yaratılmasında hikmet vardır. Buradaki hikmet ise, yaratılanların en üstünü Allah'ın ilmini keşfederek evlilik yoluna girecek, dahası Allah'ın rızasını kazanmak için çocuk yetiştirecektir.

İkinci fayda: İnsanın çocuk yetiştirmesindeki ikinci fayda ise hem Hz. Peygamber'in ümmetini çoğaltarak onu sevindirmek hem de O'nun sevgisine erişmektir. İnsanların evlilik yapması, Hz. Peygamber'in sevdiği ve öğütlediği davranışlardandır. Gazâlî, Hz. Peygamber'in ümmetinin çok olmasından da keyif duyduğunu belirtir. Bu fayda içerisinde insan, Hz. Peygamber'i sevindirirken aynı zaman da yetiştirdiği çocuğun haklarını da gözetir (Gazâlî, 1975: I/217-218).

Üçüncü fayda: İnsan, öldükten sonra kendisi için dua edecek evladının olması Gazâlî'ye göre, çocuk yetiştirmenin üçüncü faydasıdır. Her ne kadar insanın yetiştirdiği evlat hayırsız olsa bile, mümin olduğu için anne ve babasına ettiği dualar kabul sayılır. Ayrıca iyi eylemlerde bulunması da yine anne ve babasına sevap olarak yazılacaktır. Çünkü evlat, anne

ve babanın kazancıdır. Ayrıca yetiştirilen evlat hayırsız işler yapsa da bunun günahı anne ve babanın değil, kendisininindir. Bu nedenle Gazâlî'ye göre, insanın öldükten sonra ona duacı birisinin olması ve yaptığı hayırlı işlerden ona sevap yazılması için çocuk yetiştirmesi onun faydasıdır. Çünkü yetiştirilen evlat, iyi veya kötü olsa da yaptığı her hayırlı iş, onu dünyaya getiren anne ve babaya sevap kazandırır. Evlat kötü olsa da mümin olması onun iyi tarafıdır. Bu nedenle anne ve babası için şefaatte bulunması kabul görecektir ve evladının yaptığı iyilikler anne ve babaya da sevap kazandıracaktır (Gazâlî, 1993: II/ 71-72).

Dördüncü fayda: Anne ve baba, kendinden önce vefat eden evladından şefaate talebinde bulunabilir. Gazâlî'ye göre bu durum evlat yetiştirmenin dördüncü faydasıdır. Ona göre, anne ve babadan önce vefat etmiş evlat, anne ve babasını cehennem gazabından kurtarabilir. Anne ve babası için Allah'tan onları affetmesini dileyebilir (Gazâlî, 1975: I/218-219).

Gazâlî, evliliğin şehveti dindirdiği için insanların faydasına olduğunu belirtir. Bu bağlamda evlilik yapmak, insanlar için ikinci önemli faydadır. Evlilik yapan insanlar aynı zamanda dinlerine de sahip çıkmış olurlar. Çünkü şeytan, şehvet ile insanı kandırarak, onu haram yoluna götürür ve harama bulaştırır. Evlilik ile şehvet duygusu dindirilir. Ancak şehveti dindirmek için yapılan evlilikten Allah'ın rızasına ulaşılamaz. Çünkü şehvet duygusunun yaratılmasındaki amaç arzu değil çocuk yetiştirmektir ve Allah'ın emri, insanların evlenerek şehvetlerinden kurtulması değil çocuk yetiştirmeleridir. Burada şehvet ve çocuk yetiştirmek arasında manevi bir ilişki bulunmaktadır. Çünkü insan neslinin devam etmesi amaçlanmasaydı, insana şehvet duygusu verilmezdi. Dolayısıyla şehvetin zevk için olmadığı, insan soyunun devamı için olduğu aşikardır. Ayrıca evliliğin hikmetinde şehvetin giderilmesi değil, çocuk yetiştirmek vardır. Şehvetin buradaki görevi, insanları çocuk yetiştirmesine yönlendirmektir (Gazâlî, 1993: II/75).

Gazâlî'ye göre ev idare etmek evliliğin üçüncü faydasıdır. Çünkü insan tabiatında yuva kurmak ve yuvanın içerisinde sevgi görmek, dinlenmek, eğlenmek ve şakalaşmak ister. Bu eylemlerin beraberinde insanın kalbi huzura erer ve ibadetlerini gerçekleştirmeye güç bulur (Gazâlî, 1993: II/81).

Evlenmenin dördüncü faydası yakınları çoğaltmaktır. Gazâlî'ye göre bekar bir erkek ev işleriyle meşgulse ibadet ve ilimden uzak kalmaktadır. Çünkü ev ve mutfak gereçlerinin temizliği ona göre vakit alan işlerdir. Dolayısıyla erkeği ibadet ve ilim yolunda uzaklaştıran bu görevi birine devretmesi gerekir. Erkeğin faziletli ve becerikli bir kadınla evlenmesi onun dini görevlerini yerine getirmesinde yardımcı olur (Gazâlî, 1975: I/220).

Gazâlî'nin en üstün ibadetlerden biri olarak kabul ettiği evliliğin sonuncu faydası, nefis mücâhedesini yapmaktır. Evlilik içerisinde güzellikler olduğu gibi zorluklar da mevcuttur. Kişi, kendini ailenin büyüğü olarak kabul edip onların haklarını gözetmelidir. Ayrıca büyük vazifesini kabul eden kişi, aile üyelerine karşı sabır göstermeli, sıkıntılı zamanlarında yanlarında olmalı, kusur ve kötü huylarını düzeltmede yol göstermeli, çocuğun ahlaki ve dini terbiye ile yetişmesi için uğraşmalı, sofradan haram rızık geçmemesi için çabalamalıdır. Her ne kadar dışarıdan zor görünse dahi bu eylemler büyük faziletlerdendir. Bu bakımdan evlilik yapmak, insanı sorumluluk sahibi yapar ve nefsiyle mücâhede içerisine koyar. Gazâlî, evlilik dahilinde hem kendini hem de aile fertlerini ıslah etmeye çalışanın, sadece kendini ıslah etmeye çalışanla bir olmadığını ifade eder. Çünkü zorluklarla mücadele eden kişi, bekar olup sadece kendi rahatını düşünenlerden daha üstündür. Dolayısıyla erkeğin, eş ve çocukları için sıkıntılara göğüs germesi, Allah yolunda cihad mertebesine denktir (Gazâlî, 1975: I/220-221; Gazâlî, 1993: II/85).

Anlatılanlardan yola çıkarak diyebiliriz ki Gazâlî'ye göre evlilik, insanın hem dünyası hem de ahireti için faydalıdır. Çünkü evliliğin temel amacında çocuk yetiştirip, eğitimi vermek, Allah'ın dinini devam ettirmek ve Hz. Peygamber'in ümmetini genişletmek vardır. Dolayısıyla bu amaç doğrultusunda çocuk yetiştiren insan, Allah'ın rızasını da kazanabilir. Vefat eden anne ve baba, yetiştirdiği çocuk her ne kadar hayırsız olsa da onun ettiği dualar, Allah katında kabul olur ve çocuğun yaptığı faydalı işler anne ve babasına sevap olarak yazılabilir. Ayrıca anne ve babasından önce vefat eden çocuk, onların cehennem azabından kurtulmasında yardımcı olabilir. Evlilik sayesinde sorumluluğu artan kişi hem kendi nefsi hem de aile fertlerinin nefsinin iyileştirir. Kendini ve ailesini, Allah yolunda yapılan faziletli işlere sevk eder. Gazâlî, evlilikte çocuk yetiştirmeyi faydalı görür. Ancak evlenmenin beraberinde getirdiği olumsuz etkilere de değinmiştir. Ona göre evlenmenin olumsuz yönünde üç afet bulunur. Söz konusu bu afetleri şu şekilde yorumlayabiliriz:

Birinci afet: Gazâlî'ye göre en kuvvetli afettir. Eve bakmakla sorumlu olan kişi, helalinden kazanç sağlarken harama düşebilir. Çünkü insan, ailesinin de nafakasını kazanabilmek için daha fazla gayret göstermesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu kazancı elde edebilmek için hileye başvurabilir ve ailesine haram lokma yedirebilir. Gazâlî, bu noktada haram getirenin kendisiyle birlikte ailesini de helake sürükleyeceğini belirtir. Ancak bekar insan, harama düşmediğinden emindir. Çünkü sorumlusu olduğu tek kişi kendisidir. Harama düşmeden de kendi ihtiyaçlarını giderebilir. Dolayısıyla Gazâlî, mirası olmayan ve haram yola başvuracak kişilerin evlenmesini doğru bulmaz. Şayet kişinin evlenmediği takdirde zinaya düşeceği biliniyorsa evlenmesi sakıncalı değildir (Gazâlî, 1975: I/221; Gazâlî, 1993: II/88-89). Ailenin nafakasını ödeyecek olan kişinin harama el sürmesi onda imanın

zayıfladığı anlamına gelir. Dolayısıyla babanın çocuğa örnek olması ve dini eğitim vermesi hususunda sıkıntılar doğurabilir.

İkinci afet: Evliliğin getirdiği ikinci afette kişi, aile fertlerinin haklarını ödemez, onların kötü huylarına karşı tahammül göstermez ve eziyetlerini sabır ile karşılamaz. Gazâlî, evliliğin ikinci afetini birinci afete göre daha az kötü bulmaktadır. Çünkü aile fertlerinin karınlarını doyurmak, onlarla güzel vakit geçirmek ve arzularını yerine getirmekten daha zordur. Ancak Gazâlî, ikinci afetin de tehlikeli olduğunu belirtir. Aile içerisinde özellikle çocukların haklarını vermemek, onların kötü huylarına sabır göstermemek, beraberinde birçok olumsuzluğu meydana getirir. Dahası ailesinin yanından uzaklaşan kişilerin ibadeti makbul olmaz. Gazâlî'ye göre evliliğin ikinci afetinin üstesinden gelecek kişilerde, akıllı ve idareci vasıflarına sahip olması, kadınların ve çocukların isteklerine uyan, boşboğazlığa kulak asmayan, kusurları görmezden gelen özelliklerin olması gerektiğini belirtir. Bu özellikleri taşıyan kişiler, evlilikte ikinci afetin üstesinden gelebilirler (Gazâlî, 1975: I/221). Anne ve babanın çocuğun kötü huylarına sabır göstermemesi ve düzeltmeye çalışmaması, bu huyların daha da kuvvetlenmesine yol açar. Beraberinde birçok kötülükte ortaya çıkabilir. Anne-babanın bu noktada yapması gereken çocukta ortaya çıkan kötü huy daha da büyümeden onu düzeltmeye çalışmaktır.

Üçüncü afet: Gazâlî'ye afetlerin sonuncusu, afetler içerisinde en az kötü olandır. Bu afette ise kişi, ailesi için mal biriktirir ve çocuklarının çok olması ile övünç duyar. Halbuki onun bu eylemleri dünya hevesidir. Dolayısıyla insanın dünyalık uğraşları onu Allah'ın ibadetlerinden alıkoyar. Gazâlî, insanı Allah'a yakınlaşmasından alıkoyan mal, eş ve çocuğu o insandaki çirkinlik olarak belirtmiştir. Ancak Gazâlî'nin anlatmak istediği eş, çocuk ve malın kötülük getirmesi değildir. Ona göre bu kişiler, helal uğraşlar ile vakitlerini sürdürürken aynı zamanda Allah'a ibadetlerini sekteye uğratırlar. Dolayısıyla onları bu

yanlıştan döndürmesi gereken kişi, ailenin sorumluluğunu alan kişidir. Ayrıca sorumlu kişinin de onlara benzer şekilde mal ve çocuk övücü içerisinde olması, kendi ibadetlerini unutmaya yol açtığı gibi aile üyelerinin de ibadetlerini fark ettirmez. O halde Gazâlî, Allah’a ibadetten uzaklaştıracak bir evliliği insanlara öğütlemeyi (Gazâlî, 1975: I/222). Çocuk için anne ve baba ilk rol modellerdir. Dolayısıyla çocuk, anne ve babasından gördüğü davranışları iyi olarak kabul edip kendi yaşamına dahil eder. Bu nedenle ebeveynler dünyalık işleri bırakıp, ibadetlerine yönelmelidir. Bu sayede çocuk, kötü eylemleri yaşamına dahil etmeyecek ve eğitimine pozitif yönden fayda sağlanacaktır.

Anlatılanların sonucunda Gazâlî, evlilik için genel bir yorumda bulunur. Ona göre evlenme veya evlenmemeyi hayırlı gören kişiler, Gazâlî’nin anlattıklarını bilmedikleri için bu fikre sahiptirler. İnsanın yapması gereken evliliğin fayda ve afetlerini öğrenip ona göre karar vermektir. Gazâlî, evliliğin afetlerini bilen, helalinden kazanç sağlayan, evliliğin ibadet etmesine engel teşkil etmeyecek, ev işlerinde yardıma ihtiyacı olan güzel ahlaka sahip kişilerin şehvetini teskin etmek ve Allah yolunda çocuk yetiştirmek için evliliğin doğru olacağını belirtir. Aksine evlilik, kişiler için faydadan çok afet getirecekse, evlenmeyip bekar kalması daha hayırlıdır. Ancak kişi, evliliğin fayda ve afetlerini bilip ikisine de aynı mesafedeyse fayda ve afetlerin ibadet konusunda artı ve eksilerini adalet tartısında tartmalı ve bunun sonucunda evliliğe hüküm vermelidir. Gazâlî, evliliğin en büyük faydası çocuk yetiştirmek ve insani şehveti teskin etmektir. Evliliğin afetleri ise harama el sürmek ve Allah’a ibadetten uzak kalmaktır (Gazâlî, 1993: II/92).

Gazâlî, anlatılanların ardından evliliğin fayda ve afetlerini karşılaştırmaya tabii tutar. Ona göre şehvetten yana sıkıntısı olmayan ancak Allah’a kulluk etmesi için çocuk yetiştirmek isteyen kişilerin bekar kalması daha hayırlıdır. Çünkü çocuk yetiştirmek amacıyla evlilik isteyen kişi, evlendikten sonra harama el uzatma ve Allah’a ibadetten geri

kalma gibi durumlar içerisinde girebilir. Bu durumlar ise insana fayda sağlamaz. Dahası çocuk yetiştirme amacı, söz konusu kötülükleri telafi etmez. Çünkü çocuk sahibi olmak için evlilik niyetinde olanlar, Allah'tan var sanılan bir çocuğun hayatını talep etmektedir. Ancak harama bulaşma ve Allah'a ibadette kusur, şu anda bile var olan bir noksanlıktır. Dolayısıyla Gazâlî, insanın helal yoldan hayatına devam etmesini ve helak olmaktan korunmasını, olmayan bir çocuğun yetiştirilme niyetinden daha üstün tutar. Ona göre her ne kadar evlat yetiştirmek insan için fayda gibi görünse de insanın evlilik nedeniyle dini bozuluşlara sürüklenmesi daha önemlidir. Gazâlî, çocuk yetiştirme amaçlı evliliğin içerisinde, erkeğin şehveti dizginleme amacına dikkat çeker. Ona göre erkeğin, şehveti dizginleme gücü yetersizse, evlilik ona iyi gelecektir. Bu sayede zina yapmaktan kurtulabilir. Ancak evlilik içerisinde kazancının helal olması şüphelidir. Söz konusu evlilik, kötüler arasından en az kötünün tercih edilmesi gibidir (Gazâlî, 1975: I/217-220).

Gazâlî, zinaya düşme konusunda kendinden emin olup şehvetle bakmamaya söz veremeyecek kişilere de evliliği tavsiye etmez. Her ne kadar şehvetle başkalarını süzmek haram olsa da zararı sadece insanın kendisinedir ve bu eylem daimî değildir. Ancak insan, evlilik sonucunda harama bulaşabilir. Bu eylem ise daimidir. Dahası bu eylemin zararı insanın sadece kendisine değildir. Harama bulaşan insan, başkalarının hakkını gasp ettiği gibi elde ettiğini ev ahalisinin boğazından geçirir. Gazâlî, insanların bahsedilen afetleri kavradıktan sonra evlilik için karar vermelerini ister. Ona göre, anlatılanlar insanların halleridir. İnsan hallerini anlayıp kavrayanlar, nikah yapıp yapmama konusunda tereddüt yaşamazlar (Gazâlî, 1993: II/93). Evlenmenin fayda, afetlerini ve özellikle zinaya düşme konusunu ifade ederken genel bir anlatımla konuyu özetlemeye çalıştık. Bu noktadaki amacımız ise konumuz olan çocuk eğitimi dışına çıkmamaktır.

Gazâlî, insanların evlenmesi yönünde öğütler de bulunur. Çünkü evlilik, özellikle çocuk yetiştirme amacı yüzünden Allah'ın takdirine ulaşılabilcek bir eylemdir. Her ne kadar evliliğin afetlerinden bahsedilse de Gazâlî'ye göre evlilik, ibadet etmeye engel olmaz. Bu bakımdan evlilik ve ibadetleri devam ettirme büyük faziletlerdendir. Ancak ibadete engel olacak tek unsur, insanın harama bulaşmasıdır. İnsanı harama bulaştıran şey ise evlilikle birlikte artan sorumluluklardır. Sonuç itibariyle Gazâlî, evliliğin fayda ve afetlerini kavrayan ve kendinden emin kişilerin evlilik yapmasını, Allah ve Hz. Peygamber uğruna çocuk yetiştirmesini öğütlemektedir.

SONUÇ

Eğitimi, insanların topluma ayak uydurabilmesi için toplumsal kurallara ve yargılara göre değişim süreci olarak tanımlayabiliriz. Elbette bu süreç, eğitim denilince ilk akla gelen okul vasıtasıyla olmayacaktır. Çünkü insan, düşünen ve sosyal bir varlıktır. Dolayısıyla yaşamını sadece okul sınırlarında sürdürmeyecektir. İnsanın eğitimine dahil olan birçok alan vardır. Aile, iş yeri gibi sosyal alanlar, bunlara örnektir. Bu sosyal alanlar da insanın toplumsal yaşama uyum sağlamasında etkili olan yerlerdir. Başta okul olmak üzere bu gibi toplumsal alanlar, insanda yetersiz görülen yönleri giderecek, beceri ve davranışları toplumsal normlara göre düzenleyecektir. Eğitimin bu amacı öğretimi de ortaya çıkarmıştır. Öğretim, merkezine insanı alarak onun ilgi, yetenek ve yetilerine göre toplumsal uyumuna rehberlik eder.

Bilge olma yolunda bilginin aranması, felsefeyi ortaya çıkarmıştır. Bilginin sürekli aranması ve felsefenin merakını insana çevirmesi, felsefenin kapsadığı alanı da genişletmiştir. Bu genişleme, felsefenin yolunu eğitimle kesiştirmiştir. Zamanla birçok filozof, bu eğitim sürecine yeni konular dahil etmiştir. Eğitimin dönem içerisinde değer kazanmasıyla birlikte, kapsadığı alan da genişlemeye başlamıştır. Ancak eğitim alanının genişlemesi ve alanların uzmanlaşması, bilgiyi kendi sınırları içerisinde bırakmıştır. Eğitime dair ortaya atılan düşünceler, eğitim felsefesini meydana getirmiştir. Eğitim felsefesinin temel amacı, eğitimin amaçlarına yönelik eleştiri yapmak, bu amaçların insanlara faydalarını ve zararlarını belirlemek için sorular sormaktır. Fakat eğitim felsefesi, eğitimin amaçlarına yönelik sorular sormakla kalmayıp insanların en iyi şekilde faydalanabilmesi için eğitim modelleri de üretmektedir. Eğitim felsefesinin üretkenliğinde, toplumların kültürü ve sosyo-ekonomik halleri büyük önem taşımaktadır. Çünkü toplumun yargıları, kültürü ve sosyo-ekonomik hali o toplumun eğitim felsefesini oluşturur. Eğitimin nasıl olması gerektiğine dair

birçok eğitim felsefesi ortaya atılmıştır. Bunlar, İdealist, Realist, Natüralist, Pragmatik ve Varoluşçu eğitimidir. İdealist eğitim, insanın kendisini gerçekleştirmesini amaçlar. İnsan, yaşamını doğruluk, iyi ve güzel değerleri merkeze alarak şekillendirmelidir. Bu noktada öğrencinin görevi, hakikati aramak ve ona göre yaşamaktır. Dolayısıyla öğrenci, hakikati bilmek zorundadır. İdealist eğitim programında felsefe matematik, edebiyat sanat, tarih gibi dersler yer alır. Felsefe, matematik gibi dersler sayesinde öğrenciye soyut düşünme öğretilir. Edebiyat, sanat, tarihi gibi dersler ise kültürel değerlerin aktarılması için vardır. Realist görüşe göre, eğitim sayesinde insan akli gelişebilir ve mutluluğa ulaşabilir. Bunların gerçekleşmesi bilgi sayesinde olacaktır. Okul, kültürel değerlerin ve akademik bilginin öğrenciye aktarıldığı alandır. Öğretmen, öğrencilere entelektüel disiplinleri öğretmekle sorumlu kişidir. Aynı zamanda öğrencinin duyuşal bilgiden soyut bilgiye ulaşmasında yol göstermelidir. Natüralist görüş, eğitimin merkezine öğrenciyi koyar ve onun duyu ve merakından yola çıkarak özgür bir ortamda eğitim almasını ister. Öğretmenin görevi, öğrencinin duyu ve merakını yönlendirebilecek özgür bir ortam yaratmaktır. Dolayısıyla Natüralist eğitim, öğrenciye hazır bilginin aktarılmasına karşı çıkar ve öğrencinin yaşayarak öğrenmesini ister. Pragmatist görüşe insanın çevreyle etkileşimiyle bilginin ortaya çıktığını söyler. Bu nedenle onlara göre eğitim mutlak bilgiyi reddeden, değişime açık, bilimsel yöntemleri benimseyen birey yetiştirmektir. Müfredat, hayatın içerisinde seçilmelidir. Öğretmen, öğrencisine iş yaptırarak onun öğrenmesini sağlamalı ve aynı zamanda rehberlik yapmalıdır. Varoluşçu eğitime göre, insan seçme özgürlüğüne sahip bir varlıktır ve bu nedenle seçimlerini kendisi yapmalıdır. Bilginin oluşması, insan yaşantısına ve benimsediği tasarımlara bağlıdır. Öğrenci, eğitim sayesinde kendine dönecek, kimlik bilinci kazanacak ve varoluşunun sebep olduğu tüm yükleri alacaktır.

Her toplum kendi kültürel değer ve yargılarına bağlı olarak eğitim modeli inşa eder. Bu açıdan Antik Yunan, eğitimi ruh ve bedenin ahenk içerisinde yaşam sürmesi olarak görmüş ve eğitimin içerisine erdemli davranışlar ve jimnastik, beden eğitimi gibi dersler koymuştur. Orta Çağ Avrupası'ndaki eğitime baktığımızda genellikle dini öğretilerin akıl yoluyla öğretilmeye çalışıldığı bir model görürüz. Ayrıca eğitime, şövalyelik eğitiminin dahil edilmesiyle dünyevi bir amaç belirlenmiştir. Asya'nın eğitim modeli de dini içeriklidir. Ancak bu dini bilgilerin akıl yoluyla kanıtlanma girişimi yapılmamıştır. Dersler, dini öğretilerin yanında matematik, kimya, biyoloji, felsefe gibi disiplinleri de içermektedir. Asya'da birçok filozof tarafından eğitim modeli ortaya atılmıştır. Bu kişilere örnek olarak Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh ve Gazâlî gibi filozofları gösterebiliriz. Bu filozoflar bireysel düşüncelerini temel alarak uygun bir eğitim modeli çizmiştir.

Önceki ifadelerimizde eğitime dair birçok düşünürün fikir ortaya attığını belirtmiştik. Bu düşünürlerden biri de Gazâlî'dir. Onun eğitim anlayışını anlayabilmek için dönem hakkında da bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Onun döneminde Nizamiye Medreseleri yaygınlaşmıştır. Eğitim, bu medreselerde devlet kontrolünde gerçekleşmektedir. Gazâlî de medreselerdeki eğitim sürecinde büyük görev almaktadır. Dönemin medreselerindeki eğitim, İslam'a dayanmaktadır. Eğitimi, insanın olgunlaşması olarak ifade eden Gazâlî'ye göre, insanın ahlakının temizlenmesi, aklının keskinleşmesi, yanlış davranışlardan uzaklaşması eğitim sayesinde olacaktır. Bu bağlamda Gazâlî için eğitim, insana yanlış fark ettirip doğruya yönlendirme eylemidir diyebiliriz. Ona göre eğitimde öğrenilenler, teorikte kalmayıp pratiğe dönüşerek hayata dahil edilmelidir. Bu amaç doğrultusunda Gazâlî, pratik temelli eğitim modelini benimsemektedir. Yanlış eylemler gerçekleştiren insanı doğru yola sokmak zordur. Bu nedenle insanın küçük yaşlarda doğru-yanlış bilip ona göre yaşam sürmesi, doğru yola yönelmesini kolaylaştıracaktır. Dolayısıyla

eğitimin küçük yaşlardan itibaren verilmesi, bu noktada önem kazanacaktır. Gazâlî, insanın erken yaşlardan itibaren ahlaklı bir yaşam sürmesi için çocuk eğitimini konu edinmiştir. Onun çocuk eğitiminde kişisel, toplumsal ve dini yönden öğütler ve kurallar mevcuttur. Bu öğütler ve kurallar her ne kadar Kur'ân ve Hadis temelli olsa da toplumun beğendiği ve akıl süzgecinden geçmiş eylemleri de içerir. Allah, çocuğu tertemiz bir cevher olarak yaratıp anne-babaya emanet etmiştir. Emanete en iyi şekilde bakan anne-baba, Allah tarafından mükafatlandırılacaktır. Aksini yapan ebeveynlerin sonu helak olmaya gider. Bu nedenle anne-baba, çocuğundan fayda görebilmesi için onu iyi yetiştirmelidir. Gazâlî'ye göre iyi yetiştirmenin yolu, terbiye ve ahlaki yaşamdan geçmektedir. Çocukta utanma duygusunun ortaya çıkması, terbiye ve ahlaki yaşama yönlendirmeye hazır olduğunu gösterir. Bu sebeple Gazâlî, ebeveynlere, çocuğun altı-yedi yaşlarındaki davranışlarının incelenmesini tavsiye eder. Ayrıca Gazâlî, utanma duygusundan faydalanılarak çocuğu iyi eylemlere yönlendirmede kolaylık görür. Gazâlî'ye göre çocuğun yemeklere karşı açgözlü davranması, kendini gösteren ilk kötü davranıştır. Çünkü çocuğun açgözlü olması, kalp ve ruha hastalık getirecek ve diğer kötü huyların gelişmesine sebep olacaktır. Dolayısıyla Gazâlî, çocuğun açgözlülüğünden uzaklaştırılmasını ve nefsini dizginlemeyi öğrenmesini buyurur. Gazâlî'nin bu düşüncelerinin ardında, nefis dizginlenmesiyle beraber saygı erdemi de bulunmaktadır. Bu sayede çocuğun gözü başkasının yediğinde olmaz, büyükleri oturmadan sofraya oturmaz ve yeme-içmeye dair birçok adap edinir. Gazâlî'nin öğütlediği şeyler, çocuğun dünya ve ahiret yaşamında saadete ulaşması içindir. Bu sebeple Gazâlî, söz konusu saadete ulaşmak için doğru yolu gösteren öğütlerde bulunur.

Sonuç olarak, insanın eğitilmesi bireysel, toplumsal yaşamın sağlığı ve devamlılığı için önem arz etmektedir. Gazâlî de bu sebepten ötürü insanın eğitilmesi gerektiğini düşünür. Ona göre eğitim, insanın olgunlaşma halidir. Dolayısıyla olgunlaşma

sürecinin erken yaştan itibaren başlaması, çocuğun ahlaki olgunluğunun başarıyla tamamlanmasında etkilidir. Çocuk eğitiminde başarıya ulaşmak ilk olarak anne ve babanın çocuğuna gösterdiği özene bağlıdır. Bu özen sayesinde ebeveynler, çocuğundaki akıl ışığını görür ve onu terbiye etmeye başlar. Söz konusu terbiyenin konusu ise temelinde dini öğretilerin bulunduğu ahlaki, bireysel ve toplumsal yaşam kurallarıdır. Ancak eğitimle öğrenilenler, fikirde kaldığı sürece gerçek kıymeti anlaşılmaz. Gazâlî'nin eğitim felsefesine göre, fikirlerin gerçek kıymeti ancak eyleme dönüştüğünde ortaya çıkar. Çünkü eğitim, uygulanması için dahil olunan bir süreçtir. Dolayısıyla fikirlerin, eyleme dönüşmesi gerekmektedir. Gazâlî'de bu maksatla çocuğa öğüt verirken eyleme teşvik edici bir dil kullanır.

Gazâlî'nin eğitim felsefesi, dini esaslar üzerine inşa edilmiş ve pratiğe dökülmesi gereken bir yapıdadır. O, ideal insanın gerçekleşebilmesi için gerekli olan eğitimi dini öğretiler ile temellendirmiştir. Eğitimi, insanın olgunlaşma hali olarak yorumlayan Gazâlî, bu olgunlaşmanın gerçekleşebilmesi için dini temelli bir eğitim felsefesi kurar. O, kurmuş olduğu dini esaslı bu eğitim felsefesinin içerisine çocuk eğitimini de dahil etmiştir. Ona göre insanın olgunlaşabilmesi, çocuk yaşlardan itibaren İslami adap ve dini kurallara tabi tutularak mümkün olacaktır.

Bu çalışmada eğitim, Gazâlî'ye gelinceye kadar genel bir bakış açısıyla dönemsel olarak incelenmiştir. Bu nedenle Gazâlî'den sonra gelen çağların eğitim anlayışı konu dışı bırakılmıştır. İslam felsefesinde çocuk eğitime yönelik birçok düşünür, fikir öne sürmüştür. Ancak bu kişiler arasından en kapsamlı eğitim modeli oluşturan Gazâlî'dir. Çalışmamız dahilinde söz konusu bu filozoflardan bazılarının eğitim görüşleri genel olarak belirtilmiştir. Bu çalışmada Gazâlî'nin kaleminden çıkan birçok eserinden faydalanılmıştır. Aktarılan bilgiler, ilk elden bir incelemenin sonucudur. Dolayısıyla bu bilgiler, Gazâlî'nin eğitim ve

ocuk eğitimine yönelik düşüncelerinin en yakın anlamda yorumlanmasıdır. Gazâlî, ocuk eğitimine yönelik özel bir ilgi duymuş ve eser kaleme almıştır. Bizim bu çalışmamız, çağların eğitim anlayışlarını incelemek isteyen araştırmacılar için de katkı sağlayabilir. Çünkü Orta ağ döneminde geniş bir kapsamda ocuk eğitimini konu alan Gazâlî' dir. Ayrıca, Türkiye'nin mevcut eğitim sistemine yönelik Gazâlî'nin ocuk eğitimi düşüncesinden hangi konularda yararlanılır düşüncesi başka bir çalışma konusu olabilir.



KAYNAKÇA

- Ada, Ş., ve Keskinılıç, K. (2006). *Eğitimin Temel Kavramları*. Ankara: Hegem Yayınları.
- Akdeniz, A. R., ve Küçük, M. (2016). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Akkutay, Ü. (1984). *Enderun Mektebi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Akyüz, Y. (2006). *Türk Eğitim Tarihi (MÖ 1000-MS 2006)*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Alkan, C. (1983). *Eğitim Felsefesi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Alper, Ö. M. (2008). *İbn Sînâ*. İstanbul: İsem Yayınları.
- Altuntaş, H., Şahin, M. (2011). *Kurân-ı Kerîm Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aristoteles. (1993). *Politika*. (Çev. Mete Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles. (2010). *Metafizik*. (Çev. Ahmet Arslan). İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi II- Sofistlerden Platon'a*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Arslanoğlu, İ. (2019). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Avşar, T. (1997). *Düşünce Tarihi*. İstanbul: İnsancıl Yayınları.
- Aydın, M.Z. (2003). Ailede Ahlak Eğitimi. *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*. Sivas: Sayı VII/2.
- Aydın, M.Z. (2005). *Ailede Çocuğun Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları.
- Aytaç, K. (1992). *Avrupa Eğitim Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

- Aytekin, E. (2020). *Ailede Çocuk Eğitimi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Başaran, İ. E. (1994). *Eğitime Giriş*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.
- Bayraklı, B. (2002). *Mukayeseli Eğitim Felsefesi Sistemleri*. İstanbul: Sidre Yayıncılık ve Dağıtım.
- Bayraklı, B. (2015). *Fârâbî'de Devlet Felsefesi*. İstanbul: Düşün Yayınları.
- Baytekin, Ç. (2004). *Öğrenme Öğretmen Teknikleri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Bedir, M. (2006). Mütakaddimîn ve Muteahhirîn. *Türkiye Diyanet Vaktı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 32, ss.186-188). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beken, A. (2014). *İlk Kuruluş Dönemlerinde Medreselerde Dini İlimlerin Dini Öğretimi-Nizamiye ve Müstansırıyye Örnekleri*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bilhan, S. (1991). *Eğitim Felsefesi Kavram Çözümlemesi*. (Cilt 1) Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Binbaşoğlu, C. (1982). *Eğitim Düşüncesi Tarihi*. Ankara: Binbaşoğlu Yayınevi.
- Birand, K. (1987). *İlkçağ Felsefesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Büyükkaragöz, S., Muşta, M.C., Yılmaz, H. Ve Pilten, Ö. (1998). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Konya: Mikro Yayınları.
- Celep, C. (2004). *Meslek Olarak Öğretmenlik*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Cevizci, A. (2018). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.

- Cüceloğlu, D. (2002). *İnsan ve Davranışı*. İstanbul: Remzi Yayınları.
- Çağrı, M. (1997). Hasene. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 16, ss. 376-377). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, M. (2001). İtidal. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 23, ss. 456-457). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrı, M. (2013). *Gazâli'ye Göre İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Çağrı, M. (2016). *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Çelikel, B. (2006). *Gazâli'nin Eğitim Görüşü*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Çınar, A. (2022). *Eğitim Felsefesine Giriş*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Çüçen, K. (2011). *Felsefeye Giriş*. Bursa: Asa Kitabevi.
- Davidson, T. (2008). *Greklerde Eğitim Düşüncesi*. (Çev. A. Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.
- Demirel, Ö. (2005). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Dodurgalı, A. (2000). *İbn Sina Felsefesinde Eğitim*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Doğan, Ö. (2004). *Etik*. İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Ergün, M. (1996). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Fahri, M. (2004). *İslam Ahlak Teorileri*. (Çev. Muammer İskenderoğlu, Atilla Arkan). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Fârâbî. (1980). *Fusulu'l-Medeni*. (Çev. Mehmet Aydın, M. Rami Ayaz). İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Fârâbî. (2014). *Mutluluk Yönüne Yönelme* (Tenbîh Alâ Sebîli's- Saâde). *Fârâbî'nin İki Eseri: Siyaset Felsefesine Dair Görüşler (Fusûlü'l-Medenî) ve Mutluluk Yönüne*

Yönelme (Tenbîh Alâ Sebîli's-Saâde). (Çev. H. Özcan). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Fârâbî. (2014a). *Aklın Anlamları* (Risâle fî me'ânî'l-akl). *İslam Filozoflarından Felsefe Metinleri*. (Çev. M. Kaya). İstanbul: Klasik Yayınları.

Fârâbî. (2015). *İdeal Devlet (El-Medinetu'l Fâzıla)*. (Çev. A. Arslan). İstanbul: Divan Kitap.

Fidan, N. (1996). *Okulda Öğrenme ve Öğretme*. Ankara: Alkım Yayınevi.

Fidan, N., ve Erden, M. (2001). *Eğitime Giriş*. Ankara: Alkım Yayınevi.

Gazâlî. (1968). *Abidler Yolu*. (Çev. Yaman Arıkan). İstanbul: Yayıncılık Matbaası.

Gazâlî. (1975). *Kimyâ-yı Sa'âdet*. (Çev. A. Faruk Meyan). (1., 2. cilt). İstanbul: Uycan Matbaası.

Gazâlî. (1990). *Eyyühe'l-Veled*. (Çev. Ahmet Serdaroglu). İstanbul: Girgin Yayınları.

Gazâlî. (1993). *İhyâü Ulûmi'd-Din*. (Çev. Ahmet Serdaroglu). (1., 2., 3., 4. Cilt). İstanbul: Bedir Yayınevi.

Gazâlî. (1996). *İslâm Ahlakı*. (Çev. Akif Nuri Karcıoğlu). İstanbul: Sinan Yayınları.

Gazâlî. (2005). *Kalplerin Keşfi*. (Çev. Abdulhalık Duran). İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.

Gazâlî. (2010). *El-Erba'in fî Usulî'd-Din*. (Çev. Abdulhalık Duran). İstanbul: Yeni Şafak Kültür Armağanı.

Gazâlî. (2010a). *Ahlâk*. (Çev. Seray Yıldız). İstanbul: İlke Yayıncılık.

Gazâlî. (2012). *Mizânü'l-Amel*. (Çev. Ömer Dönmez). İstanbul: Hisar Yayınevi.

Gazâlî. (2014). *İslam'da Eğitim*. (Çev. Halil İbrahim Delen). İstanbul: Sır ve Hikmet Yayınları.

Gazâlî. (2014a). *Müslümanca Bir Hayat*. (Çev. Abdullah Demiray). İstanbul: Semerkant Yayınları.

Gazâlî, (2020). *Filozofların Tutarsızlığı (Tehâfütü'l-felâsife)*. (Çev. Mahmut Kaya, Hüseyin Sarıoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.

Gazâlî. (2022). *Kalp Risalesi*. (Çev. Kadir Yetkin). İstanbul: Ahir Zaman Yayınları.

Gazâlî. (2023). *Düşünmenin Doğru Ölçüsü (el-Kıstâsü'l-Müstakîm)*. (Çev. Muhammed Yazıcı). İstanbul: Ketebe Yayınevi.

Gökberk, M. (1996). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.

Gutek, G. L. (2014). *Eğitime Felsefî ve İdeolojik Yaklaşımlar*. Ankara: Ütopya Yayınları.

Gül, A. (1997). *Osmanlı Medreselerinde Eğitim Öğretim ve Bunlar Arasında Dâru'l Hadislerin Yeri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gündüz, M., Demirkıran A.M., Yılmaz, A., Ergün, M. Ve Öztürk, C. (2019). *Eğitim Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını.

Helvacı, A., ve Şahin, B. (2008). *Eğitimle İlgili Temel Kavramlar*. Ankara: Maya Akademi.

İbn Miskeveyh. (1983). *Tehzîbü 'l-Ahlâk*. (Çev. Abdülkadir Şener, İsmet Kayaoğlu, Cihad Tunç). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İbn Miskeveyh. (2013). *Tehzîbü 'l-Ahlâk-Ahlak Eğitimi*. İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

Kanad, H.F. (1948). *Pedagoji Tarihi I*. İstanbul: Meb. Yayınları.

Karabulut, O. (1985). *İslam 'da Çocuk Terbiyesi*. Konya: Uysal Kitabevi.

Kılıç, R. (1996). *Ahlakın Dini Temeli*. Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.

Kutluer, İ. (1998). *Sarp Yokuşa Tırmanmak*. İstanbul: İz Yayınları.

Küçükahmet, L., Değirmencioğlu, C., Er, T., Öksüzoğlu, A.F., Özdemir, İ.E., ve

Korkmaz, A. (2003). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.

Küken, A.G. (1996). *Felsefe Açısından Eğitim*. İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Küken, A.G. (2003). *İlkçağda Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Oruç, C. (2009). *İmam-ı Gazâlî'nin Eğitim Anlayışı*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve İlahiyat Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi.,

Özgül, O. (2011). Sümer Sosyal Hayatında Eğitimin Yeri ve Önemi. *Erzincan*

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi cilt: 4 sayı: 2 (401-414).

Platon, (1975). *Devlet*. (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Platon, (2007). *Yasalar*. (Çev. Candan Şentuna, Saffet Babür). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Platon, (2015a). *Sokrates'in Savunması*. (Çev. T. Aktürel). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Platon, (2015b). *Kharmides*. (Çev. T. Gökçöl). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Platon, (2015c). *Gorgias*. (Çev. M. C. Anday). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Platon, (2015d). *Lakhes*. (Çev. T. Gökçöl). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Püsküllüoğlu, A. (1999). *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Doğan Kitap.

Sönmez, V. (1993). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Adım Yayıncılık.

Sönmez, V. (2003). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık.

Şişman, M. (2019). *Eğitim Tarihi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Talas, M.A. (2000). *Nizamiye Medresesi ve İslam'da Eğitim Öğretim*. (Çev. Sadık Cihan). Samsun: Etüt Yayınları.

Tansuğ, K., İnanlı, Ö. (1949). Sümerlinin Dünya Görüşü ve Babil Edebiyatına Toplu Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* cilt: 7 sayı: 4 (551-582).

Taşdelen, V., Yayla, A., ve Karaca, A. (2011). *Eğitimden Felsefeye: Necmettin Tozlu Armağanı*. Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.

Taşdemirci, E. (2001). *Türklerde Eğitim. Türk Düşünce Tarihi*. (Ed. H. Gazi Topdemir). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Tozlu, N. (1997). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Tutkun, Ö.F., Özkan, R., Deniz, M.E. (1999). *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*. Niğde: Marifet Yayıncılık.

Uludağ, S. (1991). Avam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 4, ss. 105-106). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, S. (2008). Riyâzet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 35, ss. 143-144). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, S. (2020). Mücâhede. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 31, ss. 439-440). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Ülken, H. Z. (2001). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul: Ülken Yayınları.

Ünüvar, A. (2019). *Bilgi Anlayışlarının Din Eğitime Etkisi (Gazâlî Örneği)*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Varış, F. (1994). *Eğitim Bilimine Giriş*. Konya: Atlas Yayınları.

Yağmur, İ. (2007). *Gazâlî Düşüncesinde İnsan Psikolojisine İlişkin Bulgular*. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yıldırım, C. (2004). *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.

Yıldız, A. (2007). *İmam Gazâlî'ye Göre Nefis ve Nefis Eğitimi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz, K. (2010). *Eğitimin Temel Kavramları*. Ankara: Pegem Akademi.